Skrifter utgifna af K. Humanistiska Vetenskaps-Samfundet i Upsala. VI. 5.

TILL KÄNNEDOMEN OM SKANDINAVIENS GEOGRAFI OCH KARTOGRAFI

UNDER 1500-TALETS SENARE HÄLFT

AF

K. AHLENIUS

(MIT EINEM RÉSUMÉ IN DEUTSCHER SPRACHE)

UPSALA
AKADEMISKA BOKHANDELN
(C. J. LUNDSTRÖM)

LEIPZIG
OTTO HARRASSOWITZ

Skrifter utgifna af K. Humanistiska Vetenskaps-Samfundet i Upsala. VI. 5

TILL KÄNNEDOMEN

OM

SKANDINAVIENS GEOGRAFI

OCH

KARTOGRAFI

UNDER 1500-TALETS SENARE HÄLFT

AF

K. AHLENIUS

UPSALA 1900
ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI-AKTIEBOLAG

Förord.

Föreliggande undersökning till kännedomen om Skandinaviens geografi och kartografi under 1500-talets senare hälft är afsedd att utgöra en fortsättning af mina studier öfver Olaus Magnus och hans nordiska renässansgeografi, hvilka publicerades 1895. Som källor för framställningen ha i första hand användts kartor och kartsamlingar från 16:de århundradet, af hvilka åtskilliga, vanligen i senare upplagor eller i facsimile-tryck, men understundom äfven i original, finnas tillgängliga såväl å *Kgl. Biblioteket* i Stockholm som å härvarande *Universitetsbibliotek;* särskildt kunna nämnas editioner af MÜNSTER, ORTELIUS och MERCATOR samt de *holländska sjökartorna* (WAGHENAER). Kartreproduktionerna i de både Nordenskiöldska värken, *Facsimile-Atlas* och *Periplus,* ha likaledes begagnats och i flera afseenden kompletterat öfriga källor. Slutligen har jag studerat och användt åtskilliga delvis mycket sällsynta och dyrbara *originalupplagor* och *karteditioner,* hvilka finnas bevarade i Prof. Frih. A. E. NORDENSKIÖLDS *Privatbibliotek* i Stockholm. För den stora beredvillighet och välvilja, med hvilken Prof. Nordenskiöld ställt sitt på värkliga bokskatter i geografiens historia så rikhaltiga bibliotek till mitt förfogande, hembär jag honom härmed min djupaste tacksamhet.

Ehuru jag gjort till min uppgift att bygga framställningen i första rummet på kartornas eget vittnesbörd, har jag dock

sökt taga nödig hänsyn äfven till värkställda bearbetningar af och kommentarer till källorna. För den härvidlag begagnade litteraturen hänvisas till noterna i texten samt öfver hufvud taget till framställningen i sin helhet.

Upsala i januari 1900.

K. Ahlenius.

I.

De forntida segelböckernas inflytande på den äldre nordiska kartografien.

Under den äldre medeltiden var man för kännedomen om de Skandinaviska ländernas geografi hufvudsakligen hänvisad till de senlatinska författarnes uppgifter [1], samt till de båda nordiska historieskrifvarne ADAM AF BREMEN och SAXO GRAMMATICUS. Från början af 1400-talet finnes äfven ett nordiskt geografiskt arbete i behåll, nämligen dansken CLAUDIUS CLAVUS' handritade karta och beskrifning öfver Skandinavien [2], utarbetad i Rom, delvis under renässansens inflytande. Härtill kan man äfven lägga de gamla handritade kartor öfver Norden från 15:de århundradet, hvilka af F. R. VON WIESER nyligen upptäckts i de florentinska biblioteken (Biblioteca Nazionale och Biblioteca Laurenziana) [3]; af samma typ är äfven den förut af A. E. NORDENSKIÖLD i Zamoiski-biblioteket i Warschau i en Ptolemæus-handskrift från 15:de årh. funna kartan *Tabula Regionum Septentrionalium* (»Zamoiski-kartan») [4]. Härtill kommer en de öfriga kartorna närstående karttyp öfver de Nordiska länderna i en Ptolemæus-kodex i Brüssel (15:de årh.), tryckt i Ulm 1482 och 1486, Rom 1507. Alla dessa kartor, såväl Clavus' karta som de

[1] Se min uppsats *Über die älteste Kenntnis von Skandinavien,* Eranos III, 1898.

[2] G. STORM, *Den danske geograf Claudius Clavus eller Nicolaus Niger,* Ymer, 1889—1891.

[3] Kartorna äro publicerade bl. a. i NORDENSKIÖLDS *Periplus.*

[4] Publicerad i NORDENSKIÖLDS *Facsimile Atlas.*

nyssnämnda italienska samt Zamoiskikartan och Ulmkartorna, ha haft ett mycket stort inflytande på Skandinaviens kartografi under den följande tiden. Renässansens idéer och kulturströmningar ha utan tvifvel medfört ett betydande uppsving af den geografiska kunskapen om Nordens länder, hvilket framgår dels af här ofvan omnämnda kartor, som med all sannolikhet förfärdigats i Italien af dit inkallade tyska kartteeknare[1], dels visar sig i JAKOB ZIEGLERS och särskildt OLAUS MAGNUS omfattande geografiska arbeten från 1500-talets förra hälft. Den senare är utan all jämförelse Nordens mest betydande och framstående renässansgeograf.

I alla dessa arbeten har emellertid ett särskildt slag af källmaterial funnit flitig användning, nämligen de gamla seglingsanvisningar för sjöfärder utmed Europas västra, nordvästra och norra kuster, hvilka äro kända under namn af »sjöböcker», »sjökartor», »läskartor» eller »läskartböcker». De kunna spåras tillbaka ända till 1300-talet, men äro säkerligen af ännu äldre ursprung[2]. I den mån sjöfarten utvecklade sig, utvidgades äfven sjöböckerna och seglingsanvisningarne öfver allt vidsträcktare områden. De synas ganska tidigt ha börjat användas äfven i de

[1] A. E. NORDENSKIÖLD, *Periplus,* anser dessa kartor vara af skandinavisk-byzantinskt ursprung, dock, som det vill synas, utan tillräckliga bevis. F. R. WIESER, *A. E. Nordenskiölds Periplus* (Petermanns Mitteilungen Bd 45, 1899, VIII, s. 188 ff.) har nämligen mot denna hypotes med rätta framhållit, att allt tyder på kartornas italienska ursprung. Samtliga Ptolemæushandskrifter i hvilka dessa kartor äro att finna, äro skrifna i Italien och hafva latinsk — icke grekisk — text. I Italien uppkom bruket att till Ptolemæushandskrifterna och de tryckta upplagorna bifoga »Tabulæ modernæ extra Ptolemæum»; för framställningen af Nordeuropa användes sedan början af 15:de årh. inkallade skandinaviska, nederländska och tyska kartteeknare, dels lärda kosmografer, dels praktiskt sjöfolk. Claudius Clavus' karta är en typ för sig; de öfriga karttyperna äro icke bearbetade af någon skandinav, utan förekomma just i sådana handskrifter eller tryckta upplagor af Ptolemæus, för hvilka HENRICUS MARTELLUS GERMANUS och NICOLAUS GERMANUS (»NICOLAUS DONIS»), tvenne tyskar eller nederländare, tecknat kartorna. H. Martellus uppgifves uttryckligen såsom auktor till kartorna i Ptolemæushandskriften $\frac{1395}{249}$ i Biblioteca Nazionale i Florens: *Henricus Martellus Germanus fecit has tabulas.*

[2] Jfr E. W. DAHLGREN, *Om forntida seglingsanvisningar för de nordiska farvattnen* (i Nordenskiölds Periplus, kap. XI).

nordiska farvattnen och för stora delar af Skandinaviens kuster. Redan tidigt, under 1300- och 1400-talen, ha nämligen holländarne börjat drifva handel och sjöfart längs södra Skandinavien och på Östersjön[1]; och utan tvifvel ha de äfven därvid begagnat dylika seglingsanvisningar och sjöböcker. Dessa ha sedermera i mer eller mindre ändradt skick, men äfven ofta i en fullkomligt stereotyp form, både som text och utförda kartskisser, ingått uti de äldsta tryckta sjökortsamlingarna från 16:de århundradet.

I den äldsta hittills offentliggjorda skrift af ifrågavarande beskaffenhet, *Das Seebuch,* utgifven af K. KOPPMANN och grundad på en plattysk handskrift från 15:de århundradet, finnes äfven ett kapitel, som behandlar Skandinaviens kuster och Östersjön samt troligen utvisar de intill början af 1300-talet mest trafikerade handelvägar öfver södra Östersjön[2]. Den äldsta tryckta läskartan — så vidt man hittills känner — utgafs i Holland 1540 och innehåller bland annat seglingsanvisningar och kursföreskrifter för delar af Norges sydkust (från Lindesnes till Nidingen), Hallands kust intill Kullen *(Col)* och Hallands Väderö *(Swederoer),* södra Östersjöns kuststräckor o. s. v. Äldre handskrifna läskartor af detta slag ha säkerligen talrikt varit i omlopp, ehuru ännu endast enstaka exemplar framdragits ur bokgömmorna; de ha emellertid haft en mycket stor betydelse för utvecklingen af Skandinaviens geografi och kartografi. Sannolikt har redan CLAUDIUS CLAVUS' för sin karta och beskrifning öfver Norden haft dylika sjöböcker att tillgå; härpå tyder dels själfva framställningssättet i hans chorografi, i hvilken uppräknas inemot ett 100-tal orter och platser till större delen utmed kusterna, dels äfven innehållet i dessa namnlängder, af hvilka åtskilliga serier tämligen ordagrannt återfinnas i senare läskartor eller sjökort[3]. Flera uttryck i texten bära likaledes spår af kursföreskrifter eller kustbeskrifningar såsom *prima extensio, post extensionem prima extensio, quæ deinde subscribitur, quæ ad ortum flectitur* o. s. v. Märkligt är, att det topografiska materialet för Dan-

[1] Jfr C. SPRINCHHORN, *Om Sveriges förbindelser med Nederländerna,* Histor. Tidskrift, 1885, s. 105 ff.

[2] E. W. DAHLGREN, anf. arb., s. 12

[3] Jfr GUSTAV STORM, *Claudius Clavus.* Ymer 1891, s. 24 ff.

och Nordlandens kuster intill Lofotenöarne. Zieglers cirka 40 namn å denna kuststräcka återfinnas nära nog alla, ehuru i förbättrad form, på Olaus Magnus karta 1539, men däremot ännu icke i WAGHENAERS *Thresoor* 1592, som endast helt flyktigt beskrifver denna kust; först i 1610 års engelska upplaga af samma arbete (tryckt i Amsterdam med titelblad på tyska) träffas å ett sjökort mer än hälften af motsvarande namn hos Ziegler, här dock tydligen efter en annan afskrift af det ursprungliga originalet. Äfven Norges väst- och sydkust intill Kristianiafjorden är delvis återgifven med samma material, som ingår i Olaus Magnus karta och de Waghenaerska sjökorten. Detsamma är också förhållandet med delar af Skånes kust, Sveriges östkust intill Dalälfven samt nordkusten af Finska viken.

För en riktig uppfattning af Zieglers nordiska geografi vill jag här i korthet anföra ännu några egendomligheter, som karaktärisera hans framställning:

1) Namnen äro ofta felskrifna eller missförstådda, beroende på Zieglers okunnighet i nordiska tungomål; detta visar sig särskildt vid Norges västkust, där seglingsanvisningar förelegat. Så skrifver Ziegler *Sighoslund* för Gigasund, *Karmslund* för Karmtsund, *Tyalleslund* för Tjelsund. Andra misskrifningar äro t. ex. *Katiuuik* för Kedelvik eller Kjödvik, *Quinmobarath* för Quinnherad, *Suundhadarlaugh* för Sundhördaland o. s. v.

2) I öfverensstämmelse med bruket i seglingsanvisningarna äro de flesta namnserier att hänföra till kustområdena; beträffande Norge tillägger Ziegler visserligen: *sunt alii conuentus præter eos qui in littorum et lacuum descriptione sunt dicti*, men uppgifterna om det inre landet, särskildt i afseende på Norge, äro antingen mycket magra (»*deserta*») eller afse de närmast kusten belägna trakterna.

3) Uppgifterna rörande Sverige återfinnas under rubrikerna *Gothia* och *Suecia*, samt synas vara hämtade från flera olika källor, hvilka icke blifvit tillräckligt sammanarbetade. Under *Gothia* beskrifves först kusten från Göta älfs mynning (*Trolhetae fluvii ostia*) rundt Skåne till Östergötland, hvarvid t. ex. *Cronabech* förlägges till 58° long., 58° 20′ lat. och *Vuesteruich* till 59° long., 58° 30′ lat.; därefter följa trakterna omkring Vänern (*Tingualla* 52° 10′ long., 62° 50′ lat.) och Vättern samt omnämnas sjöarne

Rogsen, Bolem (Bolmen) och *Somen,* i hvars närhet finnas städerna *Echesio* och *Huetlandia.* Så följa andra områden i det inre af landet *(civitates aliæ mediterraneæ),* nämligen Dal, Värmland, Västergötland, Kind, Östergötland, Halland, till hvilket landskap förläggas städerna *Væ, Aus* och *Lund;* vidare Småland, Värend, Blekinge och Möre *(Moringia).* Och här träffas delvis andra uppgifter om längd och bredd; så är Tingvalla här förlagdt till 48° 30′ long., 62° lat., Kronobäck till 56° 20′ long., 58° 35′ lat., Västervik till 57° 20′ long., hvilket visar, att Ziegler tämligen okritiskt användt de olika källor, som stått honom till buds.

4) I Svealand beskrifves kusten från Stockholm *(sita est in paludibus instar Venetiarum)* intill Dalälfven, *(Dalekarlius fluvius),* Gäfle och Tuna i Hälsingland. Därefter följer det inre landet: sjöarne *Lagen* (antagligen Storsjön i Jämtland, som äfven omtalas i Norge under benämningen *Ouuik lacus*), Siljan och Mälaren; landskapen Ångermanland, Medelpad och Hälsingland med byarne Bollnäs, Forssa, Ljusdal och Alfta; Gestrikland, Fjärdhundraland, Koppardalarne, Uppland, Södermanland och Närike. Bottenhafvets kuster norrut till Torne voro för Ziegler lika okända som för den följande tidens sjökort och läskartböcker, hvilka från Stockholms skärgård och Ålands haf direkt leda öfver till Finska viken. Dock hade Ziegler hört talas om Kemi, som han kallar *Chymene emporium,* samt Korsholm.

Att döma af den karta, som åtföljer Zieglers geografiska framställning, har han vid utarbetandet endast haft kursföreskrifter eller seglingsanvisningar att tillgå, icke något kartografiskt uppritadt sjökort. Att däremot OLAUS MAGNUS för sin stora *Carta marina* 1539 begagnat såväl seglingsanvisningar och sjöböcker som äfven värkliga sjökort eller skepparkartor, har af mig närmare uppvisats i ett föregående arbete[1], och står utom allt tvifvel. Säkerligen har samma af Johannes Magnus insamlade material stått Olaus likaväl som Ziegler till buds, och häraf förklaras öfverensstämmelsen mellan båda t. ex. i nomenklaturen för Norges västkust. Men därjämte har, som nyss antyddes, Olaus här användt äfven andra källor, nämligen något gammalt sjökort eller en eller annan skepparkarta; dessutom hade han

[1] *Olaus Magnus och hans framställning af Nordens geografi,* Uppsala 1895.

själf besökt Trondhjemstrakten. Olaus Magnus kartografiska framställning af Norges västkust, syd- och östkusten af Skandinaviska halfön från Ystad till Öregrund, Stockholms skärgärd, Östersjön med Öland och Gottland, Ålands ögrupp samt Finska viken med kringliggande kustområden äro nästan alldeles identiska med framställningen på de Waghenaerska sjökorten, både hvad konfiguration och nomenklatur beträffar; samma källor, nämligen läskartböcker eller seglingsanvisningar samt skepparkartor af en och samma typ ha sålunda begagnats både af Waghenaer och Olaus Magnus. Bottenhafvet känna de gamla sjökorten däremot icke till; det förekommer icke häller i någon enda upplaga af de Waghenaerska sjökortsamlingarna. Det är Olaus Magnus som för första gången kartografiskt detaljeradt och i hufvudsak riktigt återgifvit detta haf, hvars svenska västkust han själf berest ända upp till Torne. Å andra sidan har han låtit Finska viken bibehålla sin å sjökorten från denna tid karaktäristiska utsträckning från SV till NO, beroende på kompassens missvisning. De af Olaus Magnus begagnade sjökorten återfinnas, som nyss framhållits, till största delen i WAGHENAERS *Spieghel der Zeevaert* (1584) och *Thresoor der Zeevaert* (1592); huruvida de i en eller annan form förekomma i de äldsta hittills kända, i Holland tryckta upplagorna af den västeuropeiska sjöboken af 1540 och 1541 kan jag icke afgöra, då jag icke varit i tillfälle att se ifrågavarande tryckalster.

Under 16:de århundradets förra hälft eller sannolikt i början af 1550-talet torde på grundval af sjöböcker och seglingsanvisningar ha förfärdigats ett *sjökort* öfver Sydskandinavien, södra Östersjön och Nordsjön, hvilket sedermera kopierats i tvenne italienska sjökort från 1558 och 1562. Att originalsjökortet, som lämpligen kan benämnas *Sydskandinaviska sjökortet,* är äldre än 1558 och går tillbaka till början af 1550-talet, bevisas bl. a. däraf, att kartteckningen af södra Östersjön och Nordsjön på Mercators stora karta öfver Europa 1554 öfverensstämmer med nyssnämnda tvänne italienska kartor, ehuru Mercators karta företer en större rikedom på legender [1]. Man känner icke upphofsmannen till denna nya, relativt riktiga karttyp öfver södra Skandinavien; troligen har det icke varit någon nordbo. Det ena af de båda ita-

[1] Jfr NORDENSKIÖLD, *Periplus*, s. 94.

lienska sjökorten, som kopierats efter ifrågavarande original, bär titeln: *Septentrionalium regionum Sueticæ, Gothicæ, Norvegicæ, Danicæ et terrarum adjacentum recens exactaque descriptio. Michaelis Tramezini Formis Ex Pontificis Max. ac Veneti senatus in proximum decennium privilegio* 1558; i högra kanten läses: *Iacobus Bussius Bolga in æs incidebat*[1]. Det andra kortet, som är en förminskad kopia af det förra, anger sig vara förfärdigadt *Venetiis anno MDLXII apud Ioannem Franciscum Camocium*[2].

Granskar man närmare dessa sjökort och särskildt nomenklaturen och legenderna å desamma, faller genast i ögonen den nära öfverensstämmelsen såväl med Olaus Magnus' Carta marina som ännu mer med de Waghenaerska sjökartorna, i synnerhet för vissa kuststräckor. Så är fallet med t. ex. Skageracks och Kattegats östliga rand, Skånska kusten och Sveriges östkust intill Gäfle med Öland och Gottland samt Finlands sydvästliga kust. Öfverensstämmelsen framgår af följande sammanställning, i hvilken äfven medtagits Mercatorkartan af 1554:

Carta marina 1539	Mercator 1554	Sk. sjökort 1558	Waghenaer 1589	Nuv. namn
Mastrada	Maestrand	Maestrant	Maestrant	Marstrand
Bohus?	Bahus	Bahus	Bahuis	Bohus
Kongella	Congel	—	Kongel	Kungälf
Lodhusia	Nilos	Nilues	Nijlues	Nya Lödöse
—	—	Reefsont	Refsont	Refsund
—	—	Elffburch	Elfsburch	Älfsborg
—	—	Maelesont	Malesont	Malösund
—	Niding	—	Nijding	Nidingen
—	Ollebuy?	Olledebui?	—	—
Falkerberg	Valkenburg	Valckenborch	Valckenborch	Falkenberg
Vardberg	Wertsberg	Wartsberghe	Waersberghe	Varberg
Halmstada	Halmstad	Helmste	Helmste	Halmstad
—	Laholm	Laholm	Laholm	Laholm
Bostad	—	—	Bosstaed	Båstad
—	Halandesó	Halandesse	Hallantso	Hallandsås?
—	—	Suederoo	Swedero	Hallands Väderö

[1] Kortet är publiceradt af A. E. NORDENSKIÖLD, *Periplus*, tafl. XXXIV.
[2] Reproduceradt af A. E. NORDENSKIÖLD, *Facsimile Atlas*, fig. 25.

Carta marina 1539	Mercator 1554	Sk. sjökort 1558	Waghenaer 1589	Nuv. namn
—	Engelholm	Engelholm	Engelholm	Engelholm
—	Col prom.	Kol	Kol	Kullen
Helsiborg	Elsenborg	Elsenborch	Elsenborch	Helsingborg
—	Landscroon	Lantskroen	Landtscroen	Landskrona
Malm	Malmö	—	Malmuyen	Malmö
Lundia	Londen	Londia	Londia (1598)	Lund
—	Scanor	—	Schonor	Skanör
Falster	Falsterbode	Valsterbo	Falsterboen	Falsterbo
Elrol?	Trelborg	Derelberich	Trelborch	Trelleborg
—	—	Bliecken	Bleicker	Bleking?
Ysted	Ustad	Wisteer	Vuijstat	Ystad
Sädhammer	Santhamer	Säthammer	Santhamer	Sandhammar
—	Hanó	—	Hano	Hanö
—	Somerhauen	Soemershaven	Somerhauen	Simrishamn
Aus	Aus	—	Ahuijs	Åhus
Selsborg	Selsborg	—	Selsborg (1598)	Sölvesborg
Vee	Ve	Wee	Ve (1598)	Vä
Rotnbi	Rodneby	Rottedael	Rottumbaij	Ronneby
Eleholm	—	—	Eleholm	Elleholm
Tunalen	Tunalen	Tunalen	Tunalen	Tuna län
Lykia	Lukij	Lukij	Lukij (1598)	Lyckeå
Utklippen	—	Utklipö	Uytclipe	Utklippan
Utlengian	—	—	Utlegiam (1598)	Utlängan
—	Ausur	—	Ausir Castel	Awaskär
Calmer	Calmar	Kalmer	Kalmer	Kalmar
Virgo	—	—	De Sweetse Junckfrow	Jungfrun
Osbo	Osbo	Ostbo	Oostbo (1598)	Östbo härad
Sunnerbo	Sunnebo	Sonneboo	Sonnebo (d:o)	Sunnerbo
Vesbo	Westbo	Westbo	Westbo (d:o)	Westbo
Stekaholm	Stecholm	Steckholm	Steckholm	Stäkeholm
Vestervik	—	Westervich	Westerwijck	Västervik
Vestra herad	Westra herad	—	Westre herad (1598)	Västra härad
Stegaborg	Stecborg	Stechborch	Stickborch	Stäkeborg
Sudercopia	Sudercopen	Suercopen	Suur Coppen	Söderköping
Bravik	—	Brawick	—	Bråviken
Norcopia	Norcopen	Norcopen	Noordt Coppen	Norrköping
Nicopia	Nicopia	Nicopen	Newcoopen (1598)	Nyköping
—	Grenefir	—	Grenefir (1598)	—
Strengis	Strengis	—	Strenges (1598)	Strängnäs

Carta marina 1539	Mercator 1554	Sk. sjökort 1558	Waghenaer 1589	Nuv. namn
—	Stameits	Stameits	—	Strängnäs?
Telg	Telg	Tellie	Telghen	Södertälge
Elgxnabben	Elfnabben	—	Elsnap (1598)	Elfsnabben
—	—	Svetiæ scopuli	Sv. scopuli	—
Holmia	Stockholm	Stockholm	Stockholm	Stockholm
Verden	—	—	Verden	Värmdö
Vedde	—	Vede	Wedde	Väddö
Oregrund	—	Orgrundt	Orgront	Öregrund
Borstel	—	Borstel	Bostel	Börstil s:n
Lösta	—	Loehest	Lusta	Löfsta s:n
Stek	—	Steck	Stick	Stäket
Upsalia	—	Upsalia	Upsael	Uppsala
Enecopia	—	Enecopen	Enecopia	Enköping
Gefla	—	Gheueel	—	Gäfle

Det anförda må vara nog för att visa, hvilken nära nog stereotyp öfverensstämmelse som råder mellan alla dessa seglingsanvisningar och kursföreskrifter samt på dem grundade kartor och sjökort. Nomenklaturen afskrefs och kopierades från den ena sjökartan till den andra. Ett eller annat uteslöts af brist på utrymme, och ett och annat tillades efter färskare eller senare förvärfvade sjöböcker, men själfva grundstommen blef alltid densamma. Detta gäller — som förut framhållits — delvis redan om Ziegler och hans källor, men i ännu mer framträdande grad om 16:de seklets alla sjöböcker och sjökort samt om de geografer som uppritat sina kustkonturer med ledning af dessa, såsom Olaus Magnus och Mercator.

I afseende på det nyssnämnda skandinaviska sjökortet från 1550-talets första hälft och kopiorna däraf från 1558 och 1562 må i förbigående anföras, att vid dess utarbetande äfven andra källor legat till grund än seglingsanvisningar och skepparkartor. Nomenklaturen för de inre delarne af Sverige synes vara nästan helt och hållet ny, ehuru det är mycket svårt att identifiera de många genom misstag och felskrifningar förvridna namnformerna. Stiftsstäderna äro signerade med kyrkor, och däraf sluter jag att det med en dylik signatur försedda namnet *Stameits* (som äfven träffas hos Mercator 1554) bör vara Strängnäs. Detta

återigen tyder på, att icke gärna någon nordbo, som säkert bort känna den gamla biskopsstaden Strängnäs, har kunnat vara upphofsman till sjökortet och karttypen i fråga; sannolikt är kartan ursprungligen uppritad af en holländare och sedan kopierad af italienare, hvarigenom den förvrängda nomenklaturen uppkommit. Anmärkningsvärdt är, att i Västergötland utlagts en större insjö benämnd *Asson* d. v. s. Åsunden, hvilken Mercator på sin karta af 1554 förväxlat med sjön Sommen, första gången omnämnd af Ziegler 1532.

II.

Sebastian Münster.

Zieglers och Olaus Magnus' närmaste efterföljare i afseende på framställningen af Skandinaviens geografi är SEBASTIAN MÜNSTER, den siste representanten för den tyska geografiska skolan under renässansen. Münster var född 1489 i Ingelheim (mellan Mainz och Bingen) och hade idkat studier i Heidelberg, Tübingen och Wien. Han var vän och anhängare till Luther och reformationen; mellan åren 1524—1527 var han anställd som lärare i Heidelberg, men från och med 1529 till sin död 1552 värkade han som professor i hebreiska vid universitetet i Basel. Münster ansågs på sin tid som en framstående hebraist; lika stort om icke större rykte förvärfvade han dock som geografisk författare[1]. Han ägde vidsträckta förbindelser, förvärfvade genom talrika resor i Tyskland och Schweiz samt genom flitig korrespondens med flera af samtidens representativa män. Dessa förbindelser blefvo honom särskildt till stor nytta i hans geografiska författarskap.

Münsters förnämsta geografiska arbeten äro dels hans edition af Ptolemæus' geografi 1540, och dels hans *Cosmographia*. Det förra arbetets titel lyder: *Geographia universalis, vetus et nova, complectens Claudii Ptolemæi Alexandrini enarrationis*

---

[1] GALLOIS, *Les géographes allemands de la renaissance*, Paris 1890, s. 191.

Libros VII. Basileæ apud Henricum Petrum Mense Martio Anno MDXL. Utom 27 Ptolemæuskartor innehåller detta värk icke mindre än 48 nya kartor, utarbetade af Münster själf efter de källor som han i dedikationen till biskop Philip af Basel noggrannt angifver. För de Skandinaviska länderna har Jakob Zieglers Schondia 1532 (karta och text) varit Münsters förebild.

Zieglers karttyp framträder redan å den i Münsters Ptolemæusedition intagna nya världskartan *Typus Orbis Universalis.* Här är Skandinaviska halfön utritad som en med nordliga Ryssland och Grönland sammanhängande klumpig landmassa, försedd med en större inskärning i västra kanten (Trondhjemsfjorden); Finlands halfögestalt öster om Bottenhafvet är svagt antydd. Typen är tämligen troget återgifven efter Zieglers karta 1532. Egendomligt är, att å denna »Typus Orbis Universalis» namnet *Islandia* förekommer å fastlandet norr om ön *Thyle.*

Specialkartan öfver den Skandinaviska Norden bär titeln *Schonlandia XLI Nova Tabula,* och saknar i likhet med de flesta af Münsters *tabulæ novæ* både längd- och breddgrader. Den återger Skandinaviska halfön jämte Finland med alldeles samma konfiguration som å Zieglers karta och är tydligen en tämligen trogen kopia af densamma. Dock är norr om den breda »istmus» som sammanbinder nordligaste Skandinavien med Grönland en större del af Ishafvet angifven; likaså finnes i motsats till förhållandet å Zieglers karta Finska vikens östra strand återgifven. Äfven förekommer en del andra olikheter, af hvilka jag här vill nämna de mest framträdande.

1) Signaturerna äro delvis olika, i det t. ex. Münster för att beteckna städer använder bilder af hus och byggnader, Ziegler däremot ett mera modernt beteckningssätt.

2) Münster har norr om Hälsinglands nordliga skogsgräns förlagt *Coperdalia, Vestralia* (Västerdalarne) och *Oplandia; Helsingia* har placerats mellan sjöarna *Lagen* och *Selen.*

3) Sjön *Somen* å Zieglers *karta* är utelämnad af Münster; i sydvästra Småland angifves i stället å den senares karta *Bolem lacus* (sjön Bolmen), hämtad från Zieglers *text.*

4) Å Zieglers karta flyter Trollhättefloden mellan höga berg å ömse sidor; å Münsters äro de alla öfverflyttade till västra sidan.

5) Riktningen af de Skandinaviska bergen (Kölen) förlöper å Münsters karta mera jämnt från S—N; längst i norr har Münster dessutom angifvit lapparnes tält och därintill åtskilliga springande vargar.

6) Vidare är Danmark och särskildt Jutska halfön betydligt mera proportionellt återgifven hos Münster; de danska öarne ha fått en riktigare form, Östersjön är större och bredare, likaså är tyska Östersjökusten bättre utritad.

7) Slutligen återger Münsters karta äfven en del af Ryssland; han låter de stora ryska floderna *Diuidna, Rha seu Volga, Tanais* och *Borysthenes* alla upprinna ur flera mindre sjöbäcken, belägna i närheten af Baltiska hafvets kust och skilda härifrån genom långa skogssträckningar som vattendelare. Mellan Tanais och Volga läses namnet *Moscovia.* Zieglers karta är beträffande Ryssland ännu mera förvirrad; här förenas floderna Boristhenes och Tanais i en stor sjö *Lacus albus*, som har utlopp åt norr till Finska viken; midt emot Gotland vid östra Östersjökusten har Ziegler förlagt staden *Neogroda* (Novgorod). Båda dessa kartor visa emellertid tydligare än något annat, hvilka fantastiska begrepp rörande Moskoviternas land man hyste i det germanska Europa ännu i början och midten af 16:de århundradet.

Beträffande i öfrigt nomenklaturen å Münsters karta 1540, äger det rätt anmärkningsvärda förhållandet rum, att af det 70-tal namn, som förekomma på Skandinaviska halfön å Zieglers *karta* (1532), har Münster användt endast omkring hälften, under det han däremot gjort en godtycklig utplockning ur Zieglers *text* för att därmed utfylla hvad som fattades.

* * *

Redan långt innan Münster utgaf sin Ptolemæus-edition hade han börjat göra samlingar för sitt omfattande geografiska arbete *Cosmographia;* enligt egen uppgift påbörjades de förberedande studierna redan 1526[1]. Härvid skaffade han sig upplysningar och uppgifter från flera af Tysklands furstar och mera framstående män; för de nordiska länderna uppger han själf som sina förnämsta källor den svenske ärkebiskopen JOHANNES MAG-

[1] MÜNSTER, *Cosmographia* 1544 (företalet).

NUS, dennes broder OLAUS samt historieskrifvaren ALBERT KRANTZIUS. Münster har äfven vid upprepade tillfällen direkt brefväxlat med bröderna Magnus, särskildt med Olaus; och härigenom fick han del af den sistnämndes geografiska arbeten liksom af innehållet i Johannes Magnus stora gotiska historia, hvilket värk dock först flera år senare (1554) genom Olaus' försorg trycktes i Rom[1]. När Münster på sommaren 1544 lät trycka sin kosmografi visste han dock ännu ej, att Johannes Magnus redan den 22 mars samma år hade aflidit i Italien[2].

Münster hade äfven förstått att anknyta direkta förbindelser med Sverige. Gustaf I afsände år 1542 till Frankrike en ambassad under ledning af Konrad von Pyhy; i denna beskickning deltog bland andra äfven den bekante GEORG NORMANN. Münster sammanträffade med denne i Basel och föranleddes däraf att tillägna sitt geografiska värk åt konungen af Sverige. Dedikationen är daterad den 22 augusti 1544, hvilket är tryckningsåret för första upplagan af Münsters kosmografi.

Bland den mängd af taflor och kartskisser, som fylla Münsters arbete, finnes äfven en ny karta öfver Norden med titel: *Gemeyne beschreibung aller mitnächtigen länder Schweden, Gothen, Nordwegia, Deñmarck.* Den utgör en klumpig och dåligt utförd bearbetning af Olaus Magnus' stora karta af 1539, liksom kopian af Zieglers karta i Ptolemæusupplagan 1540 uppgjord utan gradering. Münsters karta är den första i den långa rad af kartor, hvilka under den följande tiden uppritats efter mönster af Carta marina.

Mellan oceanen längst i norr, *Scythisch möre,* och den stora insjön *der wys see* (hos Olaus Magnus »Lacus albus», d. v. s. Kandalaksviken af Hvita hafvet)[3] förlägges sålunda landet *Biarmia;* väster därom en i s. k. »mullvadshögar» utlagd

[1] I den latinska editionen af Münsters kosmografi 1550 skrifver författaren (s. 832): »De regibus, qui olim Gothiæ præfuerunt, Ioannes Magnus natione Gothus archiep. Upsal. scripsit 24 libros, sed qui nondum typis sunt publicati. Expectamus eos a fratre eius Olao Magno, qui superioribus annis e Roma, dum archiepiscopus adhuc viveret, me de illis et aliis quibusdam, scriptis literis certiorem facit.» JOHANNES MAGNUS' *Historia de omnibus Gothorum Sueorumque Regibus* trycktes i Rom jan. 1554.

[2] MÜNSTER, *Cosmografia,* dcxiiij.

[3] AHLENIUS, *Olaus Magnus,* s. 378 ff.

höjdsträckning eller bergskedja, som löper i västlig riktning norr om »Hvita sjön» samt folket *Scrifinni*, skiljande kustlandet i norr från det inre landet. Längre åt W. och SW. läses namnet *Finmarck* och vid kusten *Warthüs*. Vid sydvästra hörnet af det stora insjöbäckenet i Lappland (hos Olaus Magnus »Lula tresck») vidtager den Skandinaviska bergsryggen i en nästan rät linje mot söder. W. om bergsryggen läsas namnen *Lappen*, *Normoria*, *Nordvegia*, *Tilemarchia*; öster om densamma på svenska sidan *Scandia* samt *Botnia*, *Angermannia*, *Helsingia*, *Sweden*, *Upland*, *Holm* (d. v. s. Stockholm). Vidare i söder *Gothia* med *Vener see*, Halland och Småland samt öarna Gotland och *Eland*. Öster om Bottenviken (*Botnisth möre*) läses ånyo namnet *Botnia* (såsom hos Olaus Magnus, alltså = Österbotten) samt *Lappenland*. Söder om »Hvita sjön» ligger *Carelia* samt i det inre af *Finland* (namnet utsatt) sjöarne *Schwartz see* (hos Olaus Magnus »Lacus niger») och *Piente*. Finska viken har samma riktning och form som å Carta marina; i dessa trakter förekomma namnen *Hogaland* och Åbo samt *Alland*, d. v. s. den åländska ögruppen, i söder begränsande »det svenska hafvet» (*Swedisth möre*). Kartan återger äfven sydkusten af Östersjön och Nordsjön (*das Engelst möre*) jämte Danmark, Brittannien och öarne i Nordhafvet: *Orcades*, *Hetland*, *Hebrides*, *Tyle*, *Fare* och *Island* (med *Hecklberg*, d. v. s. vulkanen Hekla). I öfre kanten af kartan är utritad en liten del af *Grünland*, motsvarande det östliga »Gruntlandia» hos Olaus Magnus.

Till närmare förklaring af de båda bergskedjorna å denna karta — en sträckande sig i nordsydlig riktning mellan Luleträsk och Vänerns utlopp i Västerhafvet, den andra öster om Vardehus och Domshaf (Varangerfjord) i västöstlig riktning inemot västligaste hörnet af Hvita sjön — har Münster i texten (i kapitlet rörande Norges beskrifning) meddelat[1], att »Norge skiljes från Sverige genom höga och vilda berg, betäckta af evig snö; hvarför ingen skulle kunna komma öfver från Norge till Sverige, om man icke under tidernas lopp träffat på några öppningar eller pass (»*schlüpflöcher*»), så att man nu kan passera dessa berg på samma sätt som man mellan Tyskland och Ita-

[1] MÜNSTER, *Cosmographia*, s. dcxv.

lien färdas genom Alpbergen»[1]. Dessa Münsters uppgifter äro hämtade ur Olaus Magnus italienska kommentar till Carta marina *(Opera breve)*, och anföras här särskildt därför, att långt senare, år 1599, den norsk-danske fogden på Vardöhus, Hans Olufssen, vid tvisterna rörande den svensk-norska gränsen i Finnmarken och i nordligaste Skandinavien som bevis mot de af Hertig Karl utsända kommissariernas påståenden bland annat anförde uppgifterna i Sebastian Münsters kosmografi. Münster hade vittnat — heter det — att Kölen eller fjällryggen vore »rätt landmärke» mellan Norge och Sverige[2]. Vittnesbördet är — som man ser — skäligen betydelselöst för slitandet af gränstvisten i fråga, men åberopandet af kartografiska stöd är i och för sig af intresse. Münsters kosmografi var vid slutet af 1500-talet uppenbarligen mera spridd och känd än något annat geografiskt-kartografiskt arbete.

Den *beskrifning* Münster lämnar öfver Skandinavien är i öfrigt utan större betydelse; den är till väsentlig del endast utdrag ur OLAUS MAGNUS (kommentartexterna, särskildt *Opera breve* 1539) och ZIEGLERS *Schondia* 1532. För Danmark citeras ALBERT KRANTZIUS; så uppger Münster att Jutland, hvars sydgräns var floden Eidora, hade en utsträckning af sex dagsresor[3]. Detta är en gammal distansuppgift, som återfinnes redan hos Adam af Bremen (IV, 1); denne räknade nämligen från Slesvig till Aalborg vid Limfjorden 5—7 dagsresor. Äfven i fråga om Sjælland går Adams måttberäkning igen hos Albert Krantzius och Münster: Sjælland var två dagsresor långt och nästan lika bredt[4]. Skåne

---

[1] Samma uppgifter förekomma äfven i 1550 års lat. edition af *Cosmographia*, p. 833: »Separatur Nortwegia a Suecia excelsis et asperrimis montibus, perpetua nive obductis, quos nemo transcendere potest, nisi quod cum tempore inter iuga montium inventæ sunt concisæ quædam et angustæ valles, per quas iter, licet difficile, patet ex Nordvegia in Sueciam. Vocantur autem montes illi alpes Dofrinæ.»

[2] Jfr K. PIRA, *Svensk-danska förhandlingar*, Stockholm, 1895, s. 149, anm. 1. Förf. känner endast de mindre kartskisser öfver Skandinaviska halfön, som förekomma i en senare upplaga (1550) af Münsters kosmografi, och känner icke till textens uppgifter.

[3] Afståndet från Eider till Skagen är rundt 400 km.; en dagsresa alltså c. $66^{2}/_{3}$ km.

[4] ADAM BREM, IV, 5.

skildrar Münster såsom ett rikt och fruktbart land, rikt isynnerhet genom sillfångst, men äfven blomstrande genom industri och handel.

Münster skiljer skarpt emellan *Suecia* och *Gothia*, samt meddelar om dessa båda en del uppgifter, hvilka alla eller till större delen återfinnas hos Ziegler och Olaus Magnus. Gothia var rikt på koppar och silfver, men frambringade äfven järn och stål. Dess hufvuddelar voro *Ostgothia* och *Westgothia*, det senare med hufvudorten *Ludocia (Newloss)*. Kalmar slott var lika stort som det i. Mailand[1]. Hufvudstaden i hela Gothia var Lund. Det egentliga Sverige *(Suecia)* var ännu rikare på grund af sin malmrikedom; vid Salberget vanns till ock med rent silfver utan all tillsats. Boskap och fisk förekom i rikligt mått, men landet var på många ställen bergigt, sumpigt och vattensjukt, så att man hade svårt att färdas fram genom detsamma, äfven till häst. Dess hufvudstad var belägen på en ö och byggd på pålar i vattnet såsom Venedig (Ziegler och Olaus Magnus). Den öfverdrifna uppgiften, att Sverige var dubbelt så stort som Norge både hvad landområde och inbyggareantal beträffar, härleder sig från Olaus Magnus (Opera breve).

Norge skiljes från Sverige genom *Dofrefiel* eller *Alpes Dofrini* (Ol. Magn.); det var i allmänhet ofruktbart utom på några ställen, men till ersättning härför så fiskrikt, att det häruti öfverträffade äfven Danmark. Efter Ziegler uppger Münster, att stockfisken, som fångades i Norge, måste fångas i januari månad, medan ännu stark köld är rådande, ty »man torkar den med köld och ej med värme; torkas den icke med stark kyla blir den mjuk och faller sönder».

Likaledes efter uppgift hos Ziegler berättar Münster om de stora skaror af väldiga hvaldjur, hvilka brukade besöka nordvästkusten af Norge mellan Vardöhus och ön Fosen (utanför Trondhjemsfjorden) samt där åstadkomma fara för skeppsfarten; att orsaken till hvalarnes talrika förekomst här skulle bero på »det stora hafsdjupet», hade framställts såsom en förmodan af Olaus Magnus (Opera breve), och Münster ansluter sig till samma uppfattning. Legenden om en i närheten af Trondhjem befintlig

[1] Jfr ZIEGLER, *Schondia*.

sjö »som aldrig fryser» härstammar äfven närmast från Olaus Magnus.

Beskrifningen öfver *lapparne* i norra delen af Skandinavien är hos Münster jämförelsevis utförlig, men visar sig endast vara ett utdrag ur Zieglers omfattande skildring i Schondia med ett och annat tillägg från kommentartexterna till Carta marina. Dock finnas i denna beskrifning ett par uppgifter, som icke äro hämtade ur de nämnda källorna, utan torde vara att hänföra till någon annan sagesman, antagligen Georg Normann. Så heter det hos Münster bl. a. att »*lapparnes sofkamrar utgöras af hålor i jorden, i hvilka de strö torrt löf; medan några bo i tält, bo andra i stora ihåliga träd*».

Beträffande Finland nämner Münster att de bägge förnämsta städerna Åbo och Viborg ligga ungefär ätta dagsresor från hvarandra[1]. Münster framhåller dessutom förekomsten af de tvenne språken i Finland, och uppger, att det svenska språkområdet sträcker sig utmed kusten från Viborg inemot Borgå eller Sibbo; i åtskilliga trakter »als zu Wiburg und Pictis» rådde blandadt språk[2], i det inre landet däremot var finskan förhärskande. Påfallande är, att den gamla svenska bygden, kuststräckan i sydväst (Egentliga Finland) och i väster förbigås med tystnad. Konungen af Sverige hade — säger Münster — i Finland tre landsfogdar, i Viborg, Borgå och Kronoborg (Tavastehus). I afseende på gränstrakterna intill moskoviternas välde har Münster som källa användt Olaus Magnus' karta. Så uppger han, att Jegaburg, Netaborg och Kexholm »några slott och byar omkring Viborg» numera intagits af den moskovitiska storfursten. »*Was aber hie jhenet dem Wasser ligt* — tillägger han — *als Lappauesi, Kiuineb, Newkirch etc. ist noch des Königs von Schwden*», en uppgift som fullkomligt öfverensstämmer med dessa orters läge öster om Viborgsbukten å Carta marina.

Ehuru Münster efter Olaus Magnus' föredöme på sin karta återgifvit Grönland skildt från nordliga Skandinavien, anser han

[1] Afståndet mellan dessa båda städer är omkr. 350 km.; en dagsresa motsvarar alltså här omkr. 48 km. och är sålunda betydligt kortare än den som efter Adam af Bremen uppgafs för Danmark.

[2] I lat. uppl. af 1550 tillägges »Viburg, ubi magna ex parte Sclavonice loquuntur».

sig dock böra framhålla den förut gängse uppfattningen, sådan den framträder t. ex. å Zieglers karta 1532. »*Man meynt* — säger han — *das diss land sich von den Lappen ziehe biss zu den neüwen inseln, die sich gegen mitnacht strecken. Weiter weisst man von diesem land nichts zu sagen.*»

* * *

Münsters kosmografi (af 1544) utgafs på tyska äfven 1545 och 1546. Den andra upplagan innehåller ett större antal vignetter i texten samt några tillägg i öfrigt[1]; den tredje editionen är identisk med den andra. Men år 1550 utgaf Münster på nytt sitt kosmografiska arbete, denna gång både på tyska och latin, och här äro en del viktigare ändringar och tillägg infogade i texten. Titeln å den latinska editionen, som jag här följer, är *Cosmographiæ universalis Libri VI.* Den är tillägnad kejsar Karl V samt innnehåller en förteckning på alla de källförfattare, som begagnats; för Norden anföras särskildt ALBERT KRANTZIUS, JAKOB ZIEGLER och OLAUS MAGNUS, dessutom för nordöstra Europa äfven MATTHIAS AF MIECHOW och PAULUS IOVIUS, båda förut begagnade af Olaus Magnus.

Mellan åren 1544—1550 hade Münster sökt vidmakthålla och utvidga sina skandinaviska förbindelser, ehuru som det vill synas icke med någon större framgång. Dock hade konung Gustaf mycket välvilligt mottagit den till honom dedicerade 1544 års upplaga af kosmografien samt tvänne år senare, 1546, till författaren afsändt en svarsskrifvelse i vänliga ordalag, åtföljd af en tacksamhetsskänk. Å sin sida svarade Münster, och tackade (i bref af jan. 1550), men därjämte beklagar han sig öfver, att han upprepade gånger skrifvit till Stockholm med begäran att erhålla upplysningar om Sverige och särskildt för att få en trogen bild af dess hufvudstad för sitt geografiska arbete, men aldrig erhållit något svar[2]. Münster uppger icke hvem han på detta sätt

---

[1] Denna edition har följande tillägg å titelbladet: *Weiter ist dise Cosmographei durch den gemelten Sebast. Münster allenthalben fast seer gemeret und gebessert auch mit eine zugelegten Register vil breüchlicher gemacht.*

[2] MÜNSTER, *Cosmographia,* 1550 p. 837: »Siquidem pulchrum indicavi, civitatum et locorum peculiaribus descriptionibus, subiungere quoque earun-

förgäfves tillskrifvit, men sannolikt har det varit Georg Normann. I den ifrågavarande latinska editionen af kosmografien (1550) offentliggöras nämligen utdrag ur ett odateradt bref från Normann till Münster, i hvilket den förre bland annat lofvar att hörsamma en till honom ställd uppmaning att medvärka till företaget i fråga. Det heter i nämnda bref[1]: *Quod vero ad complendam Suecicæ nostræ historiam a me requiris, operam dabo, ut quoque prima occasione nacta ad doctorem Josephum nepotem tuum paulo plenius quam nunc possum, ordine perscribam.* Joseph Münster, en brorson till Sebastian, uppräknas visserligen bland den senares sagesmän, men då brefvet från Normann är tryckt som inledning till de torftiga uppgifterna om Gothia i kosmografien, förefaller det som Münster därmed velat framföra en slags ursäkt för ofullständigheten rörande Sverige, och som om de klagomål han för konung Gustaf anfört skulle haft afseende just på Normann. Münster uppger, att han särskildt bemödat sig om en noggrannare beskrifning öfver Sverige, och att han äfven haft goda förhoppningar om uppnåendet af denna önskan, men antingen — förmodar han — hade hans bref till Stockholm under den långa vägen förkommit eller hade svaret därå blifvit utsatt för samma öde[2].

I det exemplar af Münsters latinska kosmografi, som varit mig tillgängligt[3], finnes ingen större karta öfver de nordiska länderna; däremot äro mindre, tämligen dåligt utförda kartskisser intryckta i texten, i likhet med hufvudkartan af 1544 utan gradering. Å dessa kartskisser förekommer ingenting annat anmärkningsvärdt än att namnet Finnmarken användts såsom betecknande både norskt och svenskt område. Hvad texten angår, innehåller denna upplaga föga nytt utöfver 1544 års edition; ett och annat har

---

dem effigies et figures ubi eas assequi licuit. Scripsi semel aut bis in Sueciam pro Stockholmiæ totius regni primariæ urbi gemina effigie, sed, quod dolens refero, nihil impetravi.»

[1] MÜNSTER, *Cosmographia,* p. 831.

[2] MÜNSTER, *Cosmographia,* 1550, p. 837: Sollicitaveram quoque pro diligentiori Suecici regni descriptione, et spes aliqua iam affulserat consequendo hoc desiderium, verum nescio quid obstiterit quo minus quod volui obtinuerim. Aut literæ meæ in tam prolixo itinere sunt intercæptæ, aut quod missum est simili periculo obnoxium fuit.

[3] Å Uppsala Univ. Bibliotek.

dock tillagts. Så beskrifver Münster Skåne såsom endast med en smal landremsa förenadt med landet i norr; denna beskrifning är ord för ord afskrifven af Albert Krantzius, som åter ordagrannt återger Adams af Bremen skildring[1]. Gothia eller Götaland skildras såsom rikt på floder och skogar, med stor export af skinnvaror och metaller, i synnerhet koppar. Dess gräns i väster angifves med Zieglers ord: *reliquis Nordvegiæ montibus qui sunt a Sueciæ limite ad Trolhetæ fluvii ostia*[2]. Bland städer i Gothia uppräknas *Huetlandia oppidum*, och i afseende på staden Lunds läge har Münster den egendomliga uppgiften: *Halladia ducatus, in quo Lundis est metropolis, sed quæ in Scandia est.*

Efter Adam af Bremen och Albert Krantzius meddelar Münster, att *Suedia* i norr gränsade till Wermilaner och Scricfinnar; *ducatus Wermelandia* räknar Münster liksom Ziegler till Norge. Gränsen mellan Gothia och Suedia utgjordes af skogsåsen *Kollmoll* (d. v. s. Kålmården). Af de svenska landskapen omnämnes bland andra Ångermanland, om hvilket det heter: *ibi inter præcipuos feros venantur uros et bisontes, quos patriæ lingua vocant Elg, id est asinus sylvestres.* Efter Ziegler uppgifves Stockholms läge till 61° n. br. och 64° long., Viborgs till 78° long.

Sebastian Münsters kosmografi vann allmän spridning under den följande tiden och har äfven flera gånger omtryckts i nya upplagor under andra hälften af 16:de århundradet. Själf torde Münster dock endast ha ombesörjt de båda latinska upplagorna af 1550 och 1552, utom de förut omtalade på tyska språket utgifna. Münsters bok är prydd med dåligt utförda bilder och träsnitt af det mest skiftande slag och är i viss mån typiskt karaktäristiskt för sin tid, såsom nämligen utvisande hvilket brokigt innehåll man då tänkte sig kunna sammanföras under den gemensamma benämningen geografi eller kosmografi.

---

[1] ADAM AF BREMEN, IV, 7.

[2] I öfverensstämmelse med denna benämning för Götaälf heter det längre fram: *Orobus castrum super boreale latus ostiorum Trolhetæ fluvii.*

III.

Skandinavien och Nordeuropa å Mercators Europakarta 1554; Fickler och Gastaldi.

När Olaus Magnus år 1539 fullbordade och offentliggjorde sitt stora kartografiska värk öfver den Skandinaviska Norden, *Carta marina,* hade i Nederländerna en af alla tiders störste geografer redan börjat sin omfattande och betydelsefulla värksamhet. GERHARD KREMER eller MERCATOR, som han vanligen kallas, var född 1512 i Rupelmonde i nuvarande belgiska provinsen Ostflandern samt hade studerat dels vid en klosterskola i s'Hertogenbosch, dels vid universitetet i Löwen, där kartografen GEMMA FRISIUS varit hans lärare [1]. Mercator ägnade sig därefter med stor framgång åt gravyr, kartteckning och förfärdigandet af matematiska instrument. Kardinal Granvella och kejsar Karl V togo honom i sitt skydd och följde med stort intresse hans arbeten [2]. Mercators första karta utgafs år 1537 och behandlade Palestina; följande år 1538 utarbetade han efter mönster af Orontius Finæus en världsbild i dubbelt hjärtformat [3] å hvilken Skandinavien återgifves i en bred klumpig form, påminnande om Zieglers framställning. Också sammanhänger här Grönland med norra Ryssland, ehuru det är skildt från Skandinavien genom en smal hafsvik från W—Ö. År 1540 utkom en karta öfver Flandern samt 1541 tryckta blad till en stor jordglob, å hvilken Skandinaviska halfön och Östersjön för första gången på en jordglob äro något så när riktigt återgifna [4]. En ny glob fullbordades 1551. År 1552 flyttade Mercator från Löwen till staden Duisburg (i tyska hertigdömet Iülich), som härefter blef platsen för hans flitiga

---

[1] Om Mercators lif och värksamhet, se LELEWEL, *Geographie du moyen-age,* II, 181 ff. samt den omfa tande monografien af J. VAN RAEMDONCK, *Gerard Mercator, sa vie et ses oeuvres.* St. Nicolas 1869. Jfr äfven NORDENSKIÖLD, *Facsimile Atlas,* 131 ff.

[2] Mercator förfärdigade åt kejsaren så väl åtskilliga kosmografiska instrument som äfven en del glober.

[3] NORDENSKIÖLD, *Facsimile Atlas,* Tab. XLIII.

[4] NORDENSKIÖLD, a. a. 82.

kartografiska värksamhet. Och två år senare, 1554, utgaf Mercator i Duisburg en stor *karta öfver Europa,* grundad på samtidens tillgängliga källmaterial och omfattande allt hvad man på denna tid viste om vår världsdels geografi. Denna Europakarta har anförts och citerats i åtskilliga senare arbeten, men var eljest försvunnen för eftervärlden ända till år 1888, då ett exemplar af densamma upptäcktes i Breslaus stadsbibliotek af Dr. ALFONS HEYER, som äfven utgifvit en kortare beskrifning så väl öfver denna som öfver ett par andra Mercatorkartor [1]. Sedermera har Geografiska Sällskapet i Berlin utgifvit dessa kartor i ett präktigt facsimileaftryck 1891 [2].

Mercators karta öfver Europa af 1554 har vid norra sidan en bredd af 158,3 cm., vid södra 159 cm.; dess höjd vid västra sidan är 131,9 cm., vid den östra 132,4 cm. Den är tillägnad biskopen af Arras, ANTON PERRENOT GRANVELLA, samt uppritad i s. k. hjärtformig projektion, d. v. s. en förmedlad kägelprojektion med cirkelrunda æquidistanta paralleller, rät midtmeridian och böjda sidomeridianer. Kartan är förfärdigad i skalan af ungefär 1:4280000 d. v. s. utgår från en äkvatorsgrad af 26 mm., hvarför denna alltså i värkligheten beräknats till ungefär 111,366 km. [3] Gradnätet å kartan är icke utfördt ända till nordpolen, utan slutar med tangenten till 75° n. br. Polen eller medelpunkten för de koncentriska parallellerna ligger sålunda på förlängningen af midtmeridianen ännu 390 mm. öfver beröringspunkten mellan 75:te parallellen och tangenten. I söder begränsas kartan af tangenten till 28° 20′ n. br.; endast parallellerna från 5 till 50 äro utdragna. Utgångspunkten för längdberäkningen är i enlighet med Ptolemæus' föredöme meridianen genom Kanarieöarna, här östligaste spetsen af ön Ferro [4].

I detta sammanhang vill jag endast redogöra för Mercators framställning af Nordeuropa, och här visar det sig redan vid första påseendet, i hvilken stor utsträckning Mercator begagnat

---

[1] ALFONS HEYER, *Drei Mercatorkarten in der Breslauer Stadt-Bibliotek.* Zeitschr. für Wiss. Geographie, Weimar VII, 1889—1890. De två öfriga kartorna äro en öfver Britanniska öarna 1564, samt ett exemplar af 1569 års världskarta.

[2] *Drei Karten von Gerhard Mercator,* Berlin 1891.

[3] BESSELS beräkning af äkvatorsgrader utgör 111,5 km.

[4] Jfr HEYER, *Drei Mercatorkarten,* a. st. s. 379 o. ff.

så väl JAKOB ZIEGLERS *Scondia* (1532) som OLAUS MAGNUS' *Carta marina* af 1539. Denna karta med sitt rikhaltiga kulturhistoriska och etnografiska innehåll samt sitt i förhållande till föregående kartor utmärkta återgifvande af Skandinaviens horisontella konfiguration kunde naturligtvis icke undgå Mercators uppmärksamhet; i själfva värket spelar också denna karta hufvudrollen bland hans kartografiska källor för norra Europa. Olaus Magnus hade emellertid å sin karta förrådt en ytterst bristfällig kunskap i den matematiska geografien och förlagdt Skandinaviska halfön mellan 56° 30′ i söder och 90° (d. v. s. nordpolen) i norr. Detta fantastiska graderingssätt hade Olaus Magnus — som jag förut uppvisat [1] — kommit att använda af trenne anledningar: dels genom studium af de uti Ptolemæusupplagorna förekommande världskartorna (å hvilka Skandinavien oftast sträcker sig till 90° n. br.), dels genom att söka inpassa Nordens länder i det Ptolomæiska parallellsystemet och dels, framför allt, genom sin æquidistanta kvadratprojektion, enligt hvilken breddgraderna och längdgraderna gjordes lika stora. Ziegler hade dock i Scondia 1532 riktigt angifvit Skandinaviens matematiska läge mellan 57:de och 72:dra parallellen, och härutinnan följes han äfven af Mercator, som likväl förlängde Skandinavien med ytterligare 3° (till 75° n. br.), troligen därför, att Ziegler vid 72° n. br. hade låtit kusten i norr vända sig åt väster för att där förenas med Grönland. Mercator anslöt sig emellertid till Olaus Magnus' uppfattning, att Skandinavien i norr begränsades af vatten, ehuru han 1554 antog, att endast ett mycket smalt sund skilde detsamma från närmaste polarland. Dock förlägges detta sund till ungefär 75° n. br., och därifrån tänktes kusten fortsätta i östlig och sydöstlig riktning till nordliga Ryssland. Själfva halfön förlägges i parallellriktning ungefär mellan 25—40° long.

Zieglers Schondia med däri förekommande talrika ortförteckningar och bredduppgifter har Mercator likaledes flitigt studerat; detta arbete är den andra hufvudkällan för framställningen af Nordeuropa å 1554 års karta. Men dessutom ha äfven andra källor användts: det skandinaviska sjökortet från 1500-talets första hälft, seglingsanvisningar och sjöböcker, äldre kartor öfver Ryssland o. s. v. Med särskild hänsyn till dessa

[1] AHLENIUS, *Olaus Magnus*, s. 70.

källor skall jag här ingå på en närmare granskning af Nord europas olika delar å ifrågavarande karta.

1) Hvad först Island och öarna i Nordatlantiska hafvet beträffar har Mercator förlagt den förstnämnda ön ungef. 1½° för långt mot norr, men däremot gifvit densamma en riktigare utsträckning från W.—Ö. än Olaus Magnus som tänkte sig Islands hufvudaxel mera i meridional riktning. Olaus' bestämda mening var, att Island icke kunde vara identiskt med de gamles Thule, men Ziegler hade uttalat en motsatt uppfattning: *Islandia hæc est Tyle nulli veterum non celebrata*[1]. Härutinnan instämmer äfven Mercator, som å 1554 års karta skrifvit: *Islandia veteribus Thule;* helt naturligt har han därför också utelämnat den å Olaus' karta 1539 förekommande fantastiska ön Tyle söder om Island. I öfrigt har Mercator å Island upptagit endast ett enda namn från Ziegler, nämligen *Hekelfort promontorium* (Z. Hekelfol prom.); legenden om denna klippuddes »eviga eld» tyder på en dunkel föreställning om vulkanen Heklas eruptioner. Namnet *Heylichberg*, hämtadt från en annan källa (troligen Olaus Magnus) afser sannolikt äfven Hekla. Från Olaus Magnus' karta har Mercator dessutom infört nästan alla dess isländska ortnamn såsom *Westrabor, Ostrabord, Isafiord, Hanafiord, Roeck, Scalholdin, Holen, Cruisberg, Helgfial abbatia* o. s. v.

Den tämligen noggranna konturteckningen visar emellertid äfven på en annnan källa. Angående densamma lämnar Mercator själf i en å kartan tryckt legend följande upplysning: *Scotiæ Islandiæque circumscriptionem et insulas intermedias, magna fide pictas accepimus a perito nauclero, qui multis itineribus hoc mare peruestigauit, neque uero is plures Orcades assignavit, etiam serio a me interrogatus.* Uttrycket »*insulas pictas*» visar, att Mercator af sin sagesman, troligen någon holländsk skeppare, erhållit icke blott muntliga upplysningar angående Nordhafvets öar, utan äfven skrifna seglingsanvisningar eller ritade sjökort[2]. De isländska ortnamn och legender, som härstamma från en dylik seglingsanvisning eller skepparkarta, äro icke många, men

[1] ZIEGLER, *Schondia,* Geogr. Sekt. Tidskr. 1878.

[2] För återgifvandet af Färöarna och Shetlandsöarna torde i öfrigt Olaus Magnus ha varit Mercators källa. Samma namn (t. ex. *Hanglip. Scawey, Feril* o. s. v.) träffas så väl å Carta marina 1539 som å Europakartan 1554.

röja tydligt sitt holländska ursprung: *Waluisch id est cetæ scopulus, De poorte — Porta prom., Den boot* o. s. v. Snæfellsjökeln omtalas med följande ord: *Snauel iokel hoc est nivosum promontorium semper enim nivibus albet.* Dessutom namngifvas ett par nya fjordar *Watlintfier* och *Cackerfier,* samt i nordost udden *Lagnes, hoc est longum promontorium* (Langanes), och de små öarna *Tscip, Smit* och *Grimse.* Västmannaöarna söder om Island *(Westmone insule)* äro äfven angifna å kartan.

2) Skandinaviska halföns smala långsträckta form härstammar från Olaus Magnus, hvars karta Mercator följer in i de minsta orografiska, hydrografiska och topografiska detaljer för hela östra delen af halfön samt för Finland; västra delen af halfön eller Norge är däremot uppritad helt och hållet med ledning af ZIEGLERS karta och beskrifning (*Schondia* 1532), hvilken källa Mercator oaktadt dess högre ålder här ansett riktigare än Olaus Magnus. Kustteckningen, öarne och det topografiska materialet återfinnes alltsammans hos Ziegler; påfallande är den härigenom åstadkomna teckningen af Trondhjemsfjorden såsom en öfverdrifvet stor i landet inskjutande hafsbukt, hvilken däremot Olaus å sin karta hade alldeles förbisett. Ett par andra fjordar äro antydda men ej namngifna; de äro Sognefjord och Hardangerfjord. Vid den förstnämnda synes en bergskedja »*Sognifal moutes*» sträckande sig i riktning mot Trondhjemsfjorden; äfven dessa berg äro hämtade från Ziegler. Norska kusten går intill sistnämnda fjord i SV. riktning med öarna *Stappen, Hjelso Trunis, Rodesholm, Saniam* (Senjen), *Andanas, Trondanas, Vastral* (Vesterålen), *Langanas, Varo, Lofot;* därefter följer kusten ungef. meridianen för 24° 30′ till ön *Schuttenes* med öarne *Skorpena, Kind* och *Askoo,* belägna alldeles i närheten af Shetlandsöarna.

Karaktäristiskt för Mercators karta är bl. a. dubbelformen för Storsjön i Jämtland. Denna är efter Olaus Magnus uppritad öster om fjällryggen med den närbelägna orten *Ouikẽ* (Oviken), men väster om fjällsträckningen träffas en annan stor sjö med utlopp till Trondhjemsfjorden, hvilken sjö äfvenledes bär namnet *Owick;* detta är återigen ett lån från Ziegler. Mercator hade naturligtvis ingen kännedom om, att det härvidlag var fråga om en och samma sjö.

3) På andra sidan Skandinaviska fjällryggen vidtaga uppgifterna från *Carta marina* 1539. Dessa kunna följas tämligen långt i norr, ända från *Biarmia* (Kola-halfön) med sjön *Lacus Albus* (d. v. s. Kandalaksbukten af Hvita hafvet, här liksom å Carta marina uppfattad såsom en långsträckt insjö). Vid hafvet i norr går kusten med flera utskjutande delar dock hufvudsakligen i väst-östlig riktning mellan 36:te och 55:te meridianen (sålunda nära 20 längdgrader), viker därifrån af mot SO. utmed *Cronium mare* (Cronii vel Amalchii hoc est congelati maris pars). Vid Vardöhus *(Waerdhuys)* i väster är efter Càrta marina tecknad den fjordliknande insjön *Doms haf*, d. v. s. Varangerfjord; härifrån och till Bottenhafvet är utefter en linje från W. till Ö. Skandinaviska halföns smalaste del, ungefär $3\frac{1}{2}^{\circ}$ (i stället för mer än 5° i värkligheten). De stora insjöarna i Norrland återgifvas alla i enlighet med Carta marina, hvilken begagnats som uteslutande källa ända intill Mälardalen och äfven delvis för södra Sverige. *Dalecarlis flumen* (Dalälfven) är dock utsatt efter Ziegler.

Bottenhafvets konfiguration skiljer sig däremot å Mercators karta 1554 märbbart från framställning å Carta marina; Mercators *Sinus Boddicus*[1] följer med sin västliga strand nästan snörrät 40:de meridianen och är en långsträckt, öfverallt nästan lika bred hafsbukt, som i norr går till 70° n. br. Finlands spetsvinkliga, halföliknande form å Carta marina har Mercator emellertid icke allenast bibehållit, utan äfven gjort ännu mera skarpt framträdande. Sålunda har Viborg vid den innersta, nordostligaste delen af Finska viken förlagts på samma breddgrad som norra Qvarken, hvarför å Mercators karta endast ett smalt näs af 2 graders bredd skiljer Finska viken från hafsbukten i norr, d. v. s. Hvita hafvet. Det topografiska materialet för Finland är i öfrigt helt och hållet hämtadt från Carta marina med undantag af legenden vid Åland: *Oonæ nunc Aland insulæ*, som återfinnes hos Ziegler.

4) Södra Skandinavien, Östersjön med Gotland och Öland, Kattegat, Skagerack, Danmark och sydkusten af Norge har Mercator tecknat efter det förut omnämnda skandinaviska sjö-

[1] Denna benämning på Bottenhafvet återfinnes senare på Waghenaers sjökort; Olaus Magnus skrifver »Sinus Botnicus».

kortet (från början af 1550-talet), hvilket sedermera kopierats 1558 (af TRAMEZINI) och 1562 (af CAMOCIUS). Kustnamnen i Sydnorge äro desamma, likaså namnen rundt Sydskandinavien intill Stockholms skärgård samt delvis äfven ortnamnen i det inre, t. ex. *Stameits* (Strängnäs?). Dock är Skånska halfön återgifven riktigare på Mercators karta än å sjökortet.

Dessutom har för Sydsverige äfven andra källor användts, främst Olaus Magnus, men äfven Ziegler. Så har Mercator i Västergötland placerat *Somen lacus* (i analogi med sjön *Asson* eller Åsunden å sjökortet) samt därintill enligt Zieglers föredöme städerna *Echesio* och *Huetlandia.*

5) Sydkusten (resp. nordostkusten) af Finska viken är utlagd efter Carta marina; Dagö är infogadt i fastlandet och dess nordvästspets har Mercator gifvit ett från Plinius hämtadt namn: *Rubeæ promontorium.*

6) För trakterna öster om Finland har Mercator delvis användt en karta öfver Ryssland förfärdigad mellan åren 1537—1544 af ANTON WIED från Danzig. Denna karta har utförligt behandlats i en afhandling af H. MICHOW, till hvilken jag hänvisar[1]; jag vill här endast nämna, att kartan hufvudsakligen grundar sig på uppgifter af ryssen Iwan Ljätzky, som år 1534 flydde från Moskva till konung Sigismund II i Polen och där sammanträffade med Wied.

I enlighet med Wieds framställning låter Mercator Hvita hafvet som en lång och smal vik från norr till söder skjuta in i landet; och åt denna stora hafsbukt har han tilldelat Saxo Grammaticus' benämning *Grandvicus sinus,* hvilket namn däremot saknas å Wieds karta. Den å Carta marina förekommande sjön *Lacus albus* eller Kandalaksviken har emellertid Mercator bibehållit, men han har gifvit densamma utlopp till Grandvicus sinus. Öster om Hvita hafvet finnes en hög, bergig kust angifven, och här läses legenden: *Swentinoz hoc est sacrum promontorium.* Härvid har en förväxling ägt rum mellan Kanin noss i öster och Swjätoi noss på Kolahalföns nordostkust, men detta misstag härleder sig från Wieds karta, som har samma uppgift; vid en norr om Onegabukten utskjutande udde heter det sålunda här: *Swinttinosz hoc est sacer nasus, nasus id est pro-*

[1] H. MICHOW, *Die ältesten Karten von Russland,* Hamburg 1884.

montorium. Söderut på en ö i Hvita hafvet läses å båda kartorna namnet å det bekanta klostret: *Soloffkij Cenobium.* Österut följa floderna Dwina och Pinega; ortnamnet *Pinego* torde säkerligen vara det i norra vinkeln af Pinegafloden belägna Ust-Pinega. Längre upp vid Dwina träffas orter *Dfina* samt *Dfina Cenobium,* d. v. s. Tichwin vid Tichwinka, en biflod till Sjäss, som går till Ladogasjön[1]. Gränsfloden mellan Finland och Ryssland är å båda kartorna *Polna,* som äfven träffas å SIGISMUND VON HERBERSTEINS karta öfver Ryssland 1549.

7) Mercator har nämligen sett och begagnat äfven nämnda karta, som åtföljde Herbersteins bekanta arbete *Rerum Moscoviticarum commentarii,* utgifvet i Wien 1549 samt sedermera tryckt äfven på italienska i Venedig 1550: *Commentari della Moscovia.* Att Mercator studerat Herbersteins karta framgår bland annat af den noggranna öfverensstämmelsen i afseende på teckningen af sjön *Ladoga* med dess arkipelag af öar samt af kringliggande trakter; så angifves sjöns tillflöde, *Wolchow,* och utlopp *Newa,* sjön *Ilmen* med *Lowat,* sjön Bielo osero (Mercator: *Bieloie sero,* Herberstein: *Bioloyësero*) med *Schorsna* (Herberstein: *Schoksna*) o. s. v. Mercator synes endast ha begagnat Herbersteins *karta,* icke hans beskrifning, hvilken kom till användning först senare, nämligen å Mercators världskarta 1569.

8) I norr och nordväst om Finmarken äro flera öar och polarländer utritade, af hvilka det västligaste bär namnet *Groenland Insula.* Därmed har Mercator angifvit, att han icke betraktade Grönland som ett fastland; å 1554 års karta skiljes det också mycket riktigt från Norge, ehuru endast genom ett smalt sund. Möjligen har Mercator här velat välja en medelväg mellan Ziegler och Olaus Magnus, och därför hvarken anslutit sig till den förres uppfattning, att landsammanhang existerade mellan Grönland och Skandinavien, ej heller gillat den sistnämndes mening, enligt hvilken Skandinaviska halfön norrut begränsades af ett öppet haf.

Å nyssnämnda polarland eller *Groenland,* som i oval form sträcker sig från väster till öster, läsas flera ganska egendomliga legender. Först möter ortnamnet *Alba,* till läget motsvarande »St. Thomas cenobium» å Zenos mångomskrifna karta 1558, men

[1] Jfr H. MICHOW, anf. arb., s. 12 o. ff.

eljest af dunkelt ursprung. Sannolikt står det i något sammanhang med Hvita hafvets omnejd, vare sig med dess latinska namn »Lacus albus» och »Album mare», eller med »Baia S. Albani» vid Kolahalföns östkust, ehuru detta namn — så vidt man hittills känner — dock först förekommer å Jenkinsons karta öfver Ryssland 1562. Vidare läses på Mercators Europakarta å Grönland orden *Thor flu,* uppenbarligen namnet å en flod, hvilket äfvenledes återfinnes på t. ex. Zamoiskikartan 1467 och de gamla skandinavisk-italienska kartorna af samma typ, här med beteckningen »ther fl.». Legenden: *hic habitant Pygmei vulgo Screlinger dicti* har tydligtvis afseende på eskimåerna och deras nordiska namn, men hvarifrån Mercator närmast hämtat denna uppgift kan jag icke afgöra. Benämningen *Pygmei* förekommer såväl hos Claudius Clavus 1427 som hos Ziegler 1532 och Olaus Magnus 1539. Ziegler uppgifver i sitt arbete Schondia om Grönland: *A septentrione pertingit ad terram incognitam sub polo, unde etiam veniunt in hanc Pigmei predatores,* hvaraf följer — tillägger han vidare — att »äfven polarländerna äro bebodda». Dessa uppgifter ha troligen bland andra legat till grund för Mercators teckning af polarländerna å 1554 års karta.

Grönlands fortsättning i nordöst är ön *Margaster,* som uppenbarligen är hämtad från någon af de skandinavisk-italienska kartornas[1] eller Claudius Clavus' »Margarescer» i nordligaste Skandinavien, och som ursprungligen sannolikt icke kan ha afsett något annat än *Magerö,* Norges nordligaste ö, där Nordkap ligger[2]. Om vi gå vidare på Mercators karta träffas tätt intill nämnda ö och rakt öfver nordligaste Skandinavien sydspetsen af ett polarland, som endast lämnar en smal, långsträckt ränna öppen mellan Atlanterhafvet och *Cronium mare.* Å detta polarland läses legenden: *Zolotaia baba idolum hic colitur.*

Hvad som föranledt Mercator att förlägga denna legend till polarlandet i norr är omöjligt att afgöra. Uppgiften träffas närmast å ANTON WIEDS karta, å hvilken invid floden Ob längst i öster är uppritad en kvinnofigur med ett barn på armen, som är föremål för tillbedjan; invid läses legenden: *Solotaja Baba*[3],

[1] Jfr kartan i Ulm-upplagan af Ptolemæus 1482.

[2] G. STORM, *Claudius Clavus,* Ymer 1891, s. 20.

[3] Dessa ord äro skrifna med ryska typer.

Hoc est aurea vetula idolum quod huius partis incolæ adorant. Sedermera berättar HERBERSTEIN om samma bild[1], som äfven förekommer å hans kartor. Den förste författare, som lämnat någon uppgift om denna »*Aurea anus seu vetula*» eller *Zlotababa* är dock den polske läkaren och historieskrifvaren MATTHIAS AF MIECHOW (1517). »*Slata baba*» eller »den gyllene frun» var en ifrigt tillbedd gudabild hos de finska jugrierna i norra Ural, enligt H. MICHOW[2] en under de moskovitiska eröfringstågen till trakterna i norr under 15:de årh. kvarlämnad förgyld madonnastaty.

* * *

Den proportionella och nästan eleganta form, i hvilken Skandinavien framträder å 1554 års karta öfver Europa, betecknar utan tvifvel ett betydande kartografiskt framsteg, och i detta fall kan Mercator anses vara fullt jämbördig med, om icke öfverträffa Olaus Magnus. I ett afseende utfaller jämförelsen obestridt till Mercators fördel, nämligen i fråga om breddbestämningen. Också har Carta marina af 1539 vid sidan af Mercators karta 1554 icke förmått göra sig fullt gällande; det är egentligen först genom Mercator och hans bearbetning af 1539 års karta som denna Olaus Magnus' framställning af Skandinavien införts i den följande tidens kartografi.

Innan ännu Mercators Europakarta hade upptäckts gällde den karta, hvilken finnes intagen i Baselupplagan 1567 af Olaus Magnus' historia[3] som en självständig och i viss mån förbättrad bearbetning af Carta marina 1539[4]. Ifrågavarande karta, som äfven förekommer i JOHAN BAPTIST FICKLERS tyska öfversättning i sammandrag af Olaus Magnus' historia, tryckt i Basel 1567[5], är otvifvelaktigt utarbetad af Fickler själf, enär den är signerad FW, d. v. s. Fickler Wylensis eller Wilestadensis (från staden Weyl eller Weile i Schwarzwald). Ficklers karta öfver Norden

[1] *Rerum Moscoviticarum Commentarii*, p. 82.

[2] H. MICHOW, *Die ältesten Karten von Russland*, s. 42. Jfr AHLENIUS, *Olaus Magnus*, s. 411.

[3] *Historia de gentium septentrionalium variis conditionibus*, Basel 1567.

[4] Jfr AHLENIUS, *Olaus Magnus*, s. 103 o. ff.

[5] *Olaj Magnj Historien der Mittnächtigen Länder*, Basel 1567.

visar sig emellertid icke vara annat än en tämligen noggrann bearbetning af Skandinavien å Mercators karta öfver Europa 1554. Ficklers karta omfattar dessutom en del af norra och mellersta Ryssland öster om Finska viken och omkring Ladogasjön intill Hvita hafvet, hvilka trakter fullkomligt öfverensstämma med Mercators framställning[1]. Så är äfven fallet med Skandinavien i sin helhet, dess smärta långsträckta form[2], Bottenhafvets rakt nordliga riktning samt Finlands spetsvinkliga halfögestalt. Liksom å Mercators karta 1554 träffas i Norge uteslutande Zieglers ortnamn; i Sverige och Finland återfinnes däremot Olaus Magnus' topografiska material. Island är äfvenledes kopieradt efter Mercator och bär alla dennes namn och legender[3]. *Gruntlandia* är också här endast genom ett smalt sund skildt från nordligaste spetsen af *Scricfinnia*, och å detsamma Grönland återfinnes Mercators uppgift: *Hic habitant Pygmei Vulgo Screlinger dicti*, likaså ortnamnet *Alba*.

Ficklers karta skiljer sig emellertid från Mercators därutinnan, att den är uppritad i s. k. Donis' projektion d. v. s. räta, æquidistanta paralleller och räta, sammanlöpande meridianer, samt däri att den sträcker sig från 56° n. lat. i söder ända till 85° n. lat. i norr. Äfvenledes är det matematiska klimatsystemet med zoner och paralleller angifvet i kanten[4] efter mönster af Olaus Magnus.

I NORDENSKIÖLDS *Facsimileatlas* har reproducerats en karta

[1] Så har Fickler upptagit Mercators från Saxo hämtade benämning för Hvita hafvet *Grandvicus sinus*, vidare det östliga läget af *Swentinoz, hoc est sacrum Promontorium*, hvilket misstag ytterst härleder sig från Wieds karta. Namnen *Solofskij, Pinega flu, Pinego* (Ust-Pinega), *Dfina, Dfina cenobium Ladoga lacus* o. s. v. härstamma alla närmast från Mercators karta öfver Europa 1554.

[2] Benämningen *Waerdhuijs* för Vardöhus och *Sinus Boddicus* för Bottenhafvet återfinnes hos Mercator.

[3] Alltså läser man äfven på Ficklers karta å Island: *Snauel iokel hoc est nivosum promontorium, semper enim nivibus albet; Waluisch, id est cetæ scopulus; De poorte-porta Prom.; Lagnes hoc est longum prom.; Westmone ins.* (Vestmannaöarna) o. s. v.

[4] Sydkanten af kartan upptages af 11:te klimatet och 24 parallellen, nordkanten af 18:de klimatet och 38:de parallellen med 5 månaders lång sommardag (Grönland och nordligaste Skandinavien).

ur LAFRERIS atlas[1], omfattande en del af nordöstra Europa, nämligen Sveriges östrand, Bottenhafvet, Finland med Finska viken samt västra Ryssland intill Hvita hafvet. Denna karta är förfärdigad af IACOPO GASTALDI i Venedig och bär årtalet 1568. I likhet med Ficklers karta 1567 är den uppritad i Donis' projektion samt liksom denna en bearbetning af Skandinavien å Mercators Europakarta af 1554. Detta framgår så väl af själfva konfigurationen som af det topografiska materialet. Hvita hafvet bär namnet *Golfo Gradvicus*, Östersjön benämnes *Golfo Ostergothico*. Alla för Mercators karta karaktäristiska namn och legender återfinnas på Gastaldis; jag vill här endast anföra som exempel *Ghencopia* (Jönköping), *Stameiz* (Strängnäs?), *Egbuei*, *Asson lage* (sjön Åsunden), *Boghesont* o. s. v. Bottenhafvet (*Golfo Botnico*) har samma iögonenfallande riktning rakt mot norr, under det Finska viken (*Golfo Finisco*) som förut går i nordnordost och Finland utgör en spetsvinklig halfö. Egendomlig för Gastaldis karta är benämningen å Lule träsk i Norrland = *Siöen lago*, troligen beroende på ortnamnet »Siohem» hos Olaus Magnus och Mercator.

IV.

Kringseglingen af Skandinaviens nordkust; engelsmännens nordhafsfärder och därpå grundade kartor.

Å de kartor, som tecknades öfver Skandinavien i 15:de och första hälften af 16:de århundradet, angifves i enlighet med ett äldre och häfdvunnet föreställningssätt Nordeuropa — d. v. s. Norge eller Bjarmaland — såsom en med Grönland och polarländerna i norr sammanhängande landmassa. Så hade särskildt varit fallet med Jakob Zieglers karta 1532, oaktadt denna grundade sig på uppgifter af nordiska sagesmän. Likväl hade redan i de beskrifningar öfver Ryssland, hvilka författats år 1517 af

[1] NORDENSKIÖLD, anf. arb., fig. 79; originalets storlek är 517 × 373 mm.

MATTHIAS AF MICHOW[1] och år 1525 af PAULUS JOVIUS[2] med bestämdhet uppgifvits, att en stor öppen ocean i norr begränsade nyssnämnda land; Paulus Jovius framhåller till och med mycket tydligt möjligheten af en nordlig sjöväg till Östasien och Kina[3]. Denna uppfattning delades äfven af Olaus Magnus, som dels genom studium af ofvannämnda författare, dels äfven genom egna resor i norra Skandinavien och till Norges nordvästkust fått full visshet om Ishafvet i norr; han är också den förste geograf som kartografiskt — å sin stora karta 1539 — återgifvit Skandinaviska halföns norra begränsning genom ett fritt och öppet polarhaf.

Tio år senare, 1549, utkom i Wien SIGISMUND V. HERBERSTEINS berömda arbete öfver Ryssland *Rerum Moscoviticarum Commentarii*[4]. Det var grundadt på egna iakttagelser samt på uppgifter, inhämtade under författarens vistelse i Moskva 1517 och 1526; arbetet åtföljdes tillika af en *karta,* som dock i norr icke sträcker sig till Rysslands nordkust eller till Ishafvet, utan här endast återger sydligaste delen af Hvita hafvet. I afseende på dessa nordliga kusttrakter har Herberstein emellertid i viss mån missförstått och sammanblandat sina sagesmäns uppgifter. Detta framgår redan af det sätt, hvarpå han skildrar de rysk-finska gränstrakterna: *ab Oreschak vero ad fluvium Corela, unde ciuitas nomen accepit, sunt septem miliaria. Atque inde tandem itinere duodecim miliarium pervenitur ad fluvium Polna, qui dominium Mosci a Finlandia, quam Rutheni Chainska Semla vocant, quæ sub ditione Regum Suetiæ est, dividit.* Gränsfloden *Polna* finnes äfven å ANTON WIEDS karta (1537—1544) liksom å flera andra kartor från denna tid; den värkliga gränsen mellan Ryssland och Finland var sedan 1323 Sestra eller Systerbäck mellan Newas mynning och Wiborg. Enligt Herberstein låg Polna 12 mil norr om Korelafloden, d. v. s. Wuoksen, och möjligt är, att med detta namn afsetts en sammanfattning af alla

[1] *De Sarmatia Asiana atque Europea,* Cracow. 1517 (i GRYNÆUS, *Novus Orbis Regionum,* 530).

[2] *De legatione Moschovitarum libellus.* Romæ 1525, ibid. 539.

[3] Jfr min afhandling *Olaus Magnus,* s. 136 ff.

[4] Finnes bl. a. intagen i samlingen *Rerum Moscoviticarum Auctores varii,* Francof. 1600.

de vattendrag, som norr om Wiborg utgjorde gränslinjen[1]. Läget af »det kajanska landet», *Chainska Semla,* d. v. s. Kajánskaja semljá, är icke häller alldeles tydligt, men sannolikt menas här trakten västerut från Hvita hafvet eller det land, som ännu i dag kallas Kajana.

Att Herberstein haft mindre reda på dessa nordliga nejder, framgår äfven af redogörelsen för den intressanta nordhafsfärd, som förekommer i hans arbete under titeln *Navigatio per Mare Glaciale.* Denna resa företogs år 1496 från Dwina längs Nordhafvets kust till Norge af en rysk beskickning under sändebudet GREGORIJ ISTOMA och i sällskap med danske underhandlaren DAVID KOCK. Som sagesman för denna reseberättelse uppgifves Istoma själf, med tillägg, att denne i sin ungdom vistats i Danmark och där haft tillfälle lära latin. Färden företogs rundt Skandinaviens nordkust, emedan Sverige vid denna tid »gjort uppror» mot Danmark (striden mellan Sten Sture d. ä. och konung Hans), och emedan stridigheter dessutom rådde mellan Sverige och Ryssland (Sten Sture d. ä:s ryska krig 1495—1497). Fördenskull fann den ryska beskickningen vägen öfver Nowgorod till Danmark spärrad.

Istoma uppgaf — säger Herberstein — att den väg han passerade utgjorde 300 mil. Efter att ha seglat 16 mil från Dwina, kommo de resande till en strand på vänster hand; på höger hand hade de öppna hafvet, som i likhet med de närliggande bergen hade sitt namn efter floden *Petzora.* Så kommo de till *Finlappias* folk samt passerade lapparnes land; sedan på detta sätt 80 mil tillryggalagts, anlände de till landet *Nortpoden* (Norrbotten), som lydde under Sveriges konung. Detta land — uppgifves det i reseberättelsen — kalla ryssarne *Kaienska Semla* (kajánskaja semljá) och befolkningen kalla de *Kayeni.*

Här ha vi återigen en uppgift om läget af »det kajanska landet», hvilken icke fullt öfverensstämmer med Herbersteins föregående uppgift, att det låg väster eller nordväst om gränsfloden Polna. Han har sannolikt haft klart för sig, att Sveriges område sträckte sig ända ut till hafvet i norr och att detta svenska Ishafsområde var en fortsättning af landet omkring »norra Bottnen», hvarför det af hans sagesmän kallades »*Nort-*

[1] Jfr H. MICHOW, s. 56.

poden». Å andra sidan berättade ryssarne, att »kajanska landet» i norr likaledes tillhörde Sverige, och Herberstein torde då ha kommit till den slutsatsen, att det här var fråga om ett och samma land. Men då han icke hade någon närmare föreställning om hvar detta svenska område var beläget, eller hvilken kuststräcka det innefattade, samt icke heller kände till Kolahalföns utsträckning åt norr och öster, blef följden häraf, att Nortpodens läge i själfva värket alldeles oriktigt inpassades i den ofvan nämnda reseberättelsen. Här heter det nämligen, att de resande först *efter* passerandet af Nortpoden kommo fram till den s. k. »Heliga näsan» *(Sanctus Nasus)* eller udden Swjätoi noss, nordöstligaste spetsen af Kolahalfön vid ingången till Hvita hafvet. Det svenska området borde ha passerats *väster* eller *nordväst* om Swjätoi noss (icke söder eller sydost därom), hvaraf tydligt framgår, att ordningen mellan resans olika delar här omkastats genom missuppfattning af resenärernas berättelse.

Om den vid nämnda udde befintliga malströmmen, som äfven omtalas i äldre skrifter, t. ex. *Historia Norvegiæ*, berättas följande legend: »Est autem *Sanctus Nasus saxum ingens* ad nasi similitudinem in mare prominens: sub quo antrum vorticosum conspicitur, quod singulis sex horis mare absorbet ac alternatim magno sonitu reddit evomitque ejusmodi voraginem. Alii umbilicum maris, alii *Charybdim* dixere. Tantum autem huius gurgitis vim esse, ut naves aliosque in propinquo res attraheret, involueret atque absorberet; neque se unquam in maiori periculo fuisse aiebat. Nam gurgite subito ac violenter navem qua vehebantur ad se attrahente, vix magno labore renitentibus remis sese evasisse.»

Sedan Swjätoi noss passerats, kommo de sjöfarande till en bergudde kallad *Semes,* där skepparen, som förde Istoma, hemligen om natten offrade lifsmedel (hafremjöl och smör) för att på detta sätt blidka det upprörda hafvet och stormarne. Därefter nådde de resande en annan udde eller ett näs vid namn *Motka,* snarlik en halfö, vid hvars yttersta spets fästet *Barthus* (Vardöhus) var beläget. Då det skulle ha erfordrats 8 dagars tid att segla halfön rundt, lät Istoma bära båtar och varor öfver dragstället, som var en half mil långt. Så kommo de öfver vildlapparnes land till *Dront,* 200 mil från Dwinas mynning; »så

långt — heter det — kräfde Moskvas furstar skatt». På renskjuts nådde de därefter staden Bergen.

Äfven i denna senare del af reseberättelsen visar det sig — som redan STORM framhållit[1] — att Herberstein missförstått sina källor. *Motka* är icke en halfö, utan ett näs (isthmus), lapp. »muötke»; särskildt är »Muötke» namnet på näset mellan östra och västra Bumandsfjorden, som sammanbinder Fiskarhalfön (Rubatji Polyostrow) med fastlandet d. v. s. Murmanska kusten. Troligen ha sändebuden lämnat skeppen vid näset Motka, låtit bära skeppsbåtar och resgods öfver näset, fortsatt i öppna båtar till någon af fjordarne i Syd-Varanger och sedan tagit renskjuts öfver dragställena och »edena» i Finmarken. *Dront* (Trondhjem) torde enligt nyss nämnda författare vara förväxladt med »Troms» (Tromsö), ty så långt kräfde ryssarne skatt, nämligen af sjölapparne intill Lyngenfjord; söder om Dront på resan till Bergen har väl knappast renskjuts förekommit.

* * *

Med det knapphändiga material, som hittills sett dagen, kan man icke med någon större grad af visshet afgöra, i hvad mån Olaus Magnus' karta af 1539 och Herbersteins arbete öfver Ryssland af 1549 inverkat på engelsmännens bekanta nordhafsfärd till Hvita hafvet 1553. Troligt är emellertid, att SEBASTIAN CABOT, som planlade de engelska upptäcktsfärderna i nordost, påvärkats både genom Olaus Magnus och Herberstein. Det bör dock särskildt framhållas, att tanken på en nordöstlig sjöväg till Asien framkommer på flera olika håll under första hälften af 16:de århundradet. Jag har förut antydt det bestämda uttalande härom, som förekommer hos Paulus Jovius 1525; och Olaus Magnus kunde därför också delvis med ledning af dennes uppgifter i slutet af 1540-talet försäkra den spanske biskopen FRANCISÇO LOPEZ från *Gomera,* att man från Norge kunde segla rundt om nordligaste Europa ända till Kina[2]. Men äfven från engelskt

[1] STORM, *Om Opdagelsen af Nordkap og Veien til det Hvide Haf,* Geogr. Aarbog V, 101.

[2] GOMERA, *Histoire general,* Anvers 1554. Jfr RUGE, *Geschichte der Entdeckungen,* s. 521, och AHLENIUS, *Olaus Magnus,* s. 137.

håll hade redan omkring 1527 dylika planer uttalats, nämligen af köpmannen ROBERT THORNE[1]; och Sebastian Cabot har med all sannolikhet känt till och delat denna sin samtids uppfattning, äfven om ett närmare studium af Olaus Magnus karta eller af det Herbersteinska reseværket sedermera bidragit till att gifva hans plan en mera bestämd form. Enligt Herbersteins uppgifter skulle floden Ob komma från en stor källsjö i det inre af Asien, Kitaisk, hvarmed ursprungligen afsetts Aralsjön; denna sjö borde enligt samtidens förmodan ligga i närheten af Kitai eller Katay, alltså Kina. Kunde man därför sjöledes uppnå Ob, ansåg man det som en jämförelsevis lätt uppgift att sedermera framtränga till själfva Kina. I afseende på den närmaste delen af vägen, sjöfärden rundt Skandinaviens nordkust, hade man att stödja sig på Herbersteins ofvan anförda berättelse om Gregorji Istomas resa 1496 *(Navigatio per mare glaciale)*, ehuru Herbersteins *karta* icke omfattade Skandinaviska halfön. Den enda kartografiska framställning, som här fanns att tillgå, var just Olaus Magnus karta, som norr om Norge visade ett öppet haf. Att å denna karta Skandinaviens nordspets sträckte sig ända till nordpolen eller 90° n. br., synes icke ha värkat afskräckande, enär man hade andra tämligen riktiga breddbestämningar för dessa nordliga trakter. Så hade t. ex. florentinaren VERAZZANO redan år 1525 förlagt Norges norspets till 71° n. br.[2], och JAKOB ZIEGLER bestämde år 1532 Vardöhus bredd till 70° 31′ n. lat.

Sebastian Cabot, som från spansk gått öfver i engelsk tjänst, lyckades år 1553, sålunda fyra år efter det Herbersteinska värkets tryckning, i London bilda ett stort handelskompani, som ställdes under regeringens beskydd och fick namnet »*the mysterie and companie of the Marchants adventurers for the discoverie of Regions, Dominions, Islands and places unknowen*». Sällskapet hade sålunda egentligen till uppgift att upptäcka »okända länder» i allmänhet, men hufvuduppgiften var i alla händelser att söka finna en nordostlig sjöväg till östra Asien och särskildt Cathay. Cabot, som utsetts till sällskapets »guvenör» för lifstid, lyckades äfven få till stånd en expedition till detta Cathay, bestående

[1] AHLENIUS, *Olaus Magnus*, ibid., not. 3.

[2] ASHER, *Henry Hudson, the navigator*, London 1860, s. 226 (Hakl. Soc.); RUGE, *Gesch. der Entd.*, s. 521.

af tre fartyg: *Bona Esperanza* under sir HUGH WILLOUGHBY, tillika chef för hela expeditionen, *Edvard Bonaventura* under RICHARD CHANCELLOR samt *Bona Confidentia* under CORNELIUS DURFURTH Å Chancellors fartyg medföljde bland andra bröderna STEPHAN och WILLIAM BURROUGH, den förre som styrman *(master of the ship)*. Cabot utfärdade för expeditionen en utförlig instruktion, indelad i 33 olika punkter och kallad »*Ordinances, instructions and advertissements of and for the direction of the intended voyage for Cathay*»[1]. Instruktionen är daterad $\frac{19}{9}$ maj 1553 samt innehåller bland annat föreskrifter, att flottiljen skulle hålla tillsammans så mycket som möjligt, att man dagligen å alla fartygen noggrannt skulle uppteckna och beskrifva färden, kursen och vindriktningarna, de gjorda breddbestämningarna, namnen å öar, länder och folk, som påträffades under resan, ländernas naturförhållanden, berg, floder och produkter m. m. Tillika medförde expeditionen pass och rekommendationsbref från Englands konung, Edward VI, till alla furstar i den östliga delen af världen, skrifna på latin, grekiska och diverse andra språk.

Angående denna engelsmännens första nodostfärd ha vi tvänne källskrifter i behåll, dels sir Hugh Willoughbys dagbok, dels en berättelse grundad på Chancellors muntliga uppgifter och upptecknad på latin af CLEMENT ADAMS »*schoolemaster of the Queenes henshmen*»[2]. Afresan synes ha skett dagarna efter instruktionens utfärdande ($\frac{20}{10}$—$\frac{21}{11}$ maj 1553), och den $\frac{1 \text{ juni}}{22 \text{ maj}}$ styrde alla tre fartygen ut från Thamsens mynning. Man följde Englands kust åt norr, länge hindrad af motvind, men slutligen lämnade fartygen *Orfordness* i Skotland, seglade ut på öppna sjön mot nordost och efter en färd af 250 sjömil kom land i sikte. Det var den $\frac{24}{14}$ juli. Hela natten styrdes under land, men på morgonen sattes en båt ut, som fann icke mindre än 30 små hus invid stranden; de voro öfvergifna, ty invånarne

[1] Den finnes jämte en mängd hithörande handlingar, dokument, berättelser och uppgifter tryckt hos RICHARD HAKLUYT, *The Principal Navigations, Voyages, Traffiques and Discoveries of the English Nation*, London 1599, I, s. 226—230. Första upplagan af Hakluyts arbete är tryckt 1589; jag har begagnat den senare upplagan (I—III, 1599). De öfre datumsiffrorna ange nya stilen.

[2] Båda dessa skrifter finnas hos HAKLUYT, I, s. 232—237; 243 ff.

hade — som engelsmännen trodde — flytt vid anblicken af fartygen. Landet bestod af oräkneliga små öar och kallades — som de sjöfarande sedermera erforo — *Aegeland* och *Halgeland*, hvilket de beräknade ligga på 66° n. lat.[1]. För att undvika öarna seglade flottiljen nu mot NV., men stötte dock den $\frac{29}{19}$ juli på en mängd andra öar, där man kastade ankar. Komna i land träffade engelsmännen här folk, som voro sysselsatta med höslagning och genast kommo ned till stranden samt välkomnade sjömännen. Öarne kallades *Rost* (»the isles of Rost») och dess läge beräknades till 66° 30', ungefär en grad för litet[2]. Här stannade de för motvind i tre dagar och funno en oräknelig mängd fåglar af olika slag, hvaraf de nedlade många. Den $\frac{1}{22}\,\frac{\text{aug.}}{\text{juli}}$ fortsattes resan mot nordost under fem dagar, och den $\frac{6}{27}\,\frac{\text{aug.}}{\text{juli}}$ drefvos fartygen ånyo nära intill land, hvarest funnos flera goda ankarplatser; de styrde in i en hamn vid namn *Stanfew* på en ö, som hörde till *Lewfoot* eller Lofotens ögrupp. Denna var tätt befolkad (»plentifully inhabited, and very gentle people»). Stället förlades till 68° n. br., hvilket torde vara en ganska riktig observation, enär Stenstjord på Vestvaagö (engelsmännens »Stanfew») värkligen ligger på 68° 20'[3].

Den 30 juli lättades åter ankar och färden fortsattes längs ökedjan mot nordost intill den $\frac{12}{2}$ augusti, då man uppnådde ön *Seynam*, hvars bredd bestämdes till 70° n. lat. (Senjen ligger mellan 69°—69° 35' n. br.)[4], och hvars afstånd från »Stanfew» beräknades till 30 sjömil. Inga andra varor eller förnödenheter förekommo här än torkad fisk och tran. Engelsmännen sökte af fiskarbefolkningen skaffa sig lots rundt Finnmarken till Vardöhus, hvilket äfven utlofvades, om de ville komma i land och dröja i hamnen till följande dag. Men stranden var hög och farlig att nalkas; dessutom inträdde våldsam storm och oväder, så att fartygen måste länsa undan för västliga och sydliga vindar. Willoughby

---

[1] Troligen skärgården mellan Vegen och Dönnö utanför Vefsenfjord.

[2] Jfr GUSTAV STORM, *Om Opdagelsen af Nordkap og Veien til det Hvide hav.* Norske Geogr. Selskabs Aarbog, V, 1893—1894, s. 91 ff.

[3] STORM, ibid.

[4] Jfr STORM, anf. st.

uppger, att alla segel måste tagas in och att fartygen drefvos mot norr; härunder skildes Bona Esperanza och Confidentia från Edward Bonaventura under Chancellor, hvilket senare fartyg sedermera var och blef försvunnet från de båda öfriga. Willoughby med sina återstående fartyg sökte nu uppnå Vardöhus, där man öfverenskommit att invänta hvarandra för den händelse storm och oväder skulle skingra flottiljen. Willoughby råkade emellertid komma långt i norr ut på öppna hafvet med ett djup af 160 famnar, hvilket icke stämde med deras »globus»: *we perceied that the land lay not as the Globe made mention.* Därför ändrade de kursen den $\frac{16}{6}$ augusti till sydost och söder för att finna Vardöhus, men drefvos på nytt mot norr och nordost och träffade 8 dagar senare på ett öde land, omgifvet af is, som de ansågo ligga 160 sjömil nordost från Senjen vid 72° n. br. Kusten var obebodd och hafvet så grundt, att man icke kunde landa. NORDENSKIÖLD antager [1], att detta »Willoughbys land» varit den af grunda sandbankar omgifna Kolgujew-ön, men öns läge, 68—69° 30′ n. lat., passar ej till engelsmännens ofvan angifna bredd (72° n. lat.), hvarför det synes sannolikare att med STORM m. fl. antaga, det Willoughby och hans kämrater kommit till sydvästra delen af Novaja Semlja, det s. k. Gåslandet på sydön. Slutligen drefvos fartygen af nordostvindar mot sydväst och den $\frac{24}{14}$ sept. landade man vid en hög och klippig men obebodd kust, där man fyra dagar senare träffade en god hamn, hvarest Willoughby beslöt att öfvervintra. Hamnen beskrifves af sir Hugh på följande sätt: *this hauen runneth into the maine, about two leagues, and is it bredth half a league, wherein were very many seale fishes and other great fishes, and upon the maine we saw beares, great deere, foxes, with diuers strang beasts, as guloines and suchother which were to us unknowen, and also wonderfull* [2]. Hamnen var belägen vid Kolahalföns nordkust vid utloppet af floden *Arzina* nära *Kegor.* Oaktadt trakten — som framgår af ofvanstående skildring — utmärkte sig för ett tämligen rikt djurlif, omkommo dock här såväl sir Willoughby som alla hans 62 följe-

[1] *Vegas färd,* I, s. 59, not 1.
[2] HAKLUYT, I, 236.

slagare under vinterns lopp, sannolikt af skörbjugg [1]. Willoughby slutar sin dagbok med uppgiften, att han genast efter ankomsten utsändt tre man i sydsydvästlig, tre i västlig och tre i sydostlig riktning för att undersöka landet, men att de funnit det obebodt. Följande år påträffade ryske fiskare expeditionens kvarlefvor jämte befälhafvarens dagbok och testamente, hvilket visar att Willoughby själf och några af hans män varit vid lif ännu i januari 1554 [2].

Det tredje skeppet, Eduard Bonaventura under Chancellor, hade skiljts från Willoughby under den svåra stormen i augusti utanför Senjen, och det var med förvåning Chancellor sett amiralen hafva alla segel uppe; denne har dock — som af ofvanstående framgår — en motsatt uppgift i sin dagbok. Chancellor höll sig under stormen tätt intill land, följde Finnmarkens kust åt öster och passerade den stora fjällplatå, som skjuter ut i hafvet på Magerös nordsida [3]; udden fick af Stephan Burrough namnet *North cape* [4]. Så uppnåddes Vardöhus, hvarest man stannade för att invänta de andra fartygen men då sju dagar gått beslöt Chancellor att fortsätta färden »för att nå sitt mål eller dö» *(determining either to bring that to passe which was intended; or els to die the death)* [5], oaktadt några skottar sökte öfvertala honom att vända. Han seglade först mot norr så långt att solen sken hela natten, hvilket vid denna tid torde ha varit mellan 77—78° n. lat. i öppna hafvet mellan Spetsbergen och Novaja Semlja [6], men samma vind, som förde Willoughby från Novaja Semlja till ryska Lappland, har också drifvit Chancellor mot söder och in i en stor bukt, som var »hundra mil eller därutöfver». Utan att veta

---

[1] NORDENSKIÖLD, *Vegas färd,* I, s. 59.

[2] PURCHAS, *Pilgr. Progress,* III, s. 249. De båda fartygen jämte Willoughbys lik sändes 1555 till England af köpmannen George Killingworth.

[3] Den lägre Knivskjærodden väster om Nordkap ligger i självfva värket nordligare.

[4] Namnet nämnes första gången i Stephan Burroughs berättelse om sin andra resa 1556, då han säger: »*a North sunne the North cape (which I so named the first voyage) was thwart of us.*» Jfr HAKLUYT, I, s. 275 och NORDENSKIÖLD, *Periplus,* s. 96.

[5] Jfr den engelska öfversättningen af CLEMENT ADAMS berättelse, HAKLUYT, I, s. 246.

[6] STORM, anf. st.

hvar de voro kastade engelsmännen ankar vid kusten i en liten hamn Nenoksa i St. Nicholasbukten eller Hvita hafvet nära Dwinas mynning, och fingo då af en fiskarbåt veta, att de kommit till *Russia* eller *Moscovia* och att landets »konung» hette Iwan Wasiljewitsch. Ryssarne åter fingo veta, att de sjöfarande voro engelsmän, utsända af konung Eduard VI med budskap till deras herre. Voivoden i kyrkobyn *St. Nicolas* vid Dwinas mynning kom ombord, gisslan utväxlades och engelsmännen fingo tillåtelse att inköpa lifsmedel. Man sände i hemlighet bud till tsaren i Moskva om främlingarnes ankomst, hvarefter Chancellor inbjöds till tsarens hof, där han mottogs med stora hedersbetygelser. Sjövägen till Hvita hafvet och Ryssland var sålunda lyckligt funnen, och detta blef uppslaget till en storartad handelsförbindelse mellan England och Ryssland under den följande tiden [1].

Året därpå, 1554, återvände Chancellor till England med skrifvelse från tsaren till konung Edward, som under tiden aflidit; på hemvägen blef Chancellors fartyg — som det uppgifves — plundradt af holländarne. Drottning Maria Tudor beslöt emellertid att fortsätta den inledda förbindelsen med Ryssland och utfärdade åren 1555—1556 privilegier för sällskapet »the Merchants Adventurers», numera kalladt »*the Muscovy*» eller »*Russia Company*». En andra expedition under Chancellor afgick till Ryssland 1555; och engelska faktorier och handelsmagasin grundades äfven på flera platser i Ryssland såsom i Cholmogori, Vologda o. s. v. Skeppet Edvard Bonaventura, som äfven denna gång fört Chancellor till Hvita hafvet, återvände redan samma år, 1555, till England under kapten John Buckland, öfverförde 1556 Stephan Burrough till Kolahalfön. men gick därefter till Dwina igen, och skulle jämte de från Arzina hämtade fartygen Bona Esperanza och Confidentia öfverföra Chancellor och en honom åtföljande rysk ambassad under Ossip Gregorjewitsch Nepeja till England sommaren 1556. Äfven ett fjärde fartyg, *Philip and Mary,* tillhörde denna flottilj, som var lastad med ryska produkter såsom vax, tran, tjära, trä, filtar m. m. till ett värde af 20,000 pund. Resan utföll emellertid

[1] Jfr MARTENS, *La Russie et l'Angleterre au debut de leurs relations réciproques.* Revue Diplomatique, 1891, s. 103 ff.

olyckligt; flottiljen skingrades af stormar i Nordsjön, Bona Confidentia strandade vid norska kusten i närheten af Trondhjem (*»inter Drenton water»)*, hvarvid såväl manskap som last gingo förlorade. Bona Esperanza led äfvenledes skeppsbrott och afhördes aldrig mer. Edward Bonaventura drefs omkring på hafvet i fyra månader samt förliste i november 1556 i Pettislego bay vid Skottlands kust i närheten af Aberdeen. Chancellor själf omkom jämte flera af den ryska beskickningen; Ossip Nepeja blef likväl räddad och anlände lyckligt till London. Och där inträffade äfven, ehuru först i början af april 1557, det fjärde fartyget, Philip and Mary, det enda som, efter öfvervintring i närheten af Trondhjem, välbehållet nådde sin bestämmelseort[1].

Man var emellertid i England betänkt på ytterligare försök att söka uppnå Asiens östkust, och för detta ändamål hade på våren 1556 utrustats ett mindre fartyg *Searchthrift,* som ställdes under STEPHEN BURROUGHS befäl[2]. Afresan skedde den $\frac{3 \text{ maj}}{23 \text{ april}}$, men i Orwell lämnade Burrough sitt eget fartyg för att enligt köpmännens önskan göra öfverresan till Vardöhus på Edward Bonaventura[3]. Den $\frac{25}{15}$ maj hade man uppnått Norges västkust vid 58° 30′ n. lat., och följande dag kom man på 59° 42′ n. lat. till en ö, som Burrough kallade *S. Dunstans Island.* Därefter passerades den $\frac{27}{17}$ maj en udde (headland), som Burrough trodde vara *Scoutsnesse;* i själfva värket ligger dock Skudesnes något sydligare på omkr. 59° 10′ n. lat., hvarför engelsmännen möjligen förväxlat ifrågavarande udde med någon nordligare utanför Hardangerfjord. På färden norrut utmed norska kusten passerades Lofoten och den $\frac{2 \text{ juni}}{23 \text{ maj}}$ *Kedelwike* (Kjödvik på Sörö) samt slutligen *North cape,* hvilket — som förut omnämnts — af Burrough erhållit detta namn redan vid engelsmännens första resa till Hvita hafvet 1553. Burrough nämner därefter flera punkter öster och

---

[1] HAKLUYT, s. 285—286.

[2] HAKLUYT, s. 274 o. ff. Resan beskrifves under titeln *The navigation and discoverie toward the river of Ob by master Steuen Burrough, master of the Pinnesse called the Searchthrift, with diuers things worth the noting passed in the year* 1556.

[3] Jfr NORDENSKIÖLD, *Vegas färd,* I, s. 207.

nordost om Nordkap utmed Finnmarken och Kolas kust, hvilkas bredd han likväl icke angifver, endast deras läge i förhållande till hvarandra. Först omtalas *Corpus Christi Bay,* men senare engelska kartor ha en »Corpus Christi point» (Kap Gorodetsky) först vid ingången till Hvita hafvet. Härpå följa *Crosse Island, Cape Good fortune, point Looke out, Cape S. Bernard* och *S. Edmonds point.* Mellan dessa tvänne sistnämnda uddar utnynnade Kolaälf. Till *Cola* ankom Searchthrift den $\frac{20}{10}$ juni; dess bredd bestämdes till 65° 48′, hvilket dock sannolikt är skriffel i reseberättelsen för 68° 48′, enär Kolas verkliga bredd är 68° 51′ [1]. Här sammanträffade engelsmännen med en mängd ryska lodjor, hvilka alla ämnade segla till Petschora för att fiska lax och fånga hvalross. Tisdagen den $\frac{3 \text{ juli}}{23 \text{ juni}}$ anlände Burrough till *Cape St. John* (Kap Woronow på västra sidan af Mesens mynningsvik), hvars bredd bestämdes till 66° 50′. Därefter styrdes mot öster till Petschora, Novaja Semlja och Waigats, men den $\frac{3 \text{ sept.}}{23 \text{ aug.}}$ måste Burrough för storm och is vända om till Colmogro, dit han framkom den $\frac{21 \text{ sept.}}{11 \text{ sept.}}$ och hvarest han öfvervintrade i afsikt att nästa år fortsätta till Ob. Häraf blef emellertid ingenting, emedan han i stället reste västerut för att uppsöka tvänne af de fartyg, hvilka åtföjde Chancellor på hans olyckliga hemresa 1556 och därvid gått förlorade.

Af några anteckningar, gjorda af RICHARD JOHNSON, som synes ha deltagit i denna Burroughs resa med Searchthrift år 1556 [2], framgår, att engelsmännen vid denna tid värkligen känt till äldre kartografiska framställningar af Europas nordkust, säkerligen Olaus Magnus eller Mercators Europakarta 1554. Johnson talar nämligen om tvänne folk i Lappia *lapparne* och *skrikfinnarne.* Om dessa senare heter det: *the Scrickfinnes are a wilde people which neither know God nor yet good order; and these people liue in-*

[1] NORDENSKIÖLD, *Vegas färd,* I, s. 208, not 2.

[2] HAKLUYT, s. 283—285: *Certaine notes unperfectly written by Richard Johnson, servant to master Richard Chancelour, which was in the discoverie of Vaigatz and Noua Zembla with Steuen Burrough in the Searchthrift* 1556. Johnson lämnar äfven uppgiften angående Samojederna, hvilka han iakttagit i jan. 1556.

tents made of Deares skinnes, and they haue no certaine habitations, but continue in heards and companies by one hundred and two hundreds. And they are a people of small stature, and are clothed in Deares skinnes, and drinke nothing but water, and eate no bread but flesh all raw. Om *lapparne* åter berättar Johnson: *the Lappians bee a people adioyning to them* (sc. the Scrickfinnes) *and be much like to them in al conditions; but the Emperour of Russia hath of late ouercome maine of them, and they are in subiection to him. And this people will say that the beleeue in the Russes God. And the liue in tents as the other doe.* Uppdelningen i »skrikfinnar» och »lappar», hvilka tydligen afse ett och samma folk, torde ha berott på skillnaden mellan de till kristendomen omvända nomadiserande fjällapparne och de mera vilda skogslapparne, men benämningen »*scricfinni*», ytterst härledande sig från Saxo Grammaticus, förekommer sedermera första gången å Olaus Magnus karta 1539 och upptogs därifrån af Mercator. Johnson nämner äfven, att i söder och sydost om Lappia låg ett land vid namn *Corelia,* hvars inbyggare kallades *Kerilli;* ännu längre i söder och sydost låg *Nouogardia.* Äfven dessa uppgifter öfverensstämma med nyssnämnda kartor.

Burroughs ofvan antydda resa från Colmogro till Vardöhus för att uppsöka de försvunna fartygen Bona Esperanza, Bona Confidentia samt Philip and Mary företogs den $\frac{2 \text{ juni}}{23 \text{ maj}}$ 1557[1]. Därvid passerades *Cape Grace* (Kap Krasni), ön *Tri Ostroue,* som förlades till 66° 58′ 30″ n. lat. samt *Cape Race* (Kap Orloff) på 67° n. br. Väderleken var bister; man hade köld och frost ännu i juni och låg därför öfver den $\frac{26}{16}$ juni i hamn vid Tri Ostroue på grund af ishinder. Därefter uppnådde man *Corpus Christi point* (Kap Gorodetsky), vidare *Cape Gallant,* som var samma udde ryssarne kallade *Satinoz* (Swjätoi noss) *Cape Comfort* (Cap Cherni) samt *St. Johns Islands* (Iukanskie) på 68° 1′ n. lat. — Burrough fick här besök af lappar i en båt till ett antal af 60 personer (»amongst them there were two wenches»), af hvilka flera kunde tala ryska; de omtalade, att de tillhörde en stam af 100 individer, utom kvinnor och barn, från den närbelägna älfven *Iekonga.* Om dessa lappar berättar Burrough:

[1] HAKLUYT, s. 291 ff.

I sawe them eate rocke weedes as hungerly, as a cowe doeth grasse when shee is hungrie: I sawe them also eate egges rawe, an the young birdes also that were in the egges. Burrough bifogar sin berättelse en lista på 67 lappska ord jämte räkneorden.

Därefter fortsattes resan från St. Johns Islands eller *Iuana Creos* förbi *St. Georgesöarna*, *S. Petersöarna* och *S. Paulsöarna* till *Cape Sowerbeere* (Teriberskoy) och ön *Kildina*. Man passerade vidare *Cape Bonaventure*, *Cheile Nanoloche* »wheron standeth a certaine blacke, like an emptie butte standing a head», seglade förbi *Kegor* (d. v. s. Cap Nemetsky, nordspetsen af Fiskarhalfön) och öfver *Domshaff* (Varangertjord) till *Wardhouse*, där Burrough med Searchthrift inträffade den $\frac{8 \text{ juli}}{28 \text{ juni}}$ 1557.

Utan att ha fått veta något rörande de försvunna fartygen återvände Burrough efter ett par dagar till Colmogro igen, men i Kegor träffade han norska jakter från *Dronten* (Trondhjem), som upplyste, att Philip and Mary öfvervintrat där och sedan återvändt till England, men att Confidentia gått förlorad. I Kegor träffade Burrough likaledes holländska handelsfarare och köpman, som drefvo byteshandel med lapparne, hvaraf framgår, att holländarne redan vid denna tid framträngt till Skandinaviens och Kolas nordkust och där börjat rivalisera med de engelska handelsmännen. Denna handel synes till ock med varit ganska omfattande redan vid denna tid; stora laddningar af fisk tillbyttes af holländarne mot allehanda varor, som voro begärliga bland lappar, ryssar och kareler, såsom guld- och silfverprydnader, kedjor, ringar, kläde o. s. v. Burrough gjorde sig underrättad af ryssarne huruvida engelsmannen med fördel skulle kunna konkurrera med holländarne i denna byteshandel, och fick till svar, att större efterfrågan af fisk säkert också skulle framkalla ökade ansträngningar och deltagande i fisket från befolkningens sida, så att båda nationernas köpman skulle kunna tillfredsställas. De varor man önskade i utbyte från England voro guld, silfver, pärlor, kläde, ylle, mjöl, salt och vin m. m. Den bästa stockfisken bereddes i Kegor; rik på lax var i synnerhet Kola älf. Angående de politiska förhållandena har i norr framhöllo ryssarne för Burrough, att danskarne ingen rätt hade att inblanda sig i deras handel, enär Kegor tillhörde tsarens rike. Lapparne åter betalade tribut både till Ryssland, Danmark och Sverige.

Att närmare följa utvecklingen af den engelska handeln på Ryssland i det 16:de årh. ingår icke i planen för denna undersökning; jag vill dock här omnämna ännu ett par engelska sjöfärder utmed Europas nordkust, hvilka varit af betydelse för kännedomen om och kartläggningen af dessa trakter. Den bekante engelske köpmannen och resanden ANTHONY JENKINSON företog sin första resa till Ryssland norr om Skandinavien i maj 1557[1]. Jenkinson var en skicklig och duglig navigatör samt har företagit utmärkta breddobservationer med hänsyn till denna tids tämligen bristfälliga instrument. Han erhöll af Muscovy Company befälet öfver fyra fartyg med *Noble Primrose* som »amiralskepp»; dessa intogo äfven en ansenlig last för kompaniets räkning af kläde, bomullsvaror, mjöl, socker m. m. Med Jenkinson följde äfven det ryska sändebudet Ossip Nepeja, försedd med bref och skrifvelser från Filip och Maria till Iwan Wasiljewitsch.

Afresan skedde den $\frac{22}{12}$ maj. Först följdes Englands kust norrut till Flamborow head, hvarifrån kursen sattes mot nordost. Först den $\frac{5 \text{ juli}}{25 \text{ juni}}$ uppnåddes Norges nordvästkust, nämligen *Heilich Islands* (Helgeland) hvars bredd bestämdes till 66° 40′. Troligen stötte man på Trænenöarna (å de holländska sjökartorna »Trænoch») utanför Nordlands kust på 66° 30′ n. lat. Därefter anlände man vid segling mot norr till *Rost-öarna*, hvilka — uppger Jenkinson — tillhörde Finnmarken och hade solen öfver horisonten hela två månader under sommaren. Mellan Röst och Lofoten omnämnes Malströmmen, af Jenkinson kallad *Malestrand*, med följande ord: »*a whirle poole callad Malestrand, wich from halfe ebbe until halfe flood, maketh such a terrible noise that it shaketh the rings in the dovres of the inhabitants houses of the said Islands, ten miles of. Also if there commeth any Whale within the current of the same, they make a pitiful crie. Moreouer, if great trees be caried into it by force of streams, and after with the ebbe be cast out againe, the ends and boughes of them haue bene so beaten, that they are like the stalkes of hempe that is bruised*». Jenkinson beskrifver *Finnmarkens*

[1] HAKLUYT, s. 310 ff. Jfr *Early Voyages and Travels to Russia and Persia by Anthony Jenkinson and other Englishmen*, edited by E. DELMER MORGAN and C. H. COOTE, Vol. I, London 1886, s. vii ff., s. 11 ff.

kust som hög och bergig; dess bergstoppar voro hela året om betäckta af snö. Ön *Zenam* eller Senjen förlägges äfven af Jenkinson till 70° n. lat.; i närheten häraf iakttogos en mängd stora hvalar, flera ända till 60 fots längd. Därefter passerades »ön *Kettelwicke*», d. v. s. Kjödvig på Sörö. Möjligt är, att udden Tarhalsen af Jenkinson uppfattats såsom en ö och föranledt misstaget[1]; dock är det troligare, att namnet å orten »Kettelwick» flyttats öfver äfven på själfva ön Sörö. Sedan man uppnått »ett land, kalladt *Inger sound*», d. v. s. antingen Ingö eller sundet mellan Ingö och Rolfsö, hvarest engelsmännen infångade en stor mängd torsk, passerades Nordkap, hvars bredd Jenkinson fullkomligt exakt bestämde till 71° 10′. Den $\frac{3\ \text{juli}}{23\ \text{juni}}$ anlände man till Vardöhus.

Vardöhus var — säger Jenkinson — ett fäste, beläget på en ö, två mil från »*the maine of Finland*» (!), som tillhörde konungen af Danmark, och utgjorde dennes östligaste besittning[2]. Nära intill den ö, där Vardöhus fäste var uppbyggdt, funnos tvänne andra öar, med hvilka Jenkinson uppenbarligen menar de små öarna Renö och Hornö strax intill Vardö. Inbyggarna på dessa tre öar lefde uteslutande af fiske; de fånga stockfisk, som de torka genom att låta den frysa. Deras vanligaste föda är fisk; bröd och dryckesvaror hafva de ej, utan att hämta däraf från andra orter. De uppföda äfven sin boskap med fisk.

Från Vardöhus fortsattes färden till *Kegor* eller nordspetsen af Ribatji Ostrow (Fiskarhalfön); detta var enligt Jenkinsons uppgift den nordligaste delen af *Lappia*. Mellan Vardöhus och Kegor skjuter den hafsbukt in, som kallas *Dommeshaff*. Detta hafs begränsning är härmed af Jenkinson tydligt angifven; det omfattade ej allenast Varangerfjord, utan äfven farvattnet i öster och sydost ända till Ribatji Ostrow. Invid sydkusten af detta haf låg — berättar Jenkinson vidare — ett munkkloster, tillhörande ryska religionen och kalladt *Pechinchow*, hvari lätt igenkännes det bekanta Petschengaklostret vid Peisentjord, grundadt 1533 af den helige Trifon från Nowgorod.

Den $\frac{7\ \text{juli}}{27\ \text{juni}}$ uppnåddes udden *Suetinose*, d. v. s. Swjätoi

[1] Jfr MORGAN-COOTE, I, s. 16, not. 2.
[2] »Finland» är här tydligen identisk med Finnmarken.

noss vid inloppet till *S. Nicholas bay* eller Hvita hafvet. Vid omnämnandet af denna udde återger Jenkinson i sin reseberättelse samma legend, som förekommer hos Herberstein, nämligen att man här brukade offra smör, mjöl och andra födoämnen för att ej omkomma i strömhvirfveln[1]. Äfven den plats, där sir Hugh Willoughby och hans följeslagare omkommo 1553—1554, nämligen *Arzina reca* eller floden Arzina (Varzina, utmynnade i Nokujefbukten 68° 20′) omnämnes i reseberättelsen.

Därefter beskrifver Jenkinson lapparne och deras land. *Lappia* är — säger han — »ett högt beläget land, snöbetäckt hela året om. Dess inbyggare äro till hälften hedningar; de lefva under sommaren vid sjösidan, hvarest de fånga fisk, som äfven beredes till bröd; under vintern draga de sig tillbaka till det inre af landet och till skogarna, hvarest de lefva af jakt. De döda björn, varg, räf och andra djur, af hvars kött de lifnära sig och af hvilkas skinn de bereda sig kläder. Härvid inhölja de sig så helt och hållet, att endast ögonen äro synliga. De hafva inga andra bostäder än tält, och flytta omkring från plats till plats allt efter årstiderna. De känna ej till någon annan färdighet än den att skjuta [med pil och båge], hvaruti de öfva sig dagligen, både män och kvinnor, för att kunna nedlägga sådana djur, som tjäna dem till föda.»

Den $\frac{9 \text{ juli}}{29 \text{ juni}}$ passerade Jenkinson och hans fartyg *Cape Grace* på en angifven bredd af 66° 45′, därefter *Cross Island* eller ön Sosnovets, hvarifrån kurs sattes tvärs öfver hafsbukten till motsatta sidan af Hvita hafvet, och den $\frac{12}{2}$ juli ankommo alla fyra fartygen lyckligt och väl till *S. Nicholas* hamn.

Sedan Jenkinson under åren 1558—1559 besökt Bockhara återvände han följande år, 1560, öfver Colmogro hem till England, och härifrån företog han i maj 1561 sin andra resa till Ryssland och Orienten. Under vistelsen hemma i England har Jenkinson varit sysselsatt med utarbetandet af sin stora karta

[1] JENKINSONS återgifvande af legenden lyder: »At this Cape lieth a great stone, to the which the barkes that passed thereby, were wont to make offrings of butter, meale, and other victuals, thinking that unlesse they did so, their barkes or vessels shoulde there perish, as it hath bene oftentimes seene: and there it is very darke and mistie.» HAKLUYT, s. 311.

öfver Ryssland, hvilken dock icke hann färdigtryckas förrän följande år 1562, då Jenkinson befann sig i Moskwa och därifrån i april samma år började sin resa till Persien. Efter hemkomsten från denna resa sysselsatte sig Jenkinson ifrigt med planen att på en nordostlig väg sjöledes framtränga till Cathay, och underhandlade för detta ändamål både med drottning Elisabeth och hennes inflytelserike rådgifvare William Cecil. Ännu tvenne resor företog Jenkinson till Ryssland, nämligen åren 1566 och 1571. Han är utan all fråga en af 16:de århundradets och äfven en af alla tiders mera framstående resande.

Planen att framtränga längs Europas och Asiens nordkust mot öster för att möjligen på denna väg uppnå Kina upptogs år 1580 af engelsmännen ARTHUR PET och JACKMAN. De framträngde till Novaja Semlja samt genom Jugor Schar in uti Karahafvet; de äro de förste, som från västra Europa lyckats uppnå detta haf och därigenom bragt frågan om nordostpassagen betydligt framåt[1]. På återvägen anlöpte Pets fartyg »*Georg*» Tanafjorden i Finnmarken, vid hvilken fanns en stad, kallad *Hungon*[2]. Med Pets och Jackmans resa afslötos de engelska nordostfärderna för lång tid; i stället sökte nu holländarne så mycket ifrigare att framtränga norr om Europa.

* * *

De engelska nordhafsfärderna under 1500-talets senare hälft ha såvidt man hittills känner föranledt endast några få kartografiska framställningar, hvilka dock alla erbjuda ett icke obetydligt intresse. Den äldsta af dessa är en handskrifven kartskiss öfver Norges nordliga kuster, Kolahalfön och Hvita hafvets omgifningar samt Nordishafvet intill Vaigats och Novaja Semlja, uppritad af WILLIAM BURROUGH, en broder till den förut omtalade Stephen Burrough. Nämnda kartskiss, (jfr fig. 1), som publicerats i The Hakluyt Society's skrifter[3], är i midten graderad från 64—

---

[1] NORDENSKIÖLD, *Vegas färd*, I, 216.

[2] Denna plats har jag icke kunnat identifiera; möjligen är det byn Tanen innerst i Tanafjord.

[3] MORGAN-COOTE, *Early Voyages and Travels to Russia and Persia*, II, 1886, s. 254.

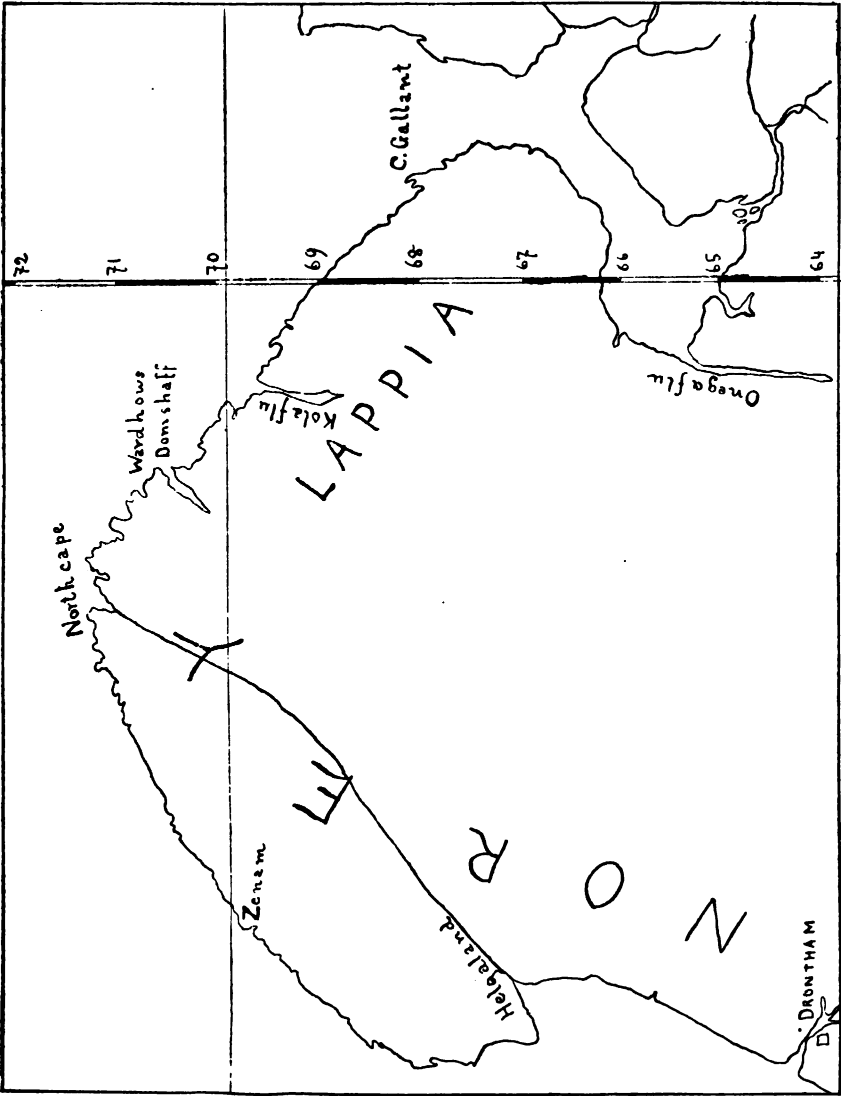

Fig. 1. Skandinaviens nordkust å William Burroughs kartskiss c. 1558.

till den s. k. Fiskarhalfön eller Polyostrow Ribatji väster om Kola älf. Vid floden *Arzina* längre i sydöst har Burrough antecknat: *In the ryver Arzina Sir Hugh Willoughby died being froseu 1553;* och vid *Cap Gallant* eller Swjätoi noss läses följande legend: *C. Gallant is called of the Russes suati noze at the point of it the Streme goeth so strong that the Russes pasing by with their boates be ofte in danger of drowning wherfore passing by they offer to St. Nichols (wh they call the giver of fortune on the sea) bread & otemeale.* Som förut omnämnts förekommer samma legend, ehuru i något olika version, redan i SIGISMUND VON HERBERSTEINS bekanta berättelse *Navigatio per mare glaciale,* liksom den äfven sedermera omtalades af Jenkinson i dennes första resa till Ryssland 1557.

Hvita hafvet är å W. Burroughs karta utlagd med tydlig och jämförelsevis riktig konfiguration; särskildt gäller detta om inloppet samt Meyen- och Dwinabukterna. Västra delen af hafvet har däremot återgifvits på ett mindre tillfredsställande sätt, och den stora Kandalaksviken saknas alldeles. I sydvästra hörnet utmynnar Onegafloden, och här träffas äfven en kort beskrifning af flodens lopp, i hvilken det bland annat heter: *Onega ryver goeth through Corelia into cargapola, where it entereth into the Lake Bella Ozera out of which lake there falteth an other ryver into Sinus finicus not far from the Narue.* En dylik föreställning, enligt hvilken de karelska vattendragen bildade en slags bifurkation mellan Hvita hafvet och Finska viken, är tämligen vanlig i samtidens geografi öfver desssa trakter och återfinnes äfven på ANTON JENKINSONS tryckta karta öfver Ryssland 1562.

Denna karta, som flera gånger i tryck återgifvits, har utförligt beskrifvits af MORGAN-COOTE i The Hakluyt Society:s publikationer[1], och är, äfven denna, att betrakta som ett kartografiskt resultat af de engelska nordostfärderna. Kartans fullständiga titel lyder: *Russiæ, Moscoviæ et Tartariæ descriptio. Auctore Antonio Jenkenson Anglo, edita Londini Anno 1562 et dedicata illustrissimo D.* [uci] *Henrico Sydneo Walliæ presidi.* Breddgraderna äro angifna i kanten från 33—72° n. lat.; uppe i nordvästra hörnet läses namnet *Wardhous* med *Domshaff.* Därefter följer Kolahalfön och Hvita hafvet med samma kustteck-

[1] MORGAN-COOTE, *Early Voyages,* I, CXIX o. ff.

ning och konfiguration som å W. Burroughs karta. Landet väster om Vardöhus bär namnet *Biarmia*, hämtadt från Olaus Magnus eller Mercator; Kolahalföns inre är betecknadt med namnet *Lappia*. Landet sydväst härom invid Finska viken *(Sinus Finlandicus)*, som sträcker sig från S—N, kallas *Corelia*, d. v. s. Karelen.

Följande tabell åskådliggör nomenklaturen för Kolahalfön och västligaste delen af Hvita hafvet å William Burroughs och Anton Jenkinsons kartor:

William Burrough c. 1558	*Jenkinson* 1562	*Identifikation*
pechengam Monastery of Russes	——	Klostret Petschenga
khegore	Khegore	Polyostrow Rybatji (Fiskarhalfön)
Meanauolok	——	Mai navolok
St. Mary ness	S. Maria ness	——
Kola flu	Kola fl.	Kola-älf
kiluna Ilond	Kildma Ostroua	ön Kildyn
C. sowrbear	C. Soberbere	Myss Teriberskij
Camensky flu	——	Kamenskyfloden
S. Peters Ilonds	Ins. S. Petri	——
S. pawls I.	——	——
St. Georges Ilouds	Ins. S. Georgij	——
Nocoyena ostroue	——	Noknev-ön
Arzina flu	Arsena fl.	Varzina
——	Iuana creost	——
C. comfort	C. Cōfort	——
St. Johns Ilonds	Ins. S. Iōis	——
C. Gallant	C. gallant	Swjätoi noss
lomboshok	Lonībosshock	Lumbowski-viken
Corpus xp̄i. p.	Corpus Xp̄i P.	Myss B. Gorodetskij
knok Iohn	——	——
——	Baia S. Albani	——
C. race	C. Race	Myss Orloff
Tree ostrouy	Tre ostroui	Tri ostrowa
ponoy flu	——	Ponoj
C. grace	C. gratiæ	Myss Krasni
cros Ilond	Ins. S. Crucis	Sosnovets
powlogne flu	Pouloge N	Poulonga
——	Pelitsa fl.	——

William Burrough c. 1558	*Jenkinson* 1562	*Identifikation*
Tetrene noze	Tetrece N	Tetrina
Niconemsko noze	Niconěsko N	Mys Nikodimskij
strelna flu:	Strelna fl.	Strelnaja
chauon	Chiauon fl.	Chavanga
varziga flu:	Varziga fl.	Varzuga
Onega flu:	Onega	Onega
Solofka	Solofki	Solovetski
owna	Owna	Ouna
Newnox	——	Nenokskij
St Nicolas	S. Nicolas	S. Nikola
Colmogro	Colmogro	Cholmogori

En jämförelse mellan Burroughs och Jenkinsons kartor för de trakter, hvarom här är fråga, visar sålunda med full tydlighet huru nära de öfverensstämma med hvarandra. Samma topografiska material för Nordskandinavien, Kolahalfön och Hvita hafvets stränder träffar man äfven å en tredje engelsk kartpublikation från 16:de århundradets senare hälft, nämligen å den världskarta i portolanstil, som finnes intagen i RICHARD HAKLUYTS arbete: *The Principal Navigations* 1599. Norr om *Drontham* längs utmed kusterna intill Hvita hafvet läser man följande namn, hvilka på ett undantag när (*Hauesund*) alla återfinnas å Burrougs och Jenkinsons kartor:

Helgaland	Pechingar
Rost	C. S. Mary
Fayre eye	Kola
Loefoot land	Sowrebeare
Zenam	C. Gallant
Sory	C. Comforte
Hauesond	race
North Cape	grace
Stiteberness	Knoch John
C. hopewell	Niconemske noze
Wardhouse	Varziga

Däremot känner Hakluyt bättre än sina båda föregångare Hvita hafvets västra och sydvästra kust, hvad rikhaltigheten af angifna orter beträffar. Så träffar man t. ex. här för första gången på en *engelsk* karta namnet *Candalax*[1], ehuru själfva bukten med detta namn icke angifvits. Hvita hafvets västliga konfiguration är i det hela ännu tämligen oriktigt uppfattad, hvarför nämnda innanhaf å kartan ter sig i en klumpig och bred, halfrund form.

V.

Zenokartan 1558 och dess närmaste inflytande.

Under det engelsmännen upprepade gånger kringseglade Skandinaviens nordkust och i norra Europa banade väg för en riktigare kännedom om Nordatlantiska hafvets, Finnmarkens och Hvitahafsländernas geografi, utkom i södern i Venedig 1558 ett arbete och en karta öfver länderna i norr, som i hög grad försämrat och delvis för långa tider förvirrat den geografiska kunskapen om dessa trakter af Europa.

Detta arbete är tryckt på italienska hos boktryckaren FRANCESCO MARCOLINI och bär, i öfversättning, titeln: »*Om upptäckten af öarna Frislanda, Eslanda, Engrouelanda, Estotilanda och Icaria, en upptäckt gjord under nordpolen af de båda bröderna Zeno, Nicolò, riddaren, och Antonio. Med en detaljerad karta öfver alla de af dem upptäckta delarne af Norden.*» Arbetet (12:o) jämte därmed följande karta utgafs anonymt af en man af samma familj Zeno och med förnamnet Nicolò, det är den s. k. NICOLÒ ZENO D. Y. Den af honom hopskrifna berättelsen om upptäckter i de nordiska farvattnen under år 1380 och följande år grundar sig, enligt hans egen uppgift, på bref

---

[1] Namnet förekommer förut på flera holländska kartor.

från de båda äldre Zeni, hvilka bref Nicoló d. y. funnit i ett gammalt familjarkiv. Om själfva kartan säger Zeno d. y. att den utgjorde en af honom själf gjord kopia af en sjökarta öfver de nordiska länderna, hvilken han äfvenledes funnit bland familjens gamla tillhörigheter. Ifrågavarande sjökarta var gammal och multnad af ålder; dock hade kopieringen i det hela lyckats. Nicoló hade likväl å densamma infört en del förbättringar, som han tyckte vara nödvändiga för en riktig uppfattning af reseberättelsen. Kartan bär titeln *Carta da Navegar de Nicolo et Antonio Zeni furono in Tramontana lano MCCCLXXX* (d. v. s. »karta öfver Nicolos och Antonio Zenos sjöfärd i Norden år 1380»). Denna karta visade sig ojämförligt mycket bättre än andra samtida kartor öfver de nordiska farvattnen, som man vid denna tid kände, och dess innehåll godkändes och upptogs i litteraturen af flertalet kartografer under 1500-talet. På detta sätt ökades kartorna öfver de nordiska länderna med nya länder; utom den stora halfön *Engrouelanda* (Grönland) tillkommo äfven *Estlanda* och *Frislanda*, detta senare ett stort öland ute i oceanen, samt *Estotilanda* och *Drogeo*, hvilka båda namn betecknade en kust längst i väster, d. v. s. Amerikas nordöstligaste kust.

I själfva reseberättelsen omtalas att Nicolo Zeno d. ä. år 1380 efter senaste kriget mellan Venedig och Genua begifvit sig ut på en resa till England och Flandern, men blifvit stormdrifven V och NV om Irland. Här strandade han med sitt folk vid kusten af en stor ö, kallad *Frislanda* och som var större än Irland, men räddades af en furste vid namn Zichmni och gick i dennes tjänst i ett krig mot Norge. Någon tid senare upptäckte Nicoló på egen hand ett land i norr, hvilket kallades *Engrouelanda* eller *Grolanda* och där det fanns ett dominikanerkloster *S. Thomas*. Kort efter sin ankomst till Frislanda hade Nicoló kallat dit brodern Antonio, och efter Nicolós död ärfde Antonio dennes befattning samt var amiral i Zichmnis tjänst under tio års tid. Så berättas vidare om fiskare från Frislanda, hvilka för 26 år sedan blifvit stormdrifna till länder i väster, *Estotilanda* och *Drogeo*, där de kommit i beröring med stora främmande folkslag. Zichmni själf upptäckte ön *Icaria* samt kom äfven till Engrouelanda och dess märkvärdiga kloster S. Thomas.

I slutet af 16:de årh., då man började företaga sjöfärder i dessa trakter, upptäcktes emellertid snart, särskildt under seglingen till Island, att dessa farvatten ej fullt svarade mot Zenos karta och att i hvarje fall ön Frislanda ej existerade. Dock hade Zenos karta kommit in i den kartografiska litteraturen och gjorde sitt inflytande gällande ända in i 17:de och 18:de århundradet, ehuru starka tvifvelsmål rörande Zenos uppgifter här och hvar gjorde sig gällande. Så uppstod om denna s. k. Zenofråga i nyare tid en hel litteratur, inom hvilken meningsskiljaktigheten rört sig om, huruvida Zenos karta och reseberättelse helt enkelt endast är ett falsarium eller möjligen kunnat bero på ett eller annat faktiskt underlag. Att i detalj redogöra för de olika och skiftande åsikterna i denna fråga ingår icke i planen för min framställning, utan vill jag här endast i korthet och i hufvuddrag lämna en öfversikt af Zenofrågan för så vidt den är af betydelse för kännedomen om det egentliga Skandinaviens kartografi. De mest bekanta inläggen i frågan äro gjorda af bl. a. R. H. MAJOR[1] och Prof. A. E. NORDENSKIÖLD[2], hvilka båda hvar och en på sitt sätt velat rädda Zeniernas berättelse, samt JAP. STEENSTRUP[3], som anser att en yngre författare begagnat flera olika kartor som källor, hvilka jämte äldre material hoparbetats till ett helt, och att därefter detta arbete genom bedrägeri eller missförstånd hänförts till de äldre bröderna Zeni. Sedermera har en hel del nyfunna kartvärk såsom Olaus Magnus karta af 1539, den af A. E. NORDENSKIÖLD upptäckta s. k. Zamoiskikartan af 1467 samt de med denna nästan identiska kartorna från Bibliotheca Laurenziana i Florens, äldre sjökort o. s. v., i hög grad bidragit att sprida ljus öfver tillkomsten af Zenos karta och berättelse, som visat sig vara dels en kompilation af en mängd äldre kartografiska framställningar, dels en härpå grundad fantastisk dikt. Denna uppfattning har först med skärpa preciserats

---

[1] MAJOR, *The Voyages of the Venetian Brothers, Nicolo & Antonio Zeno to the Northern Seas in the XIVth century. London 1873. (Hakl. Society.)*

[2] *Om bröderna Zenos resor och de äldsta kartor öfver Norden.* [*Studier och forskningar* s. 1–62.]

[3] JAPETUS STEENSTRUP, *Zeni'ernes Reiser i Norden.* [*Aarbøger for Nord. Oldkynd.* Kbhn 1883, s. 55.]

af Prof. G. STORM[1]; och nyligen har en utförlig och uttömmande framställning rörande Zenofrågan och dess tillkomst offentliggjorts af FREDR. W. LUCAS[2], som äfven försett sitt arbete med talrika namntabeller och facsimilekartor. Numera kan sålunda denna mycket omtvistade fråga i hufvudsak anses vara löst.

Zenos karta af 1558 är skuren i trä (378×283 mm.) samt uppritad i konisk projektion utan angifna längdgrader men med utsatt breddbestämning från 60° till 70° n. lat. Nederst i sydvästra kanten söder om 60° breddgraden framskjuter ett land *Drogeo,* möjligen afseende någon del af amerikanska kusten; namnet anser LUCAS[3] vara hämtadt från Boca del Drago, sundet mellan Trinidad och Pariahalfön. Norr härom mellan 61—63° n. br. skjuter fram ett annat kustland, bärande namnet *Estotiland;* antingen ha vi här att göra med någon annan del af Amerika (Newfoundland eller Labrador) eller också är landet endast en dubbelform af *Scocia* (Skottland), som längre åt öster synes innanför kartans nedre ram. Hvad självfva namnet »Estotiland» beträffar torde det indirekt vara hämtadt från Olaus Magnus' karta 1539, å hvilken invid Skottland läsas orden *Esto fidelis usque ad mortem.* Af de sex första bokstäfverna i denna rad torde Zeno bildat ordet »*Estofi-land*», hvilket sedermera genom misskrifning blifvit »*Estotiland*».

Norr om Estotiland och sträckande sig från 65° 30' i SV till o. 76° n. br. i NO är å Zenos karta utlagd en stor från fastlandet i norr utskjutande halfö, som bär namnet *Engrouelant* och motsvarar Grönland. Denna del af sin karta har Zeno kopierat efter någon af de karttyper öfver Norden, hvilka förskrifva sig från midten och slutet af 1400-talet och af hvilka Prof. NORDENSKIÖLD funnit ett exemplar uti Zamoiskibiblioteket i Warschau (den s. k. Zamoiskikartan från o. 1467—1480) samt Prof. WIESER icke mindre än tre exemplar i biblioteken i Florens (Biblioteca Nazionale och Biblioteca Laurenziana). Å dessa kartor återfinnes såväl självfva konturteckningen af Zenos Engrouelanda som

[1] GUSTAV STORM, *Om Zeniernes Reiser.* (*Det norske geogr. Selskabs Aarbog* 1890—1891.)

[2] FREDR. W. LUCAS, *The Annals of the Voyages of the Brothers Nicolo and Antonio Zeno in the North Atlantic* etc., London 1898.

[3] Anf. arb. s. 124.

äfven alla ortnamnen å destamma med undantag af *Chin prom.* och *S. Thomas Zenobium.* Antagandet att Grönland i öster hade landsammanhang med Europas kontinent var en gammal nordisk föreställning och i själfva värket mycket naturlig under medeltiden, enär man icke kände till andra länder längre västerut och därför föreställde sig att Grönland, som ju hade stora landdjur t. ex. renen, utgjorde en del af ett stort fastland.

I den stora hafsbukt, som på detta sätt bildades af Grönland i väster och Skandinavien i öster, placerade Zeno utom flera mindre öar äfven åtskilliga större öländer, *Icaria, Frisland, Estland* och *Islanda,* hvilkas kartografiska ursprung jag här endast i korthet vill beröra.

Icaria (på 65° n. br.), hvars namn osökt påminner om den grekiska myten om Dœdalus och Icarus, är tydligen identisk med ön *Hirtha* eller *Hirta* norr eller nordväst om Skottland, hvilken förekommer på en del äldre kartor, såsom Mercators jordglob af 1541, en italiensk karta af 1546 i Lafreris atlas, å Mercators Europa af 1554 o. s. v. Hirtha är identisk med ön »St. Kilda», hvilken — som LUCAS uppvisat[1] — på gaëliska kallades *h-Iartir* eller *I-har-tir,* och däraf gjorde Zeno med tanken på nyssnämnda myt namnformen »Icaria». Dess läge å Zenos karta motsvarar i öfrigt ön *Tile* å Olaus Magnus' karta af 1539, och sannolikt har äfven Olaus Magnus af äldre kartors »Hirtha» föranledts att å Carta marina upprita nämnda ö, som öfver allt framträder med samma typ och med samma från V.—Ö. utsträckta form. Möjligen har också benämningen »Tile» å denna ö framkallats genom en missuppfattning af ofvannämnda keltiska namnform »I-har-tir».

Den mest intressanta af de mystiska öarne å Zenos karta är otvifvelaktigt *Frisland* eller *Frislanda.* Å en italiensk portolan från 1508, förvarad i British Museum, finnes utlagd en ö kallad *Fislanda,* hvilket namn utan tvifvel afser Island[2]. Namnet torde lämpligast kunna öfversättas med »fisklandet» (af »*stocfis*» = stockfisk). Detaljer saknas dock på detta sjökort. Den första karta, som har att uppvisa ett detaljeradt topografiskt material från en ö motsvarande Zenos Frisland, är en katalansk karta

[1] Anf. arb. s. 88.

[2] LUCAS, anf. arb. s. 110—111; fig. 5.

från slutet af 15:de århundradet, förvarad i Biblioteca Ambrosiana i Milano[1]. Här träffas NV om Island, ehuru något för långt mot söder, den stora ön *Fixlanda,* som tydligen utgör en teckning af Island. Dess utsträckning från V—Ö är något förvanskad, men likväl kan man utan svårighet igenkänna landets konfiguration. Sålunda urskiljer man Islands tvänne västliga hafsbukter (Faxefjord och Breidefjord), samt de tre mot väster framskjutande halföarne (Reykjaneshalfön, Snefjeldsneshalfön och den Nordvästliga halfön), likaså de många öarne i Breidefjord. Utanför sydkusten iakttages den här belägna ögruppen Vestmannaöarne, samt i öster den af mindre fjordar inskurna kusten; vid nordkusten ser man en mindre ö motsvarande Grimsey utanför Eyjafjorden[2]. Ifrågavarande »Fixlanda» innehåller icke mindre än 27 namn, af hvilka 21 kunna identifieras med namnen å Zenos Frisland. En annan karta, å hvilken äfvenledes »Fixlanda» förekommer med samma konfiguration och med samma namn som å nämnda Milanokarta och å Zenokartan, finnes i Biblioteca Comunale i Siena, färfärdigad af MATTHEUS PRUNES år 1553[3]. På denna karta synes äfven en del af *Estilanda* (Shetlandsöarne) samt *illa Porlanda* och *»illa neome»*, fullkomligt öfverensstämmande med Zenos öar *Estland, Podanda* och *Neome.*

Zeno förväxlade emellertid nyssnämnda äldre kartskissers »Fixlanda» eller Island med ögruppen *»Fare»* (d. v. s. Färöarne), å Olaus Magnus' Carta marina. Här äro emellan de olika öarne af nämnda ögrupp flera smala sund utlagda och åtskilliga riktiga namn förekomma: *Norderö, Suderö, Dumö* (Dimun), *Muke* (Nolsö), *Streme* (Strömö) och klippan *Monachus* (Munken). Af dessa införde Zeno en del på sin ö Frisland, som sålunda har följande från Olaus Magnus afskrifna, men missuppfattade namn: *Colfo Nordero, Sudero Colfo, Streme,* i norr ön *Dui* (Dumö) och i söder ön *Monaco.*

Vidare förekommer å Zenokartan öster om Frisland ön *Estland,* som motsvarar »Hetlandia» hos Olaus Magnus, d. v. s.

---

[1] NORDENSKIÖLD, *Bidrag till Nordens äldsta kartografi,* n:o 5. LUCAS, anf. arb., fig. 7.

[2] Jfr G. STORM, *Om Zeniernes Reiser,* anf. st., s. 80.

[3] K. KRETSCHMER, *Die Entdeckung Amerikas,* Berlin 1892, Atlas, Taf. IV, n:o 5. Jfr LUCAS, anf. arb., fig. 8.

Shetlandsöarne. Alla sund äro här borttagna och småöarne förvandlade till en enda ö med samma konfiguration som Estland i Lafreris Atlas (kartan från c. 1558)[1]. Af de 14 ortnamn som träffas å Zenos Estland äro de flesta identiska med namnen å kartskissen i nämnda atlas, men 5 namn äro hämtade från Olaus Magnus: *Bristund, Scaluogi, S. Magnus, cledere* och *Sumbercovit*. De motsvarande namnen å Carta marina äro »Brystsund», »Skaluogh», »Eccl. S. Magnus», som å båda kartorna oriktigt förlagts på östsidan i stället för på västsidan, »Flederö» (d. v. s. Frederö, Fridarey eller Fair hill)[2] samt »Svinborhovit», i äldre tider Svinborg, nu udden Sumburghead[3].

Från Carta marina har Zeno likaledes fått *Islands* konfiguration; detta lands utsträckning och form öfverensstämmer tämligen noga å båda kartorna. Isflaken vid nordöstra hörnet af Island å Olaus Magnus' karta har af Zeno förvandlats till en mängd namngifna öar: *Talas, Brons, Iscant, Trans, Minant, Danbert* och *Bres*. De flesta af dessa namn äro svåra att identifiera, liksom fallet är med ön *Grislanda* söder om Island; en del namn torde dock vara hämtade från Shetlandsöarna[4]. Hvad ortnamnen på självfva *Islanda* beträffar äro icke mindre än nio tagna från Carta marina (Hanafiord > *Anaford,* Iokel > *Ioucl,* Vestrabord > *Vestrabo,* Holensis > *Olensis,* Vallen > *Valen,* Foglasker > *Flogascer,* Chaos > *Ochos,* Rok = *Rok,* Scalholdin > *Scalodin*); de öfriga (*Tuhos, Honos, Conesol, Havos, Noder, Mane, Dos, Aisel, Slelveth*) återfinnas alla på Zamoiskikartan (c. 1467) eller på de med denna karta identiska Florenskartorna.

Jag vänder mig nu till Zenos framställning af det egentliga Skandinavien. Zeno har å sin karta utlagt Danmark och de danska öarne med Kattegat, Skagerack och Kristianiafjorden samt Norges västkust intill trakten omkring Trondhjem; här är kustteckningen tvärt afbruten, och utan förmedling öfvergår Norge i en nästan rätvinklig böjning mot norr till ett okändt land (*mare*

---

[1] Jfr LUCAS, anf. arb. Plate X.

[2] Jfr G. STORM, *Om Zeniernes Reiser,* anf. st., s. 10.

[3] MUNCK, *Samlade Afhandlingar,* III, s. 177; STORM, ibid.

[4] LUCAS, anf. arb., s. 102, gör följande sammanställning med Shetlandsöarne; Talas (Yelli), Brons (Barras), Iscant (Unst), Trans (St. Ronans), Danbert (Hamna), Minant (Mainland), Bres (Bressay).

ett terræ incognite), som sammanbinder detsamma med Grönland. Fortsättningen af Skandinavien österut räcker ända till kartans kant i ett bredt, kontinentalt sammanhang; namnen *Sulcia* (Svecia) och *Gocia* äro utsatta. Den med topografiskt material utritade delen af Norges västkust sträcker sig enligt kartans breddbestämning från ungefär 64—70° n. br., jutska halfön utgår från 60° n. br, och sträcker sig till 63½°; latitudbeteckningen är sålunda i hög grad oriktig och vilseledande.

Nyssnämnda kustteckning öfver Danmark och Norge har emellertid Zeno tydligen afritat efter antingen det förut omtalade sydskandinaviska sjökortet från början af 1500-talet, hvilket sedermera kopierats af Tramezini 1558 och Camocius 1562, eller också efter förstnämnda kopia [1]. Danmarks konfiguration är på dessa sjökort — som redan STORM framhållit [2] — öfverraskande riktigt återgifven, och Jylland har för första gången här fått sin rätta riktning mot norr. Likaledes ha Sveriges och sydliga Norges kuster fått en riktig form. Allt detta återfinnes hos Zeno. Man ser äfven å hans karta ett stort fjäll på Skånes västkust med flera spetsar men utan namn; fjället förekommer också mycket riktigt hos Tramezini och Camocius och heter här *Kol* (resp. Col), d. v. s. Kullen i nordvästra Skåne. Af namnen å sjökortet har Zeno beträffande Danmark endast upptagit öarne vid Slesvigs kust: *Fuy, Amere, Salt, Rum, Manu, Fanu, Uthoe* och *Munit* (på sjökortet »Manit»), i hvilka namn med lätthet igenkännas Föhr, Amrum, Sylt, Romö, Manö, Fanö och Utö (?). Munit eller Manit är förmodligen en dubbelform för Manö. Dessutom läses på Zenokartan vid Jyllands nordvästkust namnet *Bonvenbergen*, å sjökortet »Bouenberghen», d. v. s. den branta kustklippan Bovbjerg (60 m.) i Ringkjöbings amt, från hvilken punkt — den högsta på denna del af kusten — man har en vidsträckt utsikt öfver hafvet [3].

Gå vi nu öfver till Norges västkust visar det sig att Zeno här användt både Carta marina och det sydskandinaviska sjökortet. Kustens konfiguration är utritad efter sistnämnda källa

---

[1] LUCAS, a. a., s. 104.

[2] Anf. st., s. 7.

[3] TRAP, *Stat.-Topogr. Beskrivelse af Kongeriget Danmark.* Kjöbenhavn 1877, VI, s. 328 ff. Jfr AHLENIUS, *Olaus Magnus*, s. 242.

intill trakten norr om Kap Stat, dit sjökortet sträckte sig; därefter går kusten å Zenos karta mot ONO eller nästan rakt i öster för att här göra den förut antydda tvärböjningen mot norr till »ett okändt land». Af de aderton namn, som förekomma å Zenos *Norvegia* (hvilket namn här ej inberäknats) äro åtminstone fem hämtade från sjökortet (jfr Tramezini karta 1558). Så finnes på Tramezinikartan ordet »Dernaes» (ɔ: näset), som af Zeno meningslöst gjorts till *Geranes*, samt »Itlant-uallest» d. v. s. landet Lister, hvilket å Zenokartan återgifves med *Tlant*[1]; uti *Escescent* återfinnes Tramezinikartans »Ekesont». Från Olaus Magnus' Carta marina härstamma tio namn på Zenokartans Norge; *Engal* torde vara uppkommet ur »Helgala$\underline{^{dia}}$» och *Trons* är Olauskartans »Troms» d. v. s. Tromsö. Ett enda namn å Zenokartan erbjuder här någon svårighet, det är *Raceueit*(?), hvilket dock blifvit tolkadt som »Rasvaag» på Hiterö[2].

För öfversiktens skull lämnar jag här en tabell öfver de norska namnen på Zenokartan jämte motsvarande namn hos Olaus Magnus och på Tramezinikartan. Namnen äro att läsa från söder till norr.

Olaus Magnus 1539	*Tramezinikartan* 1558	*Zenokartan* 1558
—	Dernaes	Geranes
—	Itlant-vallest	Tlant
—	—	Raceueit (?)
—	Eksont	Escescent
—	Gransendael	Gasendel
—	—	Scute
Scutenes	—	Scutenes
Bergen	Berge	Bergen
—	Steensont	Stesont
Stad	Stat	Stat
Scorpe	—	Scorv
Brüe	—	Brue
—	Stoppel	Stopel
Trondem	—	Diuten
Trondo	—	Trondo
Helgala$\underline{^{dia}}$	—	Engal
Langanes	—	Langens
Trom's	—	Trons

[1] Jfr G. STORM, anf. st., s. 8. LUCAS, anf. arb., Appendix IV.

[2] ZURLA, *Dissertazione intorno ai viaggi e scoperte settentrionali di Nicolo*

Följer man å Zenokartan den okända kust, som, utgående två längdgrader öster om *Trons* (ɔ. Tromsö), genom nära fyra breddgrader sträcker sig mot NNV och sammanbinder Norge med Grönland, kommer man utmed denna kustlinjes fortsättning åt väster (å kartan något söder om 74° n. br.) till en stor inskärning af kusten, en bukt af hafvet, vid hvars innersta, nordliga hörn finnes uppritad en vulkan samt därintill en klosterkyrka med namnet *St. Thomas Zenobium*. Det kringliggande landet bär öfverskriften *Crolandia*, och härifrån utgår sedermera mot SV den stora grönlandska halfön *Engronelant*. Nyssnämnda bukt jämte klostret ligger mellan 74—75° n. br.; utanför kusten synas en rad små öar, något längre västerut läses *Ther promöt*. såsom namn på en öomkransad udde. Här äro vi redan inne på den del af Zenos karta som härstammar från Zamoiskikartan eller de i Florens funna kartorna.

Däremot har hittills icke kunnat utrönas, hvarifrån Zeno hämtat materialet till sin framställning af den nordliga kusten utmed 74:de parallellkretsen, den här mot norr inskärande större hafsbukten samt klostret St. Tomas vid dess innersta hörn. Med kännedom om det sätt hvarpå Zeno gått till väga vid förfärdigandet af sin karta kan man dock vara tämligen viss om, att äfven här någon äldre kartskiss legat till grund. Frågan är, huruvida längst fortsättningen af den norska kustlinjen värkligen sådana förhållanden finnas eller vid denna tid (midten af 16:de årh.) förefunnits, hvilka i någon mån motsvara framställningen å Zenos karta. Denna fråga måste afgjordt besvaras jakande. Jag fäster därvid mindre afseende vid, att denna kust å Zenos karta först har en rent nordlig riktning för att sedan bryta af mot väster och där sammanbindas mot Grönlands kust. Detta berodde, som jag förut framhållit, på den gamla teorien om ett kontinentalt sammanhang mellan nordligaste Norge eller Ryssland och Grönland. Följer man nämligen — utan att taga hänsyn till den missuppfattade *riktningen* å Zenos karta — Norges kust från Tromsö mot norr och öster, kommer man värkligen fram till en större i landet inträngande hafsbukt eller fjordbildning,

ed Antonio Fratelli Zeni, Venice 1808, s. 140. Samma förf.: *Di Marco Polo e degli altri viaggiatori veneziani pise illustri*, Venice 1818, Vol. ii, s. 90. Jfr LUCAS, anf arb., s. 104.

nämligen Varangerfjord, som bekant i äldre tider kallad Domshaf efter klippudden Domen (165 m.) å Varangerhalfön eller Varjag Njarga[1]. Vid en af de älfvar, som falla ut i nämnda bukt, Peisen- eller Petschenga-älf, hade i slutet af 1520-talet en rysk eremit och andlig, den helige TRIFON från Novgorod, uppbyggt ett litet kapell, hvarifrån han bedref missionsvärksamhet bland lapparne. 1530 uppfördes här en kyrka och senare äfven ett munkkloster, som fick namnet den heliga Troitsas kloster

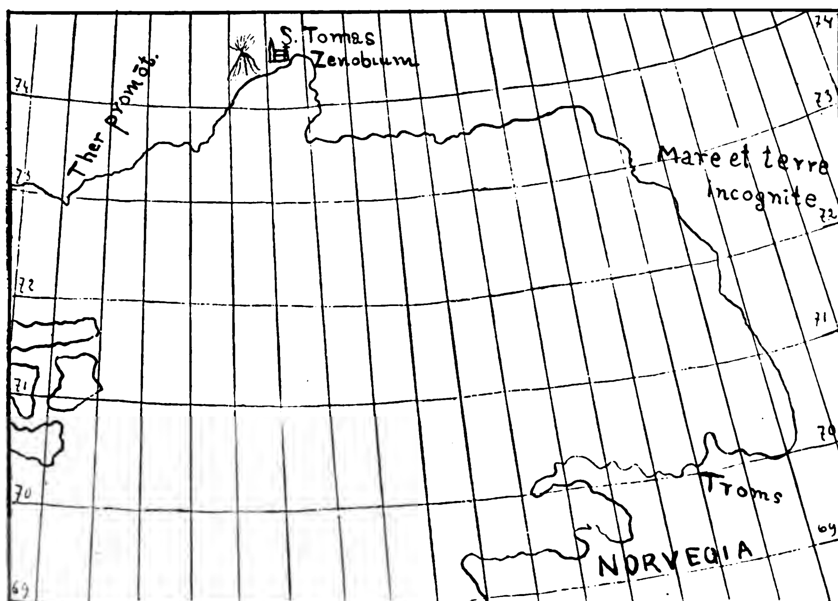

Fig. 2. Del af Zenos karta 1558.

eller Trefaldighetsklostret. Iwan IV »den förskräcklige» utfärdade den 22 nov. 1556 ett högtidligt gåfvobref åt den helige Trifon på såväl detta Petschengakloster som omgifvande trakter; klostret tillväxte hastigt i makt och välstånd samt åtnjöt stort rykte vida omkring[2]. På ett eller annat sätt — troligen genom

[1] MUNCK, *Norge i Middelalderen*, s. 15. AHLENIUS, *Olaus Magnus*, s. 134, 138 o. ff.

[2] J. A. FRIIS, *Klosteret i Petschenga*, Kristiania 1884, s. 27 ff. Jfr MORGAN-COOTE, *Early Voyages*, Vol. I, 1886 (Hakl. Society), s. 19, not. 2.

något sjökort — har äfven Zeno fått underrättelse härom och han har däraf föranledts att å sin karta vid kusten mellan Norge och Grönland (!) inlägga omtalade hafsbukt jämte klostret. Jag antager sålunda, att *S. Tomas Zenobium* helt enkelt är *S. Trifonis Cenobium*. Emellertid fanns öster om Petschengaklostret vid Kola älf ett annat kloster, grundlagdt åtminstone redan 1529 af Solowetskimunken Feodorit[1]; det berömda Solowetskiklostret själft hade grundadts på öar i Hvita hafvet redan 1429. Det är därför äfven möjligt, att dunkla underrättelser om dessa österut belägna kloster, framför allt om det gamla Solowetskiklostret i den stora bukten af Ishafvet, medvärkat till Zenos återgifvande af S. Tomas Zenobium och dess läge.

Angående innehållet i den reseberättelse, som åtföljer Zenos karta och som enligt hans egen uppgift grundar sig på gamla bref från Nicolo d. ä. och Antonio Zeno, kan jag här fatta mig kort. STORM[2] och LUCAS[2] har med stor skärpa och tydlighet uppvisat, att dessa bref icke kunna hvila på något faktiskt underlag, utan att hela reseberättelsen torde vara till allra största delen af Zeno d. y. uppdiktad.

* * *

Utan att taga hänsyn till Olaus Magnus framställning af ett öppet polarhaf norr om Skandinavien och utan kännedom om de af engelsmän och holländare företagna sjöfärderna längs Skandinaviens nordkust, hade sålunda Zeno å sin karta 1558 ånyo gifvit uttryck åt den gamla föreställningen, att Norge i norr sammanhängde med Grönland, och därmed framställt Nordatlantiska hafvet såsom ett i norr och nordost fullkomligt slutet bäcken. Denna uppfattning kunde emellertid icke länge bibehållas. Redan på den i koppar stuckna kopia af Zenos karta, som förekommer i GIROLAMO RUSCELLIS italienska öfversättning af Ptolemæi kosmografi, tryckt i Venedig 1561[3], har den förändringen

[1] J. A. FRIIS, ibid.

[2] Anf. arb.

[3] Kartan, som bär titeln *Septentrionalium partium nova tabula* (*Nvova Tavola Settentrionale*, N:o XXXV), är i förminskad skala återgifven af NORDENSKIÖLD, *Studier och forskningar*, Sthlm 1883—1884, samt i facsimile af LUCAS, anf. arb., Plate XII.

vidtagits, att Grönland icke, såsom på Zenos originalkarta, i sin nordligaste del sammanhänger med Europa, utan skiljes från Skandinaviens nordkust genom en bred oceanarm, hvars begränsning mot öster dock icke är angifven. Det är knappast troligt[1], att denna förändring föranledts af HERBERSTEINS 1549 i Venedig utgifna karta öfver Ryssland, enär denna alls icke återger nordligaste Skandinavien; sannolikare är, att Ruscelli influerats antingen af Carta marina 1539 eller af någon dunkel kännedom om de engelska nordhafsfärderna under 1550-talet. Hans karta är i öfrigt en trogen kopia af Zenokartan, dock med tvänne nya namn. Så har han å den midt emot Norge belägna nordliga kust, som äfven upptar den förut omnämnda hafsbukten med *S. Tomas Senobius (!)*, skrifvit namnet *Groneland;* och vid den från väster till öster fortlöpande örika norska nordkusten träffas 35 längdgrader öster om Tromsö namnet *Guardus insula*, d. v. s. Vardö eller Vardöhus. Ruscelli har äfven vidtagit en del smärre ändringar i afseende på skrifningen af Zenokartans namn; så är t. ex. »Sulcia» ändradt till *Suecia.* Ruscellis kopia har oförändrad intagits i J. MOLETIUS' latinska edition af Ptolemæus, tryckt i Venedig 1562[2]. Denna kopia af Zenokartan följer närmast efter en i samma edition intagen annan karta öfver Norden, nämligen »*Schonladia Nvova*». som är en utvidgad och förenklad kopia af GASTALDIS karta »Schonlandia Nova» i italienska upplagan af Ptolemæus 1548; denna karta återigen är en kopia af JAKOB ZIEGLERS karta öfver Schondia 1532. Moletius är angelägen om att betona, att han placerat ifrågavarande båda kartor efter hvarandra, för att man därigenom så mycket bättre skulle kunna jämföra äldre och nyare upptäckter[3]. Sin utläggning af 6 och 7 kapitlen af Ptolemæus har Moletius dedicerat till CATERINO ZENO, en son till Nicolo d. y.; upplagan i sin helhet är däremot tillägnad kardinalen ALOYSIUS CORNELIUS, en släkting till Nicolo Zeno d. y., och att döma af dedikationen synes Moletius äfven varit personligen bekant med den sistnämnde[4]. Det torde sålunda ha varit delvis personliga infly-

---

[1] Som NORDENSKIÖLD anser, ofvan anf. arb., s. 23 not 1.
[2] »Tabula XVII additarum, et XXVI, secundum seriem numerorum.»
[3] Jfr LUCAS, anf. arb., s. 28 ff.
[4] Jfr NORDENSKIÖLD, *Studier och forskningar*, s. 22.

tanden, som föranledt Moletius att i sin Ptolemæusupplaga intaga en kopia af Zenokartan. Huruvida dylika motiv äfven influerat på Ruscelli kan icke bestämdt afgöras, men synes ingalunda osannolikt. Ruscelli uppger nämligen, att Nicolo Zeno d. y. vid kopieringen af det (föregifna) gamla sjökort, som han funnit i sin familjs arkiv, själf tillagt och utsatt längd- och breddgrader. Enligt en förmodan[1] skulle Ruscelli erhållit upplysning härom af Nicolo Zeno d. y. själf.

Zenokartan af 1558 har i öfrigt upptagits, utom af Ruscelli och Moletius, äfven i åtskilliga andra under slutet af 1500-talet i Venedig utgifna upplagor af Ptolemæus[1]. Zenos reseberättelse återigen, till hvilken Moletius hänvisat såsom »skrifven på italienska språket af den framstående Nicolo Zeno», trycktes sedermera ånyo i andra upplagan af andra volymen af RAMUSIO'S *Navigationi et Viaggi*, Venedig 1574, och blef härigenom bekant i vidare kretsar[2].

VI.

Skandinavien och Nordeuropa å Mercators världskarta 1569 samt i Ortelius' och Judæis' kartsamlingar.

Den som mest af alla bidragit att införa Zenos geografiska misstag i den kartografiska litteraturen är utan all fråga den store nederländske geografen GERHARD MERCATOR själf, för hvars tidigare värksamhet samt framställning af Skandinavien å Europakartan 1554 jag i det föregående redogjort. Mercators bepröfvade anseende och erfarenhet har med all säkerhet ansetts utgöra en borgen för tillförlitligheten af de från Zeno hämtade uppgifter, hvilka accepterades och infördes på hans epokgörande,

[1] NORDENSKIÖLD, ibid.
[2] Ramusio själf dog redan 1557, innan första publikationen af hans andra volym hunnit utkomma; den utkom nämligen första gången 1559.

stora världskarta, utgifven i Duisburg 1569 med titeln: *Nova et aucta orbis terræ descriptio ad usum navigantium emendate accomodata.* Denna karta, å hvilken den s. k. Mercators projektion (växande cylindrisk projektion) för första gången användts, har hittills varit känd endast i ett exemplar, förvaradt å Bibliotheque nationale i Paris och i facsimile utgifvet af JOMARD[1], dock med uteslutande af kartans legender. En i flera hänseenden bristfällig och ofullständig reproduktion i förminskad skala förekommer i LELEWELS bekanta arbete[2]. Ett nytt exemplar af 1569 års världskarta har för några år sedan, som jag förut omnämnt, påträffats i Breslaus stadsbibliotek af d:r W. HEYER och utgafs år 1891 (jämte Mercators Europakarta 1554 och kartan öfver Britannien 1564) af Geografiska sällskapet i Berlin[3]. Dimensionerna å kartan i fråga äro 131×208 cm. (utan ram 121×199 cm.); framhållas bör, att denna Mercators världskarta är kolorerad.

För detta nya arbete hade Mercator med stor flit skaffat sig ett ännu rikhaltigare material, särskildt hvad Europa angår, än det som kom till användning för Europakartan 1554. Så har han bland annat begagnat HERBERSTEINS värk öfver Ryssland *Rerum Moscoviticarum commentarii,* tryckt i Wien 1549, vidare *Zenokartan* af 1558 samt ANTON JENKINSONS *karta öfver Ryssland* af 1562, där resultaten af engelsmännens färder norr om Skandinavien delvis finnas återgifna. Dessutom har Mercator studerat RAMUSIO'S i det föregående omnämnda samling af reseberättelser *Navigationi et Viaggi,* som första gången utkom i Venedig 1558—1559. Här finnes bland annat en berättelse om venetianaren PIETRO QUIRINI:S och hans kamraters vistelse vid nordvästkusten af Norge, dit de 1432 under en resa i de nordliga farvattnen stormdrifvits och där de omtala ett par af Lofotens öar, »*Santi*» d. v. s. Sandö samt »*Rustene*» eller ön Røst. Det nya material, som Mercator på detta sätt insamlat för sin nya karta, har han emellertid icke alltid användt med tillräcklig urskiljning och kritik, hvilket haft till följd, att särskildt Nordeuropa, Atlanterhafvets nordliga delar och Skandinavien, i flera hänseenden fått en sämre gestalt än å Europakartan 1554. I

[1] JOMARD, *Monuments de la Géographie,* N:o 75—82.

[2] *Géographie du Moyen Age,* I.

[3] *Drei Karten von Gerhard Mercator.* Berlin 1891.

synnerhet var godkännandet af Zenokartans innehåll ett olyckligt misstag, som i hög grad försämrade Mercators framställning.

Å ifrågavarande världskarta förekommer *Estotilant* för första gången användt som benämning för nordöstra delen af Amerikas kontinent (Labrador?), *Icaria* är utlagdt som en mindre ö mellan Estotilant och Island, *Drogeo* har förvandlats till en ö SSO om Estotilant. Därefter följer den stora ön *Frislant* 60—68° 30' n. br., uppritad efter Zenos karta, samt de små öarna *Neome* och *Fodalida* (Zeno: »Podanda»). Island är troget kopieradt från Europakartan 1554, däremot är *Groenlant* bearbetadt efter Zenos »Engronelant» med tillfogande af en del legender från 1554 års karta: *Screlingers* i nordöstra Grönland, afseende eskimåerna, ortnamnet *Alba* samt *Margaster insula* strax invid »*S. Tomæ cenobium*». Mercator framställer här Grönland som en ö, genom ett par smala sund afskiljdt från *Terra polaris*, det stora landet omkring polen. Väster om Grönland i ett här utritadt större innanhafsbäcken mellan polarlandet, Amerika och Grönland påträffas en större långsträckt ö, kallad *Groclant* och med den besynnerliga legenden: *insula cuius incolæ Suedi sunt origine*. Färöarne, Shetlandsöarne och Nordskottland äro kopierade från kartan 1554, likaså den lilla ön *Hirta* (St. Kylda) väster om Skottland.

Skandinaviska halfön däremot har å världskartan 1569 erhållit en helt annan konfiguration än på Europakartan 1554. I stället för den här förefintliga, rent nordliga riktningen af halfön, i öster nästan snörrätt följande 40:de meridianen, möter 1569 en naturligare utsträckning och riktning från sydväst till nordost. Skandinavien har härigenom fått ett omkring 50° östligare läge än 1554, och nordligaste hörnet af Bottenviken med Torneå skäres af 50:de meridianen. Bottenhafvet har blifvit en smal hafsarm, men med naturligare riktning från sydväst mot nordost, i likhet med halfön i dess helhet. Finska vikens nordöstliga riktning har däremot bibehållits ehuru något modifierad. Själfva formen och gestaltningen af Skandinavien är äfven betydligt bredare och klumpigare på 1569 års karta än på Europakartan af 1554. Det topografiska materialet är till största delen detsamma som å sistnämnda karta; för Norge härstammar det sålunda från Ziegler, för Sverige och Finland från Olaus Magnus; Sydsverige och södra Östersjön är, såsom 1554, utritadt efter det sydskan-

dinaviska sjökortet. Dock har ett urval gjorts i fråga om namnförteckningen; en del orter och legender som förekomma å 1554 års karta äro här utelämnade. Så saknas t. ex. namnet *Owyck* i Norge, ehuru den därmed betecknade sjön med aflopp åt Trondhjemsfjorden fortfarande finnes kvar; likaså är benämningen *lacus Svaka* borta, men själfva sjön (med ortnamnet »*Svakby*») kvarstår. Borta äro vidare t. ex. namnen *Stameits* i Östergötland och *Huetlandia* i Västergötland. Kölen har utlagts i en oregelbunden linje genom hela halfön; 1554 hade bergsryggen haft en mera normal riktning.

Hufvudintresset i fråga om Skandinavien å 1569 års karta anknyter sig emellertid till Finnmarken och Ishafskusten. Påfallande är, att Mercator icke omedelbart tillgodogjort sig de viktiga resultaten af engelmännens sjöfärder rundt Nordkap och längs nordkusten till Hvita hafvet, för hvilka färder jag i det föregående redogjort. Dock har det smala sundet mellan Grönland och Norge försvunnit, och i stället skiljer en bred oceanarm Finnmarken från Polarlandet i norr. Midt i nämnda hafsarm på ungefär 73° n. br. har Mercator förlagt öarne *Santi* och *Rustene*, hämtade från QUIRINIS förut omnämnda reseberättelse hos Ramusio[1]. Beräkningen af dessa öars läge har skett på grund af Quirinis oriktiga uppgift, att solen icke visade sig på Röst under de tre vintermånaderna och att dagen varade tre timmar mellan den 20 nov. och den 20 februari[2]. Mercator har icke misstänkt eller kunnat inse, att dessa öar i själfva värket hörde till Lofoten, hvilken ögrupp han i öfrigt återgifvit på dess riktiga plats.

Nordkusten af Skandinavien har fått en betydlig utsträckning från väster till öster, ehuru i en tämligen buktande linje, och här läsas åtskilliga legender, som alla återfinnas i HERBERSTEINS värk *Rerum Moscoviticarum commentarii*, särskildt i berättelsen *Navigatio per Mare Glaciale*, för hvilken jag redogjort i ett föregående kapitel. Alldeles invid *Wardhuys*, som Mercator förlägger till något mer än 71° n. br., skjuter en stor ägg-

[1] *Navigationi et Viaggi raccolti da* GIA. BATTISTA RAMUSIO, I—II. Venezia 1558—1559.

[2] Jfr GUSTAV STORM, *Venetianerne paa Røst i 1432*, Norsk Geograf. Aarbog, VIII, s. 51.

formig halfö mot norr ut i hafvet; dess nordspets ligger på 72° 11' n. br. och bär namnet *Motka promontorium*[1]. I ändpunkten af denna halfö är tecknadt ett kors med inskriften *Dauidis Crux,* som dock icke träffas hos Herberstein. Däremot följer öster om Motkahalfön ett annat mindre utskjutande parti af kusten; det är den från Herberstein bekanta udden *Semes* och samma legend är äfven här upptagen: *Semes saxum et promuntorium quod prætereuntes nautæ proiecto munere pacant, ne tempestate obruantur.* Längre österut träffas udden *Swentinoz* med tillägget: *hoc est sacrum promontorium;* strax därintill angifver en mindre inskärning i kusten den fruktade malströmmen *Charybdis.* Om denna heter det: *Charybdis singulis sex horis aquas absorbens ac magna cum somitu revomens.* Det följande kustlandet bär namnet *Caienska Semla* (kajánskaja semljá) sålunda — som man ser — allt i öfverensstämmelse med framställningen hos Herberstein (jmfr. fig. 3).

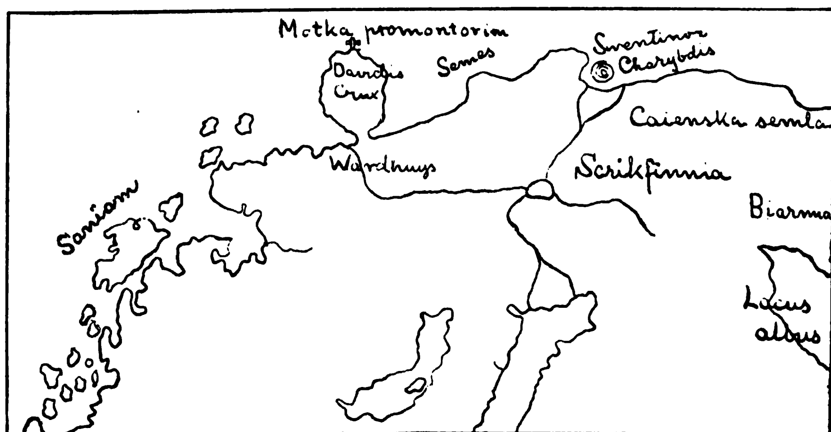

Fig. 3. Del af Mercators världskarta 1569.

Ehuru Mercator — som nyss antyddes — icke i första hand haft någon berättelse att tillgå rörande de engelska nordhafsfärderna, har han dock sett och studerat en af de kartor, på hvilka resultatet af dessa färder utlagts. För sin framställning af Kolahalfön och kusttrakterna vid Hvita hafvet har nämligen

[1] Detta är Skandinaviens nordligaste punkt å världskartan 1569.

Mercator begagnat ANTON JENKINSONS karta öfver Ryssland 1562. Han har emellertid härvidlag ånyo råkat ut för ett egendomligt misstag, i det han, utan att tillräckligt orientera sig å ifrågavarande karta, helt enkelt öster om »Caienska Semla» in passat den Jenkinsonska kartbilden, som i väster börjar med »Wardhous» och sedan, sträcker sig åt öster till Hvita hafvet och det inre Ryssland. Härigenom har Mercator föranledts att på sin världskarta 1569 återge Vardöhus *två gånger*, och mellan dessa tvänne *Wardhuys* har han inskrifvit de Herbersteinska legenderna. Bland dessa förekom äfven *Motka promontorium*, d. v. s. Rybatji Polyostrow eller Fiskarhalfön; samma halfö bär å Jenkinsons karta namnet *Khegore*, och detta har äfven fått följa med på Mercators karta. Dock fattas egendomligt nog å sistnämnda karta bl. a. Jenkinsons *C. Gallant*, som just var den engelska benämningen för udden Swjätoi noss.

Sammanhanget mellan Jenkinsons och Mercators kartor framgår af följande namnförteckning:

Jenkinsons karta 1562	*Mercators världskarta* 1569
Wardhous	Wardhuys
Domshaff	——
Khegore	Khegore
S. Maria ness	Insula S. Mariæ
Kola fl.	Kola fl.
Kildma Ostroua	Kildma Ostroua
Ins. S. Petri	Ins. S. Petri
C. Soberbere	C. Sowerbere
Arsena fl.	Arzena fl.
Insulæ S. Georgii	Ins. S. Georgii
Iuana ost.	Iuana creost
(Ins. S. Iois)	
C. Coñfort	C. Comfort
C. Gallant	——
Lomboshock	——
Corpus X:ti P.	Corpus Christi p.
Baia S. Albani	B. S. Albani
C. Race	——
Tre ostroui	——
C. gratie	C. gratie
Pouloge N.	Poulogue

Jenkinsons karta 1562	*Mercators världskarta* 1569
Pelitsa fl.	——
Nicouesto N.	——
Strelna fl.	——
Tetrene N.	Tetreue
Chiauon fl.	Diauon fl.
Varziga fl.	Varziga fl.
——	Nordenborg
Solofki	Solofki
Owna	Owna
S. Nicolas	S. Nicolas

* * *

Sedan länge hade såväl Mercator som Abraham Ortelius hyst planen att samla och utgifva, i mindre format, alla nyare kartor öfver den kända världen. För att realisera ifrågavarande plan hade båda två hvar och en på sitt håll gjort studier och förarbeten, utan att egentligen därigenom konkurrera med hvarandra. Idéns värklige upphofsman var dock utan tvifvel Mercator, som långt före Ortelius gjort stora samlingar till en atlas, afsedd att innehålla såväl öfversiktskartor som specialkartor[1]. Mercator hade i sitt arbete hunnit så pass långt, att det endast återstod att gravera kartorna i koppar, då han afstod från fullbordandet af sitt värk till förmån för Ortelius[2].

ABRAHAM ORTELIUS var född i Antwerpen 1527 och lefde där till sin död 1598. Han har hvarken själf förfärdigat moderna kartor, ej häller uppträdt som kartritare eller gravör, utan var egentligen karthandlare, kartsamlare och kartutgifvare. Han har icke häller utfört några topografiska arbeten eller infört någon ny projektion, men han var en flitig samlare af allt då tillgängligt kartmaterial, och förstod att af detsamma skickligt hopfoga en modern kartsamling, som för alltid utträngde Ptolemæus' geografi som kartografisk handbok[3]. Redan vid unga år hade

[1] Jfr RAEMDONCK, *Gérard Mercator, sa vie et ses oeuvres*, s. 165.
[2] RAEMDONCK, anf. arb., s. 166.
[3] Jfr NORDENSKIÖLD, *Facsimile Atlas*, s. 194.

han öppnat en karthandel och uppköpte därvid de bästa kartor han kunde komma öfver; dessa uppklistrades på väf, färglades och såldes. För uppköp af kartor företog Ortelius äfven vidsträckta resor. En stor förtjänst hos honom är, att han för hvarje karta som han kopierade utsatte originalförfattarens namn, hvarigenom hans »Theatrum» åt eftervärlden bevarat många för öfrigt spårlöst försvunna kartarbeten. Äfven har han lämnat en noggrann förteckning på de kartor han sett eller förvärfvat.

Ortelius' stora systematiska kartsamling bär namnet *Theatrum Orbis Terrarum* och utkom första gången i Antwerpen 1570. Denna samling innehåller 53 dubbeltaflor i folio, de allra flesta kopior af andra namngifna kartografers arbeten. Kartorna äro i originalupplagan, i motsatt till förhållandet i senare upplagor, icke kolorerade. Editio princeps är daterad »XX Maii M.D.LXX»[1]. Ortelius, som stod i liflig vänskapsförbindelse med Mercator, fick äfven af denne mottaga en skrifvelse den 22 nov. samma år, uti hvilken Mercator uttalade sig i hög grad berömmande om sin kollegas företag[2]. I företalet redogör Ortelius själf för sitt tillvägagångssätt vid publicerandet af kartorna: *In tabulis, quæ Auctorum nomina habent, nihil est a nobis immutatum, exceptis duabus . . . . In aliis vero, quæ nullum habebant Auctoris nomen, fuimus paulo audaciores, in quibus et mutavimus aliquoties quo nostro iudicio quædam, et quædam detraximus et quædam etiam nonnunquam, pro ut res videbatur postulare, adiecimus.* De med namn försedda kartorna ha sålunda med endast ett par undantag lämnats fullkomligt oförändrade; de anonyma åter ha underkastats någon bearbetning. Kartorna äro graverade af Frans Hogenberg.

I »*Theatrum Orbis Terrarum*» förekomma icke mindre än *fyra* olika framställningar af de Nordiska ländernas kartografi, för hvilka jag här i korthet vill redogöra.

[1] Enligt LUCAS, anf. arb., s. 212 finnes äfven en editio princeps n:o 2, daterad endast M.D.LXX och med något olika innehåll.

[2] Brefvet från Mercator till Ortelius är intaget i upplagan 1579 och börjar: »Ornatissimo viro D. Abrahamo Ortelio, amico cum primis caro. Opus tuum, ornatissime Orteli, perspexi; laudo diligentiam et ornatum, quo auctorum labores decorasti; laudo fidem qua singulis quod suum est integrum reliquisti.» Brefvet är äfven aftryckt af RAEMDONCK, anf. arb., Annex II, Lettre n:o 1, s. 280.

1) I början af Ortelii kartsamling träffas först en öfversiktskarta öfver den då kända världen, kallad *Typus Orbis Terrarum.* Här finnas från Mercators världskarta 1569 upptagna länderna *Estotiland, Frisland* och *Grönland* samt »*Groclant*», den stora ön väster om Grönland. Skandinaviska halfön är utritad som en bred, klumpig landmassa af samma typ som å Mercators karta 1569, men med nordkusten utlagd i en tämligen rät linje.

2) Därefter följer en karta öfver Europa uppritad i s. k. Donis' projektion, å hvilken Skandinavien, som sträcker sig mellan 57—71° n. lat., framträder i en relativt ny gestalt. Sydsverige bildar en smal, spetsig halfö af 12 tyska mils bredd och 30 mils längd. Största bredden å halfön i sin helhet träffas mellan Agdanäs i Norge och Öregrund i Sverige på 63° n. lat.; hela Skandinaviens utsträckning i längd är omkr. 205 ty. mil. Bottenhafvet har fått en större, äggformig utbuktning i norr, men bibehåller i öfrigt sin nordliga eller nordnordostliga riktning. Finska viken åter bildar en 30 mil bred hafsarm från VSV—ONO, samt fortsätter i nordlig riktning med en smalare fjord norr om staden Viborg och polcirkeln intill 67° n. lat. Denna fjord mottager afloppet för *Lacus albus*, den i nordligaste Finland belägna stora insjön, som allra först uppkonstruerats af Olaus Magnus 1539 och sedermera bibehållits af Mercator. Härmed afsågs — som jag förut uppvisat[1] — ursprungligen Kandalaksviken af Hvita hafvet, men här å kartan öfver Europa i Ortelii Theatrum har sjön genom ett ungefär 70 mil bredt landbälte för första gången blifvit afstängdt från nyssnämnda haf och förenadt med Finska vikens vattensystem.

Att döma af de fåtaliga namnens beskaffenhet (t. ex. *Oosternee, S. Brigidæ* o. s. v.) har kartans topografiska material för Skandinavien hämtats från Mercators karta öfver Europa 1554 och icke från världskartan 1569; den är sålunda sannolikt äldre än sistnämnda karta. Härför tala äfven andra skäl. I norr har Skandinavien fått en nästan rätlinigt fortlöpande kustlinje från V—Ö, utgörande ungefär 175 ty. mil från *Matkur* till *Wardhus*, som är förlagdt på nordostspetsen af Kolahalfön. Därefter följer mot söder Hvita hafvets västkust, och detta parti af kartan har

[1] *Olaus Magnus*, s. 379 ff.

kopierats, icke som man kunnat vänta, efter Mercators världskarta 1569, utan direkt efter ANTON JENKINSONS karta öfver Ryssland 1562. Detta framgår däraf, att här träffas namn *(Domhaf, C. Race, Niconēsko)*, hvilka förekomma på Jenkinsons karta men icke på Mercators. Jag antager sålunda, att kartan öfver Europa i Ortelii Theatrum är förfärdigad efter 1562 men före 1569. Öarna »Santi» och »Rustene» förekomma därför ej här; icke heller länderna Frisland, Estlanda o. s. v., hvilka Mercator 1569 upptog från Zenos karta. Däremot träffas i östra delen af Grönland, som torde vara uppritadt efter de skandinavisk-italienska kartornas (Florentinerkartornas) typ, legenden *Monasterium S. Thomæ,* troligen lånadt direkt från Zenokartan 1558.

3) Ortelii specialkarta öfver Norden, innefattande Grönland och Island samt öarna i Nordatlantiska hafvet, Skandinaviska halfön, Danmark och länderna vid Östersjön, Finland och trakterna omkring Hvita hafvet jämte det stora polarlandet i norr, bär titeln *Septentrionalium Regionum Descriptio*. Den är i allt väsentligt en trogen bearbetning efter Mercators världskarta 1569 samt sålunda senare tillkommen än den ofvannämnda kartan öfver Europa i samma kartsamling. Anmärkningsvärdt är, att denna Ortelii karta öfver Norden icke som världskartan 1569 uppritats i Mercators projektion utan i konisk, d. v. s. samma projektion som å Mercators Europakarta 1554. Nordatlantiska hafvets öar, Grönland, Island, Frisland o. s. v. samt polarlandet i norr äro direkt kopierade från Mercatorskartan 1569. Skandinaviska halföns och Kolas nordkust är något utdragen i längd och går i riktning från väster till öster på en sträcka af omkring 210 tyska mil, men eljest träffas här samma fel och egendomligheter som å nämnda Mercatorskarta, alltså öarne *Santi* och *Rustene,* halfön *Motka* med korset (legenden är dock borttagen), vidare alla de Herbersteinska legenderna, de båda Wardöhus samt alla ortnamnen längs Kolas kust intill Hvita hafvet med några få undantag när. *Lacus Albus* har ånyo förenats med Hvita hafvet genom Varzigafloden, Finska och Bottniska vikarnes riktning göra Finland till en spetsvinklig halfö. En egendomlig vattenförbindelse är utlagd från Öresund tvärs genom Småland till Kalmarsund; en del namn i södra Sverige såsom *Huetland* och *Nilus* torde vara hämtade från Mercatorskartan

1554 och icke från världskartan 1569, där de saknas. Påfallande är, att Ortelius i den beskrifning, *Scandia sive Regiones Septentrionales,* som åtföljer hans nordiska karta, icke omnämner Mercator som källförfattare eller sagesman, utan i främsta rummet ZIEGLER, därefter SAXO GRAMMATICUS, QUIRINI, HERBERSTEIN, NICOLAUS WIMANNUS *(Maris Arctoi navigatio),* ALBERT CRANTZIUS, OLAUS MAGNUS och bröderna ZENO, sålunda i allmänhet just de källor Mercator själf användt för sina kartor, särskildt världskartan 1569. Texten innehåller i öfrigt korta notiser om de nordiska länderna, hämtade från Zieglers Schondia 1532 och Zenos reseberättelse 1558.

4) Ännu en fjärde kartografisk framställning af nordiska länder förekommer hos Ortelius. Det är en karta öfver Jylland, de danska öarne, Kattegat, Östersjön och södra Skandinavien intill Mälaredalen och trakterna norr om Götaälfs utlopp; denna karta bär namnet *Daniæ Regni Typus.* Kartan grundar sig såväl i afseende på konfiguration som topografiska detaljer, på samma material (skandinaviska sjökortet) som ingår i de båda italienska sjökorten, 1558 af MICHAEL TRAMEZINI och 1562 af CAMOCIUS. Sålunda förekomma här de karaktäristiska öarna vid Slesvigs västkust, *Kol Promontorium* (Kullen), namnet *Bliecken* å sydöstra Skåne (säkerligen betecknande Blekinge) samt sjön *Asson* i Västergötland med utlopp vid Falkenberg, vidare de halländska kustnamnen *Suderoe* och *Halanesoe* (Hallands Väderö), *Meilant, Olleden* o. s. v. Ett par egendomligheter å denna karta vill jag dock framhålla; de röra trakterna vid Göta älf. Först och främst träffar man här för första gången ett eljest okändt namn för ifrågavarande älf, nämligen *Wender fluvius;* nästa gång denna benämning förekommer är i WAGHENAERS *Spieghel der Zeevaert* 1584, där södra mynningen af älfven kallas *Winder fluvius.* Sannolikt har denna benämning användts af holländska skeppare och betecknat »Väner-floden» eller »älfven från Vänern». Vidare träffas strax söder om älfvens sydliga utlopp trenne orter belägna tätt intill hvarandra, nämligen *Falcopen, Nilues* och *Elfsburch;* i en senare, kolorerad upplaga af Ortelii Theatrum räknas de alla jämte Hisingen till Danmark.

På ön Gotland har ifrågavarande karta följande legend: *Gotia insula Eningia Plinio ut quidam vult.* Och i likhet med

senare holländska sjökort anges Mälarbäckenets utlopp med namnet *Meller fluvius*.

Kartans upphof har man utan tillräckliga grunder velat tillskrifva CORNELIUS ANTONIADES, som gjorts identisk med den holländske målaren Cornelis Anthoniszoon (f. omkr. 1500)[1]. Enligt denna hypotes skulle kartan förfärdigats i Holland mellan åren 1523—1531 efter upplysningar och uppgifter af den landsflyktige konung Kristian II:s danska följeslagare. Häremot kan invändas, att å kartan ifråga hvarken författarenamn eller årtal finnes utsatt. Den enda upplysning Ortelius ger om Cornelius Antoniades förekommer i förteckningen öfver kartografer i början af hans kartsamling *(Catalogus Auctorum Tabularum Geographicarum)* och lyder: *Cornelius Antonij, Regionum Orientalium Tabulam, uti titulus habet: (continet autem Daniæ Regnum et circumiacentes Regiones) exensam Amstelrodermi. Idem descripsit Europam, editam Francofurti ad Mænum.* I nämnda katalog har Ortelius noggrannt angifvit, huruvida han i sin Theatrum låtit aftrycka eller offentliggöra någon karta af de af honom uppräknade och namngifna auktorerna. En sådan upplysning saknas vid Cornelius Antonij namn, hvilket visar, att åtminstone Ortelius själf icke känt till, att Antoniades varit upphofsman till kartan »Daniæ Regni Typus» i hans kartsamling[2]. Sannolikt är ifrågavarande karta förfärdigad tidigast i midten af 1550-talet.

Utom Cornelius Antonij uppräknar Ortelius i sin »*Catalogus Auctorum*» åtskilliga andra kartografer, som utarbetat specialkartor öfver Norden eller angränsande länder. Följande förteckning är ett utdrag ur »Catalogus», hvarvid den ursprungliga texten bibehållits; världskartor och kartor öfver Europa ha utelämnats:

ANTONIUS JENKINSONUS, *Russiam; Londini 1562.*

ANTONIUS WIED, *Moscoviam; Antverpiæ* [båda dessa kar-

[1] C. G. BRUUN, *Cornelius Antoniades Kaart over Danmark og Zenikaartet af 1558* (Dansk Geografisk Tidskrift, IX, 1887—1888, s. 146 ff).

[2] Äfven A. E. NORDENSKIÖLD, som i öfrigt ansluter sig till den uppfattningen, att Antoniades eller Antoni varit en holländsk konstnär eller gravör, som bl. a. äfven graverat kartor af ifrågavarande sjökorttyp, anser, att denne dock icke kan ha varit upphofsman till Ortelii danska karta, jfr *Periplus*, s. 94 not 2.

tor återge gränstrakterna mellan Finland och Ryssland; Wieds karta är förfärdigad mellan åren 1537—1544 och utgifven i Danzig 1555].

FRANCISCUS MONACHI MECHLINIENSIS, *Regiones Septentrionales; Antverpiæ, apud Sylvestrum a Parisiis.*

JACOBUS ZIEGLERUS, Palæstinæ; *Scondiæ;* Aegypti et Arabiæ; libri forma, et in iis Commentaria; *Argentorati. apud Petrum Opilionem 1532.*

LŒUINUS ALGOET, *Regionum Septentrionalium typum, apud Girardum Indæum Antverpiæ* [kartan är tryckt i GERHARD DE JUDÆIS *Speculum Orbis Terrarum,* Antwerp. 1578, samt signerad med årtalet 1570; jag återkommer till densamma längre fram].

MARCUS JORDANUS, *Daniæ regni typum, Hafniæ apud Ioannem Vinitorem 1552. Idem Holsatiæ, Slesvig etc. Hamburgi, apud Ioachimum Leoninum 1559.*

NICOLAUS GENUS, *Huius Tabula Regionum Septentrionalium habetur in Geographia Ptolemæi, a' Girolamo Ruscelli in Italicam versa; excusa Venetiis, apud Vincentium Valgrisium.*

OLAUS MAGNUS GOTHUS, *Regionum Septentrionalium Tabulam; Venetiis* [härmed afses »Carta marina», tryckt i Venedig 1539].

SIGISMUNDUS AB HERBERSTEIN, *Moscoviæ Tabulam, in eius Commentariis Basileæ excusis, apud Oporinum.*

* * *

Af Ortelii kartsamling *Theatrum Orbis Terrarum* utkommo under den följande tiden inalles öfver trettio upplagor, försedda med en mängd olika tillägg. Den sist utgifna upplagan är tryckt år 1612 och innehåller 28 taflor. Därjämte ha 38 historiska kartor intagits i ett särskildt tillägg, kalladt *Parergon sive veteris Geographiæ aliquot tabulæ*[1]. Af dessa senare upplagor har jag granskat dem af 1579 (Antwerpen) och 1580 (Altdorf)[2]. Här äro kartorna *kolorerade* — hvilket icke är förhållandet i originalupplagan 1570 — och det saknar ingalunda sitt intresse att under-

[1] Jfr NORDENSKIÖLD, *Facsimile Atlas,* s. 124.
[2] Båda dessa upplagor finnas å Upsala Universitetsbibliotek.

söka Ortelii uppfattning af Skandinaviens politiska geografi vid denna tid. Å kartan öfver Europa sträcker sig Sveriges rike något öster om Viborgsbukten (Lapauesi) samt i norr till Lacus Albus och Ishafvet, under det att Kolahaltön räknas till Ryssland. En annan politisk indelning förekommer på kartan öfver Skandinavien *(Septentrionalium Regionum Descriptio)*, enär Sveriges gräns här når till Hvita hafvet, så att hela Kolahalfön *(»Biarmia»)* och Ishafskusten västerut intill *»Swentinos promontorium»* hör till Sverige, medan Norges område börjar väster om nämnda udde. Denna politiska koloratur är tydligen inspirerad af HERBERSTEINS berättelse *»Navigatio per Mare Glaciale»*, enligt hvilken man på färd från Hvita hafvet hade att passera svenska landskapet *»Nortpoden», innan* man nådde udden Swjätoi noss. Till följd af Mercators bearbetning af denna berättelse å världskartan 1569 och till följd af sammanställningen af Herbersteins uppgifter med uppgifterna å Jenkinsons karta 1562 hade — som ofvan framhållits — Swjätoi noss å 1569 års världskarta flyttats långt västerut i närheten af landet *»Scricfinnia»*, hvarför nu, när Ortelius tog sig för att politiskt färglägga dessa områden, Sverige fick sig tilldelad en kuststräcka vid Ishafvet af omkring 140 tyska mil i längd. Sålunda hade äfven Vardöhus n:o 2 (vid Kolakusten öster om Swjätoi noss) tillfallit Sverige. Men efter freden i Teusina 1595 mellan Sverige och Ryssland torde Ortelius i någon af sina senare upplagor af »Theatrum» utsträckt Sveriges område vid Ishafvet öfver Finnmarken ända fram till Malangen. Denna Ortelii framställning kom äfven inför danske konungen Kristian IV:s ögon; denne hade nämligen från Antwerpen låtit rekvirera kartor af Ortelius (och Hondius), å hvilka konungen fann, att en del af Nordlanden och Finnmarken voro utmärkta med samma färg som Sverige. På skriftlig förfrågan om orsaken härtill skall Ortelius ha svarat, att han följt en skrift om det senaste svensk-ryska kriget, hvilken utgifvits i Rochelle af en fransk kapten, som under kriget varit i svensk tjänst, och i hvilken skrift bland bestämmelserna i Teusinafreden hade anförts, att tsaren lofvat icke hindra Sverige att beskatta de lappar, som bodde mellan Österbotten och Malanger, samt att Sveriges konung å sin sida ej skulle hindra ryssarne taga skatt

af lapparne på Dwinas, Kexholms och Kolas områden[1]. Kolalandet har sålunda numera af Ortelius sannolikt räknats till Ryssland, i motsats till framställningen å Skandinaviens karta i upplagan 1579.

* * *

Ett annat kartvärk, som några år efter Ortelii första upplaga af »Theatrum» publicerades i Holland, var *Speculum Orbis Terrarum*, utgifvet af GERHARD DE JUDÆIS för första gången 1578 i Antwerpen. GERHARD DE JUDÆIS eller DE JODE var kopparstickare och gravör, hade till en början stått i käjsar Karl V:s tjänst men lämnat denna för att ägna sig åt kopparsticks-konsten; han lefde mellan åren 1521—1591[2]. Speculum Orbis Terrarum[3] innehöll 38 foliotaflor med kartor i kopparstick, tecknade och till en del äfven graverade af utgifvaren själf; de flesta voro dock graverade af IOANNES och LUCAS A DEUTECUM[4]. Denna sällsynta upplaga har jag icke varit i tillfälle att se. Den andra mera tillgängliga upplagan[5] utgafs efter Gerhards död af sonen CORNELIUS DE JUDÆIS under titeln *Speculum Orbis Terræ. sumptibus viduæ et heredum Gerardi de Judæis 1593.* Antalet af kartorna har här ökats till 84, af hvilka 33 i första och 51 i andra delen. Utgifvaren var kosmograf och kopparstickare liksom fadern, hade berest flera länder, bland andra äfven Spanien, där han förvärfvat en ansenlig förmögenhet. På hemvägen från nämnda land till Antwerpen dog Cornelius de Judæis vid unga år i Mons i Hennegan den 17 okt. 1600[6].

Den egentliga specialkartan öfver Skandinavien i Judæis' kartsamling bär titeln *Septentrionalium Regionum Svetiæ Gothiæ*

[1] Se härom SLANGE-SCHLEGEL, *Geschichte,* I, s. 251 o. ff.; RYDBERG, *Sveriges traktater,* V, s. 123 och PIRA, *Svensk-danska förhandlingar 1593—1600,* Sthlm 1895, s. 61—62.

[2] Jfr JÖCHER, *Gelehrten Lexikon,* II, s. 1898 och G. K. NAGLER, *Neues allgemeine Künstler-Lexikon,* VI, München 1898, s. 459.

[3] Enligt JÖCHER, anf. st., var namnet å kartsamlingen »*Orbis terrarum tabulis et descriptionibus adornatum*».

[4] NORDENSKIÖLD, *Facsimile Atlas,* s. 125, not 1.

[5] Jag har begagnat ett exemplar af denna upplaga, tillhörigt Prof. NORDENSKIÖLD.

[6] JÖCHER, anf. st.; NAGLER, s. 463.

Norvegiæ Daniæ et terrarum recens exactaque descriptio och är utarbetad af den förut omnämnde, i Ortelii *Catalogus auctorum* upptagne LÆUINUS ALGOET, som var »matematiker» från Gent och under 1500-talet lefde i Antwerpen[1]. Kartan är signerad med årtalet 1570 och har tydligen offentliggjorts före publicerandet af Ortelii Theatrum; i kanten läses: *Gerardus de Jode excudebat.* En kompassros är utritad i Nordsjön; kanterna äro graderade, men gradnätet är icke utdraget. I nedre kanten sträcker sig kartan mellan 25—55° long., i öfre mellan (10) 15—65°, bredden går mellan 54—72° lat. Den använda projektionen är tydligtvis s. k. Donis' projektion, d. v. s. med sammanlöpande räta meridianer och räta paralleller (trapez-projektion). Ehuru af en ganska originell typ har denna karta dock uppenbarligen starkt influerats af Mercators Europakarta 1554, i synnerhet hvad södra och mellersta Skandinavien och Finland beträffar. Säkerligen ha äfven sjökort användts, antingen det sydskandinaviska originalet från början af 1550-tålet eller dess reproduktioner från 1558 och 1562. Så läses äfven här t. ex. namnet *Stameits* i Östergötland; Vänern har utom sitt södra utlopp genom Götaälf äfven fått ett nordligt sådant till Kristianiafjorden, kustnamnen utmed Kattegat eller *Codanus sinus* äro de å sjökorten vanligen förekommande, alltså — för att nämna några exempel — *Dragēmark, Maestrant, Kongel, Bahus, Nilosia, Lodhuse, Falacopen* (nära mynningen af Göta älf), *Heisingen* (Hisingen), *Winge, Nyding, Waerdberg, Oldebuy.* I Västergötland träffas äfven här ett icke obetydligt namnlöst sjöbäcken (»Asson» på sjökorten och 1554 års karta) med den närbelägna orten *Echesia* (Eksjö); Vättern har det vanliga utloppet vid Laholm genom Lagan, söder därom läsas namnen *Halaneso* och *Sudere* d. v. s. Hallands Väderö. Sydkusten går utan någon inbuktning i nästan rät riktning från VSV—ONO; egendomligt är, att äfven här en vattenförbindelse är utlagd mellan Öresund tvärs genom Småland till Kalmarsund.

Längre i norr är inflytandet från Mercators Europakarta 1554 mera framträdande. Så träffas här sjön *Owyck* i Norge jämte dess dubbelform i Jämtland (Storsjön). Skandinaviens östra kust följer äfven här nästan snörrätt meridianens riktning, dock ej den 40:de meridianen såsom å Mercators karta 1554,

[1] JÖCHER, I, s. 271.

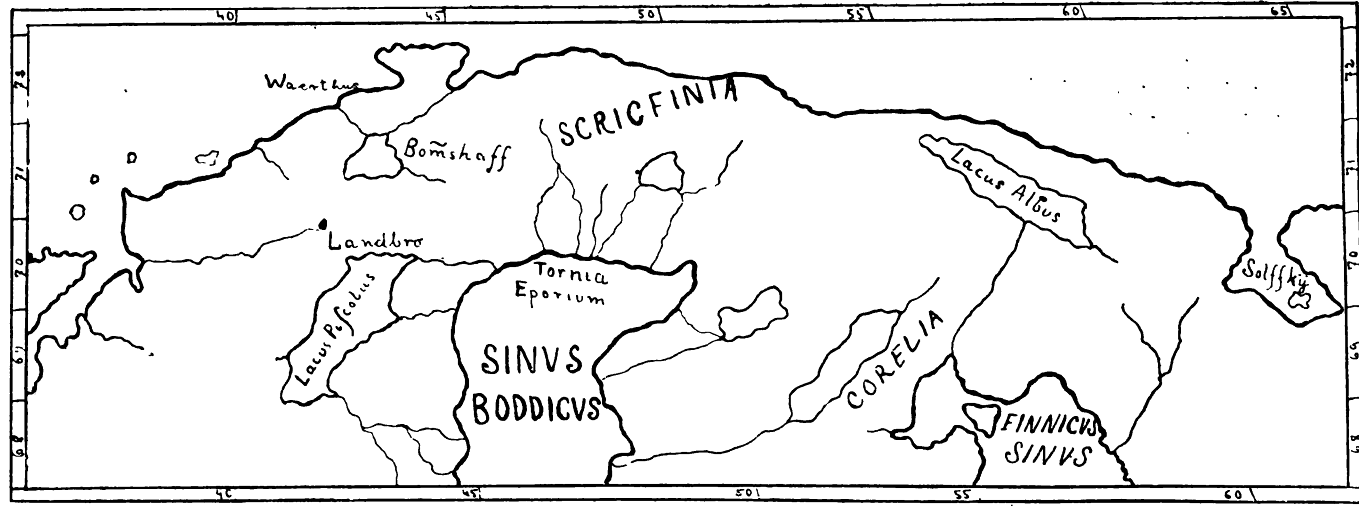

Fig. 4. Del af Lævinus Algoet's karta öfver Norden
(ur Speculum Orbis Terræ, Antwerp. 1593).

utan den 45:te. Finska viken sträcker sig mot NNO med en stor utbuktning i norr, vid hvilken staden Viborg är förlagd norr om polcirkeln vid omkring 68° n. lat. Det topografiska materialet är tämligen ordagrant hämtadt från Mercator.

Skandinaviens nordkust företer däremot en annan typ än å Mercators Europakarta. Å Algoets karta (jfr. fig. 4) är nämligen Finnmarken så afskuret och förminskadt, att endast en smal remsa land skiljer Nordhafvet från Bottenviken. Att döma af den stora äggrunda halfön vid Finnmarkens kust öster om *Waerthus* (»Motkahalfön») vill det synas som om Mercators världskarta 1569 här invärkat. *Lacus albus* har blifvit en liten smal, fjordliknande insjö alldeles vid Kolalandets kust, men med utlopp åt sjön *Pagesca* samt därigenom till Finska viken; första gången denna förändring i »Hvita sjöns» aflopp kartografiskt kan iakttagas är — som jag förut antydt — å kartan öfver Europa i Ortelii Theatrum.

Öarna i Nordatlantiska hafvet äro på Algoets karta utlagda efter förebilderna på Mercators Europakarta 1554. Dock synes särskildt Island med riktning från SV—NO och med stora isflak vid nordostkusten ha utritats efter Olaus Magni Carta marina 1539.

VII.

Holländarne vid Skandinaviens nordkust och i trakterna af Hvita hafvet.

Holländarne följde snart engelsmännen i spåren på den nordöstliga vägen rundt Skandinaviens nordspets till länderna vid Ishafvet. Under sista hälften af 16:de århundradet utvecklade sig Holland alltmer till en betydande industri- och handelsstat, och samtidigt med den store geografen Mercators kartografiska värksamhet i sitt hemland, gjorde sig äfven där gällande en praktisk upptäckarehåg, som gick hand i hand med holländarnes naturliga sträfvan att finna nya afsättningsområden för sin uppblomstrande handel. Så uppträdde de tidigt som farliga konkurrenter till engelsmännen i afseende på handeln vid Ishafvet och med Ryss-

land. I det föregående har jag omnämnt, att redan år 1557, då Stephen Burrough seglade från Colmogor till ryska Lapplands kust för uppsökandet af de bortkomna engelska fartygen, träffade han här på holländare, som drefvo en omfattande handel med befolkningen på Kola-halfön. Några år senare finnas bestämda intyg om[1], huru åtskilliga holländska handelsfartyg letat sig väg från Bergen utmed kusten i norr till Vardöhus, hvarest de vid ett tillfälle år 1564 togos i beslag af danske fogden Jacob Hansen, hvilken ansåg holländarnes handel på denna kust stå i strid med Bergens och Trondhjems gamla privilegier. Befolkningen i norr, såväl norrmän och lappar som de ryska munkarne vid S. Trifonsklostret i Petschenga hade likväl så stor mängd fiskvaror att afyttra, att förenämnde fogde lösgaf de fångna holländarna och sände dem jämte deras fartyg till Bergen, lastade med fisk och tran, dock mot löfte, att de icke vidare skulle besöka Vardöhus. Munkarne vid *Monckeforth* eller Petschenga, som förut lämnat sina varor till Vardöhus, inledde nu direkta handelsförbindelser med holländarne, och ett handelskompani bildades följande år 1565 i Antwerpen med titel *Johan von Reyde, Cornel. de Meyer Simonsen, de Herre & Co.* för att drifva handel med befolkningen vid Kolahalföns fjordar och där afhämta alla slags fiskvaror, lax, tran och vildt. Kompaniet erhöll stadfästelse af regeringsmyndigheterna och ståthållaren med tillåtelse att besöka alla nordliga och östliga hamnar ända till »Mosschow»; tillåtelsen innehöll spanske konungens »patent» med underskrift och sigill[2].

Till en början hade emellertid det nybildade holländska kompaniet åtskilliga svårigheter att bekämpa i afseende på handeln i dessa nordliga trakter. Ett af dess fartyg under befäl af PHILIP WINTERKONIG blef utanför *Kildin* öfverfallet af ryska sjöröfvare, som kommo dit i sina lodjor; fartyget utplundrades och besättningen mördades. Att erhålla upprättelse från ryska myndigheter visade sig ingalunda lätt, enär engelsmännen afundsjukt

---

[1] Framställningen af holländarnes färder till Finnmarken, Kolahalfön och Ryssland i 16:de årh. stöder sig hufvudsakligen på SIMON VON SALINGENS *Bericht von der Landschaft Lappia,* 1591, tryckt i ANT. FRIED. BÜSCHING. *Magazin für die neue Historie und Geographie,* VII, Halle 1773, ss. 337—346.

[2] Ibid. s. 340.

bevakade sitt handelsmonopol och hade äldre förbindelser i Ryssland, både i Nowgorod och Moskva. Den ene af holländska kompaniets chefer, CORNELIUS DE MEYER besökte förgäfves nyssnämnda ryska städer; året därefter, 1566, ankom äfven en af kompaniets tjänstemän SIMON VON SALINGEN med tvänne skepp till Petschenga och *Malmuss*, hvarifrån han och Meyer, som under tiden återvändt från sin första ryska resa, gemensamt styrde färden mot söder längs Kola-halföns kust, förklädda till moskoviter. De foro i båt till *Candelax* och därifrån längs Hvita hafvets västkust till Onegafloden, samt vidare landvägen öfver Cargopol till Moskva. De vågade emellertid ej stanna där, utan återvände till Nowgorod, hvarifrån Meyer reste till Narwa, Salingen däremot mot norr tillbaka till Malmuss. Åren 1567 och 1568 tillbragte Salingen på handelsresor i Lappland, Karelen och Ryssland, hvarvid han färdades höst och vår i båt, under vintern med renskjuts. Härunder förvärfvade sig Salingen en noggrann kännedom om såväl själfva landet som inbyggarne i dessa nordliga trakter. Han sammanträffade äfven med den helige Trifon i »Monckefort», och har meddelat åtskilliga uppgifter om Petschengaklostrets stiftande samt dess föreståndares lif[1]. Klostret inneslöt år 1565 öfver 20 munkar och 30 klostertjänare; år 1572, då Salingen med sitt fartyg här ånyo hade sitt vinterläger, räknade han öfver 50 munkar och öfver 200 klostertjänare. Munkarne byggde flera kyrkor samt omvände lapparne till den ortodoxa läran; de drefvo ett inbringande laxfiske i alla fjordarne ända från *Kierwags-Ness* till *Varanger*. I afseende på gränsen mellan ryska och norska området vid denna kust tilllägger Salingen: *Wie aber Anno 73 die Russische Bojharen oder Gesanten dass Laplandt besichtigt haben und Kön. Maytt. zu Denmargken Gesanten nicht begegnet, haben sie ein Grentze gemacht zwischen Paess-Reka und liessen alle Reussen von Polney-Reka aufbrechen und raumeten dass den Norwegischen wieder einn etc.*[2]. Under dessa år hade — meddelar Salingen vidare — allt mer och mer utvecklats en liflig handel i Lappland, och en mängd inbyggare från Karelen hade, oroade af kriget mellan Sverige och Ryssland, inflyttat hit.

[1] Ibid. s. 344.
[2] Ibid. s. 345.

Malmus återigen hade endast tre hus, när de första fartygen från Antwerpen anlände dit 1565. Platsen besöktes sedermera hvarje år af holländska skepp, hvilka dock uteblefvo år 1568 till följd af tvisten mellan konungen af Spanien och England. Men följande år, 1569, kommo åter holländare dit, både från Euckhusen och Bergen op Soem. År 1570 besöktes Malmus af italienska skeppare från Euckhuysen, hvilka sedermera fortsatte till *Sollofky* och *Onega* samt därifrån landvägen till Moskva; de hade med sig handtvärkare, konstidkare o. s. v. Själf gjorde Salingen detta år en resa till Solovetskiöarna; han uppgifver, att han på sina båtresor utmed Lapplands och Kolahalföns kuster besökt alla hamnar, anställt djuplodningar samt gjort longitud- och latitudberäkningar af landsträckornas läge, beräknat deras polhöjd och företagit mätningar. De hamnar och floder Salingen i detta sammanhang uppräknar voro från söder till norr: *Onega, Soenna, Suyen, Krem, Keretti, Kandaka, Candelax, Poriaguba, Omba, Casseranzi, Warsega, Cross-Eilandt, Trehe-Ness, Trehe-Oeyne, Adeler Ness, Hilgen Ness, Sanct Jans Ness, Nokoy, Sieben Insel* etc., *Kildin* och slutligen *Malmuss*. Salingens och andra holländares reseuppgifter från denna tid angående trakterna i norr vid Ishafvet och Hvita hafvet äro utan allt tvifvel att anse som de viktigaste källorna för de holländska sjökartorna och deras framställning af Skandinaviens och Kolahalföns nordliga kuster.

Äfven en annan köpman från Nederländerna har utöfvat ett stort inflytande på utvecklingen af de holländska handelsförbindelserna med trakterna vid Hvita hafvet och för kännedomen om Europas nordkust — det är OLIVER BRUNEL från Brüssel[1]. År 1565 reste han med ett fartyg från Euckhuizen till Kola och därifrån med en rysk lodja till Kolmogor. Till följd af engelskt inflytande förklarades han vara spion och hölls under några år fängslad i Iaroslaw vid öfre Wolga. Genom förmedling af de rika ryska köpmännen IAKOV och GREGORIJ ANIKIEW (Stroganow) blef han slutligen frigifven, inträdde i deras tjänst och företog åtskilliga handelsresor till Petschora och Ob-området, hvar-

[1] Jfr S. MULLER, *Geschiedenis der Noordsche Compagnie*, Utrecht 1874, s. 26; NORDENSKIÖLD, *Vegas färd*, I, s. 223, not 1 och S. RUGE, *Geschichte des Zeitalters der Entdeckungen*, Berlin 1881, s. 525 ff.

igenom han fick tillfälle att noga lära känna hela det nordliga Ryssland. Sedermera inledde Brunel direkta handelsförbindelser mellan nämnda ryska handelshus och Nederländerna samt ifrade för en ytterligare utveckling af den holländska handeln och sjöfarten på Hvita hafvet, hvilken äfven föranledde regelbundna och årliga turer mellan Nederländerna och Kola. Brunel själf tjänstgjorde som agent mellan de olika handelsplatserna. År 1577 lyckades han ställa om, att ett holländskt handelsfartyg första gången seglade ända fram till Dwina; andra fartyg följde efter och ankrade i den s. k. Pudosehemskomynningen af nämnda flod. Sedermera uppsökte nederländarne en bättre ankarplats vid Ärkeängeln Mikaels kloster och där uppstod tämligen raskt handelsfaktoriet Nya Kolmogor eller Archangelsk. År 1591 flyttade äfven engelsmännen sitt faktori till denna plats.

Emellertid besökte Brunel år 1581 för andra gången sitt hemland för att där värfva matroser till Anikiews nybyggda fartyg, hvarmed en handelsväg till Ob skulle öppnas. Därvid tog Brunel hemvägen öfver Östersjön och besökte därunder kosmografen JOHAN BALAK i Arensburg på ön Ösel. Denna sände med Brunel ett bref, dateradt den 20 febr. 1581, till Gerhard Mercator, i hvilket Balak efter Brunels uppgifter beskrifver Ishafvet i norr, Petschora, Waigatsch och Kariska hafvet[1]. Hemkommen till Nederländerna uppträdde Brunel ej längre som rysk agent, utan lyckades i stället få till stånd en holländsk expedition, hvars mål skulle gå ut på att söka framtränga till Ob. I spetsen för denna expedition sökte Brunel år 1584 förgäfves segla genom Iugor Schar; på hemvägen förliste hans fartyg i Petschoras mynning[2]. Brunel gick därefter i dansk tjänst och erbjöd konung Fredrik II att uppsöka Grönland[3]. Därmed försvinner han ur historien; i hvarje fall upplefde han icke de första stora holländska upptäcktsresorna mot nordost. Men hans reseuppgifter ha bland andra legat till grund för den geografiska framställning af trakterna vid Ishafvet, som förekommer i WAGHENAERS stora sjökortsamling med åtföljande seglingsföreskrifter,

---

[1] HAKLUYT, I, s. 509.
[2] NORDENSKIÖLD, *Vegas färd*, I, s. 294. RUGE, *Entdeckungen*, s. 526.
[3] *Grönlands historiske Mindesmärker*, 1838, III, s. 666.

hvilken bär namnet *Thresoor der Zeevaert* (1:a uppl. 1592). Till Waghenaers sjökort skall jag återkomma längre fram.

Sedan Nederländerna befriat sig från Spaniens herravälde utvecklade sig till följd däraf i Amsterdam en allt lifligare merkantil värksamhet. Då Lissabon, som var den europeiska inporthamnen för de indiska varorna, af spanska regeringen spärrades för holländarnes handel, sökte dessa att träda i omedelbar förbindelse med Indien och började därför med stor ifver att söka finna en nordostlig väg till Indien och Kina, som låg utanför spanjorernas och portugisernas räckvidd. Åt detta nordostliga håll längs Skandinaviens och Rysslands nordkust hade holländarne nu sedan fyrtio år tillbaka under ständig konkurrens med engelsmännen drifvit en liflig handel; det var därför helt naturligt, att de ville fortsätta på denna en gång inslagna väg ända fram till slutmålet, uppnåendet af Östasiens stora handelsmarknad. I den mån dessa holländarnes försök att finna »nordostpassagen» bidragit till kännedomen om Skandinaviens nordkust och det närbelägna Ishafvets geografi skall jag här redogöra för dessa färder.

Den direkta anledningen till holländarnes första resa år 1594 var ifvern och företagsamheten hos en enskild köpman BALTHASAR DE MOUCHERON från Middelburg. Vid slutet af år 1593 förelade han ståthållaren Moritz af Oranien och Oldenbarneveld sin plan att genom Ishafvet och Kariska hafvet segla till Kina[1]. Ehuru expeditionen kom till stånd hufvudsakligen på enskild bekostnad af Moucheron och några andra för saken intresserade köpmän företogs den dock med generalstaternas auktorisation. Holländska amiralitetet ställde två små fartyg till expeditionens förfogande, hvilka genom Waigatschsundet skulle framtränga mot öster; på geografen Peter Plancius' inrådan utrustades äfven ett tredje skepp, hvilket skulle söka framtränga norr om Novaja Semlja, enär enligt Plancius' förmodan denna väg borde vara bättre än den förstnämnda. Expeditionen skulle följas åt till Kildyn, men där dela på sig. Till chef för hela företaget utnämndes CORNELIUS CORNELITSZ. NAY, som förde »Svanen» från Zeeland; han hade förut som styrman berest

[1] DE JONGE, *De Opkomst van hat Nederlandsch Gezag in Oost-Indie.* Haag 1862, s. 167. RUGE, *Entdeckungen,* s. 526.

Hvita hafvet. BRANDT YSBRANDTSZ. TETGALES förde befälet på »Mercurius» från Enkhuizen: det tredje fartyget, som var från Amsterdam och skulle taga den nordligare routen, fördes af WILLEM BARENTS från Ter Schelling. Å Tetgales' fartyg medföljde som »bokhållare» eller »commis» om bord JAN HUYGHEN VAN LINSCHOTEN; hans syssla innefattade på en gång befattningen af supercargo och den af ägarens ombud[1]. Åt denne utmärkte sjöfarare hade man äfven gifvit i uppdrag att föra resejournal eller dagbok öfver resan[2]; efter dessa anteckningar har Linschoten om denna och följande résa skrifvit en utförlig berättelse, som ligger till grund för följande framställning[3].

Expeditionen lämnade Texel den $\frac{15}{5}$ juni och hade den $\frac{25}{15}$ i samma månad uppnått 65° n. br. eller — som man antog — ungefär 50 mil utanför kusten vid *Drontheim* (Trondhjem). Med nordöstlig kurs nåddes två dagar senare 69° n. br.; man fick land i sikte, hvilket troddes vara ön *Lofvöt* (Lofoten), som var alldeles uppfyldt af berg och klippor. Himlen var molnhöljd med vått och dystert väder, som slutligen öfvergick till dimma. När det sedan den $\frac{29}{19}$ juni ljusnade, upptäcktes land, och de sjöfarande iakttogo, att de befunno sig mellan ön *Stappen* och *Nordcap.* Med östlig kurs passerades därefter *Nordkin,* och kursen ändrades nu till sydost. »Vi hade — säger Linschoten — dag och natt dimma och hällregn från västnordväst och föränderlig vind från västsydväst. Vi styrde snabbt undan och befunno oss på icke längre afstånd från kusten än två mil, ehuru hela tiden rådde beständig dimma och landet låg fullt af snö.

---

[1] Jfr NORDENSKIÖLD, *Vegas färd,* I, 224, not 3.

[2] FR. VON ADELUNG, *Reisenden in Russland,* I, s. 456.

[3] LINSCHOTENS arbete bär titeln: *Voyagie of the Schipvaert van Jan Huygen van Linschoten, van by Noorden, omlanges Norwegen, de Nortcaep, Laplant, Vinlant, Russlandt, de Witte zee etc. door de Strate of the Eugte van Nassau, tot voorby de Rivier Oby, anno 1594 en 1595. Franeker by Gerard Ketel* (1601). Originalet är mycket sällsynt, men en fransk öfversättning finnes i *Recueil des Voyages au Nord* etc. Amsterdam 1718. I, IV, 2, s. 1—246. Denna berättelse är från franska öfversatt till tyska af JOH. CHR. ADELUNG: *Geschichte der Schiffarten und Versuche, welche zur Entdeckung des Nordöstlichen Weges nach Japan und China von verschiedenen Nationen unternommen worden* etc. Halle 1768, s. 99—166.

På andra sidan Nordkyn var väderleken genomgående mycket frisk och stadig; landet är högt och jämnt. Så kommo holländarne utanför floden *Tanebay* (Tana fjord), som sträckte sig från SV—NO. »Denna flod är vid sin mynning tre mil bred och och sträcker sig sålunda väl fyra mil i längd; midt i densamma finnes en ö, som man kan se på långt afstånd. Floden är öfver allt mycket djup, så att det är svårt finna någon ankargrund utom på vänstra sidan af ön inåt land. Man har där 40—50 famnar god ankargrund, enligt deras uppgift som där legat för ankar.» Hvad Linschoten menat med den midt i älfven belägna ön är svårt att säga; möjligt är, att det varit den i Tanafjord utskjutande udden Digermulen, nordspetsen af Guovdalnogt varre (650 m.), som på afstånd tett sig som en ö.

Den $\frac{\text{10 juli}}{\text{30 juni}}$ kommo holländarne i lugnt och vackert väder tre till fyra mil utanför ön *Wardhuys*, där engelska fiskare kommo ombord och medförde färsk kabeljo. Med sydsydostlig kurs anlände de sjöfarande redan samma dag till *Kegor* eller *Fiskarhalfön* samt dagen därpå till ön *Kilduin* vid Kola-halfön kust. Där träffade de ett med fisk lastadt danskt fartyg, hvars skeppare kom ombord och frågade efter deras pass. Han uppgaf sig vara i tjänst hos befälhafvaren på Vardöhus, men då han icke erhöll hvad han begärde, försvann han utan vidare.

Holländarne gjorde ett längre uppehåll vid Kildin och väckte liflig nyfikenhet både bland danskar och ryssar, hvilka icke kunde fundera ut, hvart de nederländska fartygen ämnade styra hän. Ryska sjöröfvare sökte äfven bortröfva holländarnes fiskbåtar, men planen upptäcktes och röfvarne straffades med prygel.

Linschoten har i sin reseberättelse intagit en utförligare geografisk beskrifning öfver ön *Kildyn*, hvilken är af ganska stort intresse. »Ön är — säger reseskildraren — ungefär två mil lång och en mil bred; den sträcker sig från ostsydost till västnordväst. Mellan ön och fasta landet går en präktig kanal, som i bredd uppgår till omkring en half mil samt öfverallt är tämligen djup. Vid dess midt på östra sidan finnes en förträfflig redd mellan tvänne landtungor; man kastar ankar nära intill ön vid östra landspetsen på 14 till 15 famnars sandgrund. En half

mil åt väster träffar man floden *Cola*. Fastlandets kust är hög, bergig och öde; ingenstädes ser man något grönt. Nyssnämnda ö är äfvenledes mycket hög och brant, men synes i öfrigt ha en jämn yta; den inre kusten är sluttande. På ön finnes hvarken träd eller gräs; endast på enskilda ställen några örter och mossa, öfver hufvud finns där intet annat än mossa. Stranden och största delen af ön, äfven de högst belägna ställena, äro betäckta af vackra runda kiselstenar af marmorerad färg. Man har milslång väg att gå för att komma alldeles upp på ön; några af dessa kiselstenar (i det inre af ön) äro af beundransvärd storlek och af vinden klufna i taflor, små som skifferstenar och vackra som de skurits med knif. Föga boskap finnes på ön; man har visserligen uppgifvit, att varg och björn skulle finnas där, men vi hafva inga sådana sett. Man säger äfven, att ön äger rendjur. Dessa ha horn som hjorten, äro stora som en hammel, men ha högre ben och längre nos. De äro utan svans. Lappar och finnar liksom äfven ryssar betjäna sig af dem, i det de spänna dem för sina slädar och genomströfva med dessa fordon under vintern berg, dalar och snöfält (på fastlandet)».

»Ön är bebodd allenast under sommarmånaderna juni, juli och augusti. Under denna tid komma dit *lappar* och *finnar*, hvilka uppföra små hyddor af i marken nedslagna pålar, hvilka sammanbindas och öfvertäckas med jord. Hyddorna äro så små att man kan vistas där endast i sittande ställning; för att komma in måste man krypa. Där inne ligga hyddans invånare öfver hvarandra, alldeles — så att säga — som svin. Deras föda består af fisk, som de köpa af ryssarne eller tillbyta sig mot andra saker. Ryssarne bo där ungefär på samma sätt samt torka sin fisk till försäljning. De utsuga lapparne och finnarne, i det de veta att göra sig till godo de senares behof; därför äro dessa också fattigt, kringströfvande folk med ett afskräckande utseende, hvilket gäller om både män och kvinnor. De äro småväxta samt ha trubbiga näsor och korta ben. Deras kläder, byxor och skor äro gjorda af renhud, och klädda på detta sätt likna de vilda djur. Kvinnorna liksom flertalet af männen bära rockar (eller öfverkläder) af groft, dåligt tyg, som de måste dyrt betala till ryssarne; för sina penningar få de endast så mycket ryssarne behaga gifva dem. De äta endast fisk, någon gång

bröd, som de erhålla af ryssarne på samma nyssnämnda villkor. Deras bästa dryck är snövatten, som de ha i öfverflöd; vattnet, som kommer från bergen, är klart och godt. Vintern tillbringa de i skogarne, där de ha tillräckligt bränsle, och stanna där tills sommaren inträder. Ryssarne åter vända tillbaka öfver Hvita hafvet på samma väg de kommit.»

»På ön Kildyn finnas ett par små sjöar eller stillastående vatten, som från bergen samlats dit i dalsänkorna[1]. När vi kommo dit — berättar Linschoten — voro dessa sjöar ännu alldeles tillfrusna och fulla med is. Några af oss gingo dit och mätte upp isen, som ännu var ½ aln tjock. Men två dagar därefter uppstod en häftig storm, som bröt upp isen och totalt förstörde densamma. Ön är, som nämndt, full af kiselsten, och — fortsätter den resande — synes mig vara sammansatt af en hvit och lätt jordart, som ingenting annat frambringar än några örter och mossa. På ön finnes ett litet antal räfvar, vidare gäss och änder samt andra vattenfåglar, men ej många. Kabeljon är däremot talrik. Detta är — slutar Linschoten — allt hvad vi hafva sett och allt jag kan säga om detta land.»

Den $\frac{9 \text{ juli}}{29 \text{ juni}}$ skildes de holländska fartygen från hvarandra. Amsterdam med sin jakt styrde mot norr för att uppnå den nordligaste delen af Novaja Semlja; de öfriga fartygen lämnade Kildin 3 dagar senare och fortsatte mot öster. De möttes dock till en början af motvind; den $\frac{14}{4}$ juli befunno de sig på 71° 12′ n. br. och hafvet var — så långt man kunde se — betäckt af is. Fartygen styrde fram och tillbaka genom drifisen under

[1] De af LINSCHOTEN omnämnda småsjöarna på ön Kildin ha i våra dagar undersökts af ryska forskare, som påvisat flera egendomliga drag i öns geografiska förhållanden i allmänhet. En af de ifrågavarande sjöarna visade sig vara af särskildt intresse. Sjön är skild från hafvet genom en landremsa, men står dock troligen i förbindelse med detsamma, enär sjöns vatten visar ebb och flod ehuru endast till några centimeters höjd, medan dessa fenomen vid den fria kusten kunna nå en höjd af nära 4 m. Tre olika vattenskikt ha konstaterats i sjön. Det öfversta består af sött vatten, som tillföres genom nederbörd samt några mindre bäckar; därunder är vattnet salt som i hafvet bredvid och slutligen ännu längre ned svafvelvätehaltigt som vid botten af Svarta hafvet. I det öfversta vattenskiktet påträffades sötvattendjur, därunder en hafsfauna; på botten af sjön saknades däremot alla lefvande väsen.

ständiga lodningar; slutligen gaf man sig ut ur isen och satte kurs tillbaka mot väster och sydväst. Den $\frac{17}{7}$ juli upptäcktes land, som syntes sträcka sig från NNV—SSO; det föreföll att vara högt och jämnt, men till följd af dimma kunde man ej fullt urskilja konturerna. På flera ställen vid kusten låg snö. Från mastkorgen blef man varse, att landet var *Kegor* eller *Fiskarhalfön* (mellan Vardöhus och Kildin), till hvilken man sålunda hade kommit tillbaka. Då sattes kurs mot söder, och i en bukt kommo fartygen nära intill land. Vid stranden låg en liten bergkulle och där var uppsatt ett kors[1]. Hvarken träd eller gräs kunde iakttagas. Sedan man styrt längre ut och återigen närmat sig kusten, som här var flack och låg, observerades nära intill land varmare luftlager, hvilket väckte förvåning, enär på öppna hafvet rådde skarp kyla. Därpå sattes kursen åter mot öster, hvarvid man stötte på skeppshöga isberg; vått och regnigt väder rådde, så att holländarne knappast visste hvar de befunno sig. Väderleken blef sedermera bättre och kusten var då och då synlig; den $\frac{29}{9}$ juli trodde man sig vara mellan *Swetenos* (udden Swjätoi noss) och *Candenos* (Kanin noss). Följande månad nådde holländarne Vaigats och Karahafvet samt den däri utmynnande Karafloden[2], men den $\frac{21}{11}$ augusti vände de om och träffade fem dagar senare Barents med Amsterdam väster om Jugor Schar; denne hade vid Novaja Semljas västkust nått 77° n. br. Samfäldt seglade nu alla fartygen tillbaka mot väster förbi ön Kildyn och ankrade den $\frac{3 \text{ sept.}}{24 \text{ aug.}}$ i Vardöhus.

Linschoten lämnar därefter en beskrifning af Vardöhus. »*Wardhuys* består — säger han — af tre öar. Där finnas äfven ett par tre andra, som dock mera äro klippor än öar. På den största eller längsta af de nämnda tre öarna ligger byn, eller — om man hällre vill kalla den så — den lilla staden Wardhuys. Ön är halfannan mil lång och sträcker sig till största delen från norr till söder liksom äfven fastlandets kust, som icke

---

[1] MERCATOR har — som jag förut framhållit — på sin världskarta 1569 invid »*Motka promontorium*» eller Kegor utsatt ett kors med uppgiften *S. Davidis Crux*.

[2] Se NORDENSKIÖLD, *Vegas färd*, I, s. 229.

är längre än en fjärdedels mil därifrån. Hafvet är öfverallt mycket djupt. Ön har på sydsidan en hamn eller bukt, som sträcker sig till den steniga stranden och är ett stenkast bred. Hafvet bildar 'på nordsidan en annan liten bukt, som likaledes sträcker sig till nämnda strand och där slutar, så att stranden och dalen förenas med hvarandra, hvarigenom åstadkommes, att det blir *en* ö och ej två, som det förefaller vara på afstånd. Östsidan, som sträcker sig längst ut i sjön, är den kortaste och ej så stor som östsidan, men den är längre än en fjärdedels mil, därjämte hög och uppfylld af klippor. Denna höjd tjänar de inbyggare som bo nere i dalen vid stranden till skydd och säkerhet. Dalen sträcker sig från ena ön till den andra (?). Vid östra sidan nära intill stranden eller hamnen i söder ser man slottet, om det så må kallas. Det är ett blockhus, byggdt af sten, som huggits ur bergen och lagts den ena öfver den andra; detta är sedan hopbundet oçh stöttadt med träbalkar och halft murknade stöttor och är ingenting mindre än en fästning. Den skulle ha stor möda att kunna motstå äfven ett blott medelmåttigt rustadt fartyg.

»Husen i Wardhuys bestå mestadels, liksom i Norge, af pålar, bräder och mastträd. De äro icke höga; i dess öfre del förvarar och torkar man fisken, den andra delen af huset är lägre och ligger till hälften under jord liksom husen i Kildin. Alla husen äro täckta med grästorf och äro till antalet åtminstone 300. Inbyggarne äro norrmän och danskar, hvilka senare lefva på samma sätt som de förra; de lefva här hela året om utan att förändra uppehållsort. Bränsle af ved saknas helt och hållet i dessa trakter, men emedan jorden här liksom på »veene» i Holland är svafvelaktig gör man en slags torf däraf, som användes i stället för ved. Som det uppgifves ha inbyggarne för ej längesedan lärt detta af en holländsk skeppare och lefde dessförinnan i stor nöd, enär de måste hitsläpa bränsle mycket långväga ifrån. De ha oxar, kor, får, getter, svin och höns, hvilka om sommaren dagen i ända gå på bete, om natten instängas i stall. Gräsbetena äro icke rikliga, dock afmejas gräset, torkas och användes till vinterfoder åt boskapen. Allt hvad inbyggarne behöfva erhålla de antingen från Danmark eller Holland och andra länder samt

lämna i utbyte stockfisk, hvilket utgör hela deras handel. Deras föda är nästan uteslutande stockfisk.

»Ön är nästan alldeles jämn, utom i norr och öster vid hafvet, där man finner hvita klippor. Jordmyllan är öfverallt mattgul eller brunaktig. Man finner vid stranden kisel i mängd, äfvensom små grå och hvita stenar, hvaraf några likna hvita koraller med undantag af, att de icke äro så ljusa. Några likna sockerärtor eller med socker öfverdragna konfiturer; man skulle kunna bedraga människor därmed, om man ville. Hela stranden är betäckt af mossa. Vid norra ändan af ön, ett kanonskott åt öster, ligga två andra öar bredvid hvarandra. De synas vara höga och klippiga. Nära därintill äro två eller tre klippor eller småöar.»

Linschoten ägnar därefter fastlandet väster om Wardöhus, d. v. s. Finnmarkens kust, ett kort omnämnande. »Det liknar — säger han — inre kusten af Staatenland. Yttersidan vid hafvet är stenig; den inre och högre belägna delen af landet är däremot rik på vackra och gröna ängar, som äro snöfria. Bästa hamnen, där fartygen pläga ankra och intaga friskt vatten, är mellan västsidan af ön [Vardö] och fastlandet; därifrån kan man icke se husen i den lilla staden Wardhuys, emedan de ligga dolda vid stranden midt emellan västra och östra kusten. Man försäkrar, att denna hamn lämnar skydd för alla vindar, och att kanalen samt hafvet i dessa trakter äfven midt i vintern aldrig fryser. Detta är så mycket mer att förundra sig öfver — tilllägger Linschoten — som Wardhuys ligger på samma bredd som Waigats. Den enda orsak härtill, som skulle kunna anges, är, att hafvet rundtomkring dessa kuster (Finnmarken) är mycket djupt, hvilket man icke iakttagit vid Waigats» [1]. Ännu vid tiden för holländarnes nordostresor i slutet af 16:de seklet kände man sålunda icke till att Golfströmmens varmare vatten icke blott lämnar Finnmarkens och nordvästra Kolahalföns kuster fria från is, utan äfven åstadkommer, att hafvet flera mil norrut icke fry-

[1] Linschoten tillägger dock, att han icke är fullt säker på, huruvida det fryser i Nassausundet [Jugor Schar] eller icke; han tror, att isflaken, som holländarne träffade där, lösryckts från sandbankarne invid fastlandet samt bildats vid flodmynningarne, hvarifrån de drifvit ut till hafs. Drifisen vid Waigats uppfattade han sålunda som flodis. ADELUNG, *Geschichte der Schiffahrten*, s. 162.

tionen år 1595, hvilken i likhet med den från föregående år stod under befäl af NAY och TETGALES, bestod af 7 fartyg; en af kommissarierna var LINSCHOTEN, som förde dagbok äfven öfver denna resa[1]. Flottiljen lämnade Texel den $\frac{12}{2}$ juli, passerade fjorton dagar senare utanför *Kyn* och Cap *Stat,* som förlägges på ungefär 61° n. br., och den $\frac{2 \text{ aug.}}{23 \text{ juli}}$ utanför Lofoten, som man fann här och hvar betäckt af snö. Ön *Trompsont* förlägges 40 mil, och ön *Stappen* 14 eller 15 mil väster om Nordkap. Vid Nordkap kunde man denna gång icke iakttaga någon snö. På återvägen i september passerades *Swetenoes* 15 eller 16 mil öster om *de sju öarne;* kusten af *Kegor* eller Fiskarhalfön fann man helt och hållet betäckt af snö, liksom äfven hela kuststräckan intill *Wardhuys.* Linschoten iakttog här norrskenet, hvilket han omnämner på följande sätt: »När himmeln är klar ha inbyggarne vid det nordiska hafvet det ljus, som de kalla *Noordervluys.* Dess ljusstrålar utbreda sig tätt intill hvarandra i olika färger, så att det sätter nykomlingen i dessa trakter i förvåning. Strålarne sprida ett starkt sken och visa sig oftare, när vintern och de långa nätterna inträda, hvilket vi tydligt kunde iakttaga.» Den $\frac{22}{12}$ okt. passerades åter farvattnet utanför *Trompsont* eller — som det denna gång äfven kallas — *Sevensteen* d. v. s. »*de sju stenarne*»; följande dag voro fartygen på höjden af *Wero,* som förlägges 10 mil norr om *Rust,* och dagen därpå vid *Traanooch* på 67° n. lat., d. v. s. ön Trœnen VNV om halfön Alleren vid Svartisen, hvilken ö dock i värkligheten har en något lägre bredd = 66° 30'. Så passerades kusten vid *Heiligeland, Kyn* och *Stat* samt slutligen den $\frac{31}{21}$ okt. på 58° n. br. udden *Neus,* den sista landspetsen i sydliga Norge, d. v. s. Kap Lindesnes; den $\frac{5 \text{ nov.}}{26 \text{ okt.}}$ anlände expeditionen hem till Holland. Willem Barentz' bekanta färd 1596, hvarunder holländarna måste öfvervintra på

[1] *Recueil de Voiages au Nord,* IV, 2, s. 151 ff. J. C. ADELUNG, *Geschichte der Schiffahrten,* s. 171 ff. Äfven GERRIT VAN VEER, som befann sig ombord på Willem Barentz' skepp har fört dagbok öfver resan, se J. C. ADELUNG, ibid. s. 213 ff.

Novaja Semlja och deras käcke befälhafvare själf på våren 1597 omkom, har icke häller i någon nämnvärd grad ökat den geografiska kunskapen om nordliga Skandinavien.

VIII.

De holländska sjökartorna och deras återgifvande af Skandinaviens kuststräckor.

Genom de holländska färderna längs Europas nordkust och till Ishafvet hade vunnits ett betydligt ökadt material för det kartografiska återgifvandet af norra Skandinaviens konfiguration och kustutveckling. Äfven Skandinaviens sydliga kuststräckor och Östersjön hade holländarne allt mer och mer lärt känna, i den mån deras handel och sjöfart utbredde sig åt detta håll. Som jag förut omnämnt hade de nederländska handelsfärderna till Östersjön börjat redan under 1300- och 1400-talet, hvarvid allmänt kommo i bruk de gamla seglingsanvisningar, sjöböcker och sjökort, för hvilka jag i det föregående inledningsvis redogjort. Det är dock egentligen under förra hälften af 16:de århundradet en lifligare kommersiell förbindelse kommer till stånd mellan Nederländerna och de nordiska rikena, särskildt Sverige, som vid denna tid bryter sig lös både från unionen med Danmark och från Lübeckarnes handelstvång. Under konung Gustaf I hade Sverige trädt i reglerad handelsförbindelse med de nederländska städerna, och oaktadt tid efter annan mellankommande tvister och misshälligheter hade dock dessa förbindelser fortsatts och under den följande tiden äfven vuxit i omfattning[1]. Gustaf Vasa ville ej medgifva, att den nederländska handeln spred sig öfver de vidsträckta kusterna, enär detta skulle ha befordrat den af honom bekämpade landthandelns utveckling, utan han ifrade i stället för handelns och sjöfartens koncentration till vissa bestämda handelsplatser såsom Stockholm, Kalmar, Söderköping,

[1] Jfr C. SPRINCHHORN, *Sveriges förbindelser med Nederländerna*, Hist. Tidskr. 1885, s. 105 ff.

Nylödöse, Åbo och Viborg. Till dessa platser skulle också de svenska inbyggarne föra sådana varor, som voro lämpliga till utbyte. År 1546 utgingo sålunda från Lödöse och Elfsborg ej mindre än 28 fartyg till Amsterdam och återvände därifrån med last[1]. Efter fördraget i Brüssel 1550 mellan Sverige och Nederländerna, tog seglationen och handeln västerut än större fart. För att afleda holländarne från deras gamla handelsväg till städerna Reval och Riga, lät konung Gustaf vid Sandhamn på Finlands sydkust anlägga en stad (nuvarande Helsingfors), dit inbyggarne från Finlands andra städer befalldes föra sina varor, så att denna ort skulle blifva en stapelplats för de nederländska köpmännen[2]. Vid tyska ordensstatens upplösning 1561 erkände emellertid Reval svensk öfverhöghet, under det att Narva eröfrades af ryssarne. På grund af löfte till Reval, som fruktade handelskonkurrens med den numera af Ryssland behärskade staden Narwa, förbjöd Erik XIV all handel på sistnämnda stad. Äfven Johan III gjorde åtskilliga försök att till Revals förmån afspärra den utländska handeln och seglationen på Narwa[3]. Genom den ökade sjöfarten och de lifligare handelsförbindelserna med dessa trakter hade emellertid holländarne blifvit väl förtrogna med Danmarks och Sveriges Östersjökuster samt med Finska viken, hvilket senare farvatten också, som vi strax skola se, för första gången framträder i en jämförelsevis riktig konfiguration å deras kartor.

* * *

I det föregående har jag i korthet omnämnt, att de första kända tryckalstren af den s. k. västeuropeiska sjöboken härleda sig från åren 1540 och 1541[4]. Här förekomma seglingsanvisningar för sydvästra och södra kusterna af Norge samt för delar af Kattegat och Östersjön. Den vid denna tid ökade sjöfarten

---

[1] FORSSELL, *Sveriges inre historia från Gustaf I*, II, s. 61.

[2] SPRINCHHORN, anf. arb., s. 127.

[3] Se härom K. HILDEBRAND, *Johan III och Europas katolska makter*, Upsala 1898, s. 91—93; 151 ff.

[4] Jfr E. W. DAHLGREN, *Om forntida seglingsanvisningar för de nordiska farvattnen*, s. 15.

på Östersjön visar sig här bland annat i angifvandet af direkta kursuppgifter för vägen mellan Bornholm och Riga. Utan tvifvel har en mängd upplagor af denna läskarta utgifvits under 1500-talet; af dessa har DAHLGREN[1] med hvarandra jämfört en holländsk upplaga från 1566, en dansk från 1568 och en plattysk från 1571. De ha alla tre visat sig utgöra skiljaktiga bearbetningar af ett holländskt original, hvars första nu förlorade upplaga torde ha utkommit mellan åren 1541 och 1566. Läskartan af 1541 har sannolikt utgjort arbetets grundstomme, men därtill har äfven fogats åtskilliga tillägg och utvidgningar; dessutom har, för första gången så vidt man känner, här intagits s. k. förtoningar af kusten samt ett slags specialskisser af hamnar, öar o. s. v., utgörande på visst sätt ett mellanting mellan kartor och förtoningar. Den danska upplagan af läskartan 1568 har kursuppgifter för flera nya områden af skandinaviska Norden, nämligen för Island, Norges västkust från Skudesnes norrut förbi Kap Stadt till Stemshesten samt delar af Östersjön, i synnerhet södra kusten och Gotland. Oaktadt konkurrensen med Narwa är dock i denna läskarta Rewal ännu yttersta punkten i nordost vid Finska viken. För Sveriges ostkust finnes däremot ännu endast den knapphändiga upplysningen: »Väster om Öland löper Kalmarsund in; där skolen I segla till Stockholm»[2]. Sedermera ha självständiga bearbetningar af läskartan utarbetats; sådana äro ett par i slutet af 1500-talet tryckta böcker af ADRIAEN GERRITSZOON[3] och GOEYVAERT WILLEMSEN[4], hvilka innehålla både talrika förtoningar och i träsnitt utförda sjökortskisser.

I seglingsbeskrifningarnes och sjökartornas historia inledes en ny period af LUCAS JANSZOON WAGHENAER från Eukhuysen. Hans första stora sjökortsamling utgafs år 1584 och bär titeln

---

[1] Anf. st.

[2] E. W. DAHLGREN, anf. arb., s. 21.

[3] *De zeevaert ende onderwijsinge der gantscher Oostersche ende Westersche Zeevaerwater, door den vermaerden Piloot ende leermeester der Stuerlyden Adriaen Gerritsz. van Haerlem . . . tot Amstelredam Anno 1588.* Jfr E. W. DAHLGREN, ibid., s. 22.

[4] *Die Caerte vande Oost ende West zee vanden vermaerden Stuerman Goeyvaert Willemsen van Holleslost* etc. Tot Harlinghen 1588. Jfr E. W. DAHLGREN, ibid.

Spieghel der Zeevaerdt[1]. Det är dediceradt till Wilhelm af Oranien, och Waghenaer uppgifver, att han arbetat på sitt värk i mer än 20 års tid. Kartorna äro stuckna af IOANNES A DOETECUM och behandla västra, nordvästra och norra Europas kuster; här vill jag endast redogöra för de kartor som återgifva delar af den Skandinaviska Norden.

Först möter en öfversiktskarta öfver Europa, signerad med årtalet 1583 och med titeln: *Universæ Europæ Maritimæ eiusque navigationis descriptio. General Paschaerte van Europa, soe verre die Zeecusten ende Nauigatien streckende zijn, gepractizeert Doer Lucas Jansz Wagenaer vã Enchuusẽ. Met Privilegie tot 10 Jaren.* Kartan innefattar dock icke östra Europa, utan sträcker sig åt detta håll endast till en linje, som skär af Italien och norra delen af Adriatiska hafvet samt går genom Polen öfver Viborg ut i Ishafvet. Det egentliga Ryssland faller sålunda utanför kartans ram. Kartan är en kompass- eller portolankarta med utsatta kompassrosor och med breddgrader angifna i kanten; endast kustteckningen är utförd och endast kustorter och kustnamn utlagda å kartan.

Hvad den Skandinaviska Norden beträffar fängslas uppmärksamheten först af det uppe i kartans nordvästliga hörn utritade ölandet *Yslãdia* d. v. s. Island. Konfiguration af denna ö påminner starkt om formen på ön »Fixlanda» å Mattheus Prunes' karta af 1553 (å Biblioteca Communale i Siena), ön »Frisland» i Lafreris atlas från c. 1558 samt det bekanta »Frislanda» å Zenokartan 1558. Som jag i det föregående framhållit är detta en gammal form för återgifvandet af Island; här återfinnes sålunda denna äldre karttyp af ifrågavarande land med en nära nog äggrund gestalt och med ön *Grimse* i norr samt *Wibeni,* d. v. s. Vestmannaöarne i söder.

Beträffande själfva Skandinaviska halfön jämte Finland och Danmark finna vi här en jämförelsevis god och riktig framställning af dessa länder. Skandinavien har fått en väl utbildad, nästan elegant form, ehuru med tämligen rakt nordsydlig riktning; Finnmarkens och Kolas nordkuster äro efter engelsmän-

[1] Jag har begagnat ett exemplar af originalupplagan tillhörigt Prof. A. E. Nordenskiöld; i hans rikhaltiga geografiska bibliotek finnas äfven de senare upplagor af Waghenaers arbete, hvilka jag användt.

nens och holländarnes resor åt detta håll i det hela riktigt återgifna; Bottenhafvet, kalladt *Noort bodem,* sträcker sig från söder till norr med angifven insnörning vid Kvarken; Finska viken har här för första gången i kartografien fått sin riktiga utsträckning från väster till öster, hvarigenom också Finland fått en med värkligheten mera öfverensstämmande form. Äfven Östersjön, *Ooster zee* eller *Mare orientale,* med Rigaviken och de stora öarna har en tilltalande gestalt, halfön *Iutlandt* med de karaktäristiska slesvigska öarna har i norr en svag krökning mot nordost. Enär kartan endast återger kusterna, äro det inre landets terrängförhållanden icke angifna; sålunda saknas såväl Vänern och Vättern som de stora monstruösa sjöbäckena i Norrland och Finland. Anmärkningsvärdt är, att å kartan förekommer en egendomlig, smal och kanalliknande vattenförbindelse mellan Nordhafvet i norr och Bottenhafvet i söder, hvarigenom Skandinaviska halfön i själfva värket gjorts till en ö. Denna vattenförbindelse, som i norr bär namnet *Tanen* och i söder mynnar ut mellan *Torn* och *Chim* (Kemi), är tydligen ett uttryck för den fantastiska uppfattningen, att Tanaälf och Torneälf utgjorde ett och samma vattendrag.

De skandinaviska kusterna på Waghenaers Europakarta 1583 innehålla inalles inemot 100 namn, hvilkas anordning och frekvens tydligt angifver de kuststräckor holländarne vid denna tid på sina handelsfärder företrädesvis besökte. Det var först och främst Norges sydvästkust från *Bergen* söderut rundt *Der Neus* eller Lindesnes samt kusten af Skagerack intill *Macerlant* (Marstrand) och *Nileus,* d. v. s. Nylödöse; vidare Hallands och Skånes kuster intill *Calmarzont* (Kalmarsund) samt Sveriges ostkust med Östergötlands och Södermanlands skärgård förbi *Westerwijck* och *Lansort* till Stockholm vid *R. Molle* d. v. s. Mälarens utlopp. Härifrån styrde man genom *Sweetse scheeren* (»svenska skären») och *Buchscher* förbi Ålands öar utmed norra stranden af Finska viken intill *Viborg* öster om *Finsche Scheeren;* här var slutmålet för färderna åt detta håll. Utmed östra kusten af Östersjön och södra stranden af Finska viken gick äfvenledes en lifligt trafikerad segelroute; dess yttersta förpost i öster var *Naruen,* stapelort för den omtalade Narvahandeln. Där bortom var helt och hållet okändt farvatten för holländarne, hvarför

de å sina kartor här låta kusten böja af åt nordost till Viborgsbukten, lämnande den östligaste bukten af Finska viken, den nu s. k. Kronstadtbukten, alldeles obeaktad.

Bottenhafvets kuster förete endast relativt få namn och spelade ingen roll i den nederländska handeln och seglationen; samma är förhållandet med Norges västkust från Bergen till Trondhjemsfjorden, som dock är tydligt utritad. Norr om *Dronten* bli dock uppgifterna rikhaltigare, i synnerhet från och med *Heylichlant* (Helgeland), *Traenooch* (Trænen-öarne), *Rust* och *Loffoet*-öarne norrut. Vi äro här inne på holländarnes förut omnämnda segelväg till Hvita hafvet, som gick utmed Lofotens, Finnmarkens och Kolahalföns kuster. Här äro äfven en hel mängd kustorter och namn angifna. Mellan »Rust» och »Weroy» (Værö) är den bekanta Malströmmen utritad *(Maelstroem)*; däremot förekommer *Muijstroom* och *Muijskenes* (Moskenesön) på själfva fastlandet. *Sanian* (Senjen) är dels namn på en ö, dels namn på kusten midt emot. Namnet *Noort caep* finnes utsatt två gånger, dels på en ö, som naturligtvis är Magerö, dels öster om *Kin* eller Nordkyn. Men därjämte läses äfven öster om Stappen, ehuru på fastlandet, namnet *Kniefchijf*, som tydligtvis afser Knivskjærodden, Skandinaviens och Europas i värkligheten nordligast belägna punkt.

Längre österut följer *Omega Ness.*, hvarmed förstås Omgangs klubb väster om Tanafjord, samt den stora halfön Varjag Njarga, i söder tydligt begränsad af Varangerfjord. Här möter man äfven för första gången på en karta — så vidt jag har mig bekant — namnet *Waranger*, och den gamla benämningen »Doms haf» saknas alldeles. *Munkevoort* eller Petschengaklostret angifves ännu som beläget i norska Finnmarken, men öster därom är *Oosterhauen* den första orten vid Kolahalföns kust. Därefter följa *Visschers Eijlandt*, *Kola* och *Kildin* samt flera af de vid denna kust vanligast utsatta orterna; sista namnet i öster är floden *Warsina* vid Murmankusten, där Hugh Willoughby och hans män omkommo 1553.

Efter öfversiktskartan öfver Europa följa i WAGHENAERS *Spieghel der Zeevaerdt* seglingsbeskrifningar för de särskilda kuststräckorna jämte därtill fogade specialsjökort. Skandinaviska halfön är här representerad af 7 kustkartor från Bergen i Norge

rundt Skageracks, Kattegats och Östersjöns kuster till Stockholms skärgård och Mälarens utlopp. Efter denna sammanhängande framställning inträder ett afbrott, enär nästföljande sjökort återger östliga delen af Finska viken med inloppen till städerna Viborg och Narwa. Från sistnämnda stad västerut komma åter i sammanhängande följd sjökort för hela södra kuststräckan af Finska viken och Östersjön ända till danska öarne Femern, Läland och Möen. Därefter följer ett kort öfver Bälten, samt tvänne öfver Jyllands kuster intill Tönderen i Slesvig. Alla dessa sjökartor äro försedda med talrika förtoningar samt skala i tyska och spanska mil. I kanten läses öfverallt: *Lucas Ioannes Aurigarius Inuentor* och *Ioannes a Doetecum fecit* och på åtskilliga kartor är årtalet för dess förfärdigande, 1585, utsatt. Flera af kartorna innehålla teckningar af kustbefolkningens hus och bostäder (särskildt i Norge) samt af för de olika länderna karaktäristiska djurslag, villebråd o. s. v.

De sjökartor, som beröra Skandinaviens kuster, angifvas här med sina latinska titlar och äro följande:

1) *Oræ maritimæ Noruegiæ inter Bergas et Ieddrum quemadmodum ibi in sua stat figura, quum Lidam versus est inde velisicatur, accurata descriptio.* Kartan sträcker sig från Bergens inlopp i norr till Stavanger och Iæderen i söder. Städerna angifvas här liksom å öfriga sjökartor i Waghenaers samling med byggnader och hus som signatur, men enstaka sådana förekomma äfven inne bland fjällen invid kusten och äro af ett visst intresse såsom återgifvande norsk byggnadsstil på 1500-talet. Af nomenklaturen må nämnas de stora öarne *S. Oloffs holm* (Sartor) och *Bommel* (Bömmelö), Norges västspets *Schuytenes* (Skudesnes) på Karmö samt *Wijtings ooch* eller Hvitingsöarne vid inloppet till Bukkenfjord *(Bock)*.

2) *Oræ maritimæ Noruegiæ inter Noessium et Mardonium diligentissima descriptio.* Titeln är så till vida ej exakt, som detta sjökort äfven återger kusten söder om Stavanger, Iæderen, med *Ekesondt* d. v. s. Ekersund samt *tlage landt te lijst* eller Lister. Därefter följer Norges sydvästligaste spets *Der Noess* = Lindesnäs, samt kusten från *Schoer sondt* (Stjernsund utanför Mandal) och *Vlecker* (Flekkerö utanför Kristiansand) till *Hesnæs* vid Grimstad och *Mardou* (Mærdö utanför Arendal).

3) *Oræ maritimæ Noruegiæ et Regionis Borrhapelioticæ inter Mardouium et Akersondam exactissima descriptio.* Kartan återger Norges sydkust från Mærdö förbi *Oxefoort* och *Langen* (d. v. s. Lyngöer hamn mellan Arendal och Öster Risör), vidare förbi *Coninxhanen* samt den djupt i landet inskjutande Skiensfjorden. Därefter följer kusten från *Farder* (Verdero) och *De Susters* samt den innanför dessa skär belägna *Soen water*, som var det holländska namnet på nuvarande Kristianiafjorden.

4) *Oræ maritimæ regionis Borrhapelioticæ ditionibus tum Noruegiæ, tum Sueciæ subditæ, a Distelberga ad Waesbergam acuratissima descriptio.* Kartan återger Bohusländska kusten, Göta älfs båda mynningsarmar och Hisingen, det svenska området vid Västerhafvet (innefattande äfven södra delen af Hisingen) samt en del af Halland intill Varberg (»Waersberghe»). Det var egentligen denna fiskrika kust, som holländarne gåfvo namnet *Tlandt van Noordt Oosten* eller *Regio Borrhapeliotica.* Medelpunkten för sillfisket var Marstrand (»Maestrant») och omgifvande farvatten i norr och söder; här är också sjökartan rik på detaljer, här och hvar förekomma teckningar af sillstim. Kusten midt emot Marstrand på fastlandet bär namnet *Maesterlandt,* därintill läses namnet på ett berg »*Britto*», som torde vara Bratteberget i Romelanda socken. Söderut följa vid Göta älfs norra mynning Kungälf och Bohus (»Kongel»-»Bahuis») samt vid södra mynningsarmen, som här fått namnet *Winder fluvius,* på svenska området Nylödöse *(»Nijlues»).* Gullberg *(»Golberg»)* och Elfsborg *(»Elfssburch»).* Kattegat mellan Marstrand och Skagen i norr samt söderut intill danska öarna kallas såväl å denna som å följande sjökarta *De Zee De Pol in genaempt* eller *Mare volgariter De Pol in.*

5) *Sondæ totius Daniæ littoralis descriptio, eiusque cum intermeatur, a Waesberga ad Falsterbonam, et maris Orientalis ingressus, vera forma ac facies.* Å detta sjökort återgifves halländska kusten från Falkenberg *(» Valckenborch»)* i norr, Laholmsviken och Skelderviken med *Swedero* = Hallands Väderö, samt båda stränderna af Öresund *(»Die Sondt»)* från Kullen *(Kol)* till Falsterbo ref (»t'rif van Falsterboen»), Skånska sydkusten är utritad i rak linje från VSV—ONO intill *Vuijtstat* eller Ystad.

Detta sjökort företer åtskilliga, i flera afseenden intressanta

detaljer. Så angifves Halland i motsats till Bohuslän som ett skogrikt land; en à två tyska mil från kusten sträcka sig dessa skogar i nästan sammanhängande följd från norr till söder. Hallandsås återfinnes i *Hallantso;* i dess grannskap ligga *Bosstaed* (Båstad) och *Tureko* = Torekow. Söder om Kullen träffas bl. a. namnen *Krapperup,* under medeltiden kalladt Krappatorp [1], samt *Hoegenes* (Höganäs). Mellan Helsingborg, omgifvet af väderkvarnar, och Landskrona är fiskläget *Raa* utsatt, söder härom *Barsebeck,* ett gammalt fäste eller befästad gård nära Sundet. Söder om Malmö (»Malmuyen») träffas de vid denna tid mera betydande orterna Skanör *(Oude Falsterboen ofte schonor)* och Falsterbo (»Falsterboen»). Därefter följer, strax öster om sistnämnda stad, såsom namn på Skånes sydvästra del *Blieker,* som tydligen är Blekinge, under det benämningen *Scania* eller *Tlandt de Schonen* förbehållits nordvästra delen af Skåne. Utmed kusten af detta »Blieker» äro trenne orter angifna: *Nijeholm ofte trelborch* (Trelleborg), *Vuijtstat* (Ystad) samt midt emellan dessa båda *Bleicker,* som jag ej kunnat identifiera.

Sjælland är utlagdt intill Roskildefjord och Isefjord samt innehåller flera kustnamn, för hvilka jag dock här icke behöfver närmare redogöra. Anmärkningsvärd är teckningen af en hjortjakt med spjutbeväpnade ryttare, drefkarlar och hundar.

6) *Oræ maritimæ tum Daniæ tum Sueciæ inter Wtstedum et Calmerum diligentissima delineatio.* Östra delen af Skåne är tämligen misstecknad och Hanöbukten svagt markerad; därefter följer kusten af »Bleken», som det uppgifves i vidfogade seglingsbeskrifning, ehuru detta namn icke förekommer på kartan. Namnet »*Blicker*» har i stället, som nyss omnämndes, gifvits åt sydvästra hörnet af Skåne efter föredöme af den karta öfver södra Skandinavien, som förekommer i Ortelii Theatrum 1570.

7) *Oræ maritimæ regni Sueciæ circa Westeruicum Ostia Stockolmiæ, incipientes a Colmaria, ad Wigsteen et Rokoe accurata descriptio.* I hithörande seglingsbeskrifning finnes för första gången i den tryckta litteraturen en anvisning för seglingen längs Sveriges ostkust till Stockholm [2], enligt hvilken man från Kalmar

[1] STYFFE, *Skandinavien under Unionstiden,* s. 49.

[2] Jfr E. W. DAHLGREN, *Om forntida seglingsanvisningar för de nordiska farvattnen.*

norrut hade att passera ön Jungfrun i Kalmarsund, samt därefter de i skärgården belägna hamnarna *Silbuy, Westervik, Flerbuy* och *Schelschuer.* Å sjökortet är Smålands och Östergötlands skärgård i hög grad misstecknad; detsamma gäller äfven om Södermanlands kust och inloppet till Stockholm. Här återfinnas så välbekanta namn som Landsort, Siksten, Röko, Karvasen, Mellsten *(»Mijddelsteen»)* och Gunnarstenarna *(»Gummersteen»).* Däremot äro hamnplatserna i skärgården norr om Kalmar svåra att identifiera. Hvad som bör förstås med »Sijlbuij» har jag ej kunnat utröna, men *»Fluerbuy»* nordväst om Stäkeholm är möjligen »Fluyisby» (Flisby) i Södra Vedbo. Invid Stäkeborg läsas tvänne ortnamn: *Honsbaij,* som är misskrifning för »Housbaij» och bör tolkas = Husaby, samt något längre söderut *Schelschuer,* som säkerligen är Skieldovik, nu Skällvik, på södra sidan om det sund som benämnes efter Stäkeborg. Båda dessa orter torde ha varit af holländarne besökta fisklägen i de för sitt indräktiga fiske så bekanta Göta skären, af hvilka större delen just hörde till Hammarkind i Östergötland.

Norr om Stäkeborg äro å sjökortet Slätbaken och Bråviken tämligen groft och klumpigt utritade; innerst i dessa bukter äro Söderköping *(»Suur Corppen»)* och Norrköping *(»Noordt Corppen»)* angifna. Landet mellan Östersjön, Mörköviken och Mälaren bär å sjökortet det öfverraskande namnet Småland *(»Smalandt»).*

8) För farvattnet öster om Stockholm, Ålandshaf och västra delen af Finska viken saknas, som förut framhållits, alla sjökort; och efter detta afbrott följer närmast östligaste delen af Finska viken. Detta kort bär titeln: *Partis exterioris Maris Orientalis, inter Russiam, Liuoniam et Finmarchiam compræhensæ, una cum adiacentibus insulis scopulis, et Suecorum scopulis quos scaras vocitant exacta descriptio: In qua celebriora maximeque dissita sunt emporia Narua et Wiburgum.* Kortet går ej längre i öster än till de båda ändpunkterna för den holländska handeln vid denna tid, Viborg och Narva; farvattnet öster om sistnämnda stad och den nu s. k. Kronstadtbukten kände holländarne icke till. Dock är Newa angifven å sjökortet, mynnande ut vid den från Narva till Viborg i nästan rät linje fortlöpande kusten. Invid Newa är Nöteborg *(»Orescach»)* angifvet, samt nordost härom

Nykyrka *(»Niewkerck»)*, Kivinebb *(»Kivaneb»)* och Lappavesi. Viborgsviken bildar en bred bukt mot nordost, och härvarande del af östra Finland *(»Oost Finlandt»)* har i latinsk öfversättning fått det vilseledande namnet *Finmarchia orientalis*.

9) Efter åtskilliga sjökort öfver Rigaviken och södra Östersjökusten intill Mecklenburg och Holstein följer ett kort öfver de båda Bälten med Fyen och Sjælland, kalladt *Mappa fluminis dicti vulgo Beldt, cum omnibus Littoralibus oris, Limitibus, situsque terrarum vulgo dictarum Lalandiæ usque ad Stephani caput.* Med *»Stephani caput»* eller »Steuens hooft» menas udden Staunshoved vid Djursland på Jylland.

10) Därefter följer nordligaste delen af Jylland: *Oræ extremæ marinæ Iuttiæ, nempe a parte maris Baltici et Borealis, inter Aelburgi profundum, et Rincopum diligentissima descriptio.*

11) Ett sjökort med titel *Situs Iuttiæ una cum ostiis aquarum alitudinibus et vadis omnium eius insularum,* återger Jyllands västkust från Bovbjærg i norr till Ribe och Tönderen i söder.

* * *

Waghenaers kartsamling väckte genast stort intresse och liflig efterfrågan i nästan alla länder i västra Europa, och snart nog blefvo nya editioner och upplagor af behofvet påkallade. Enligt Waghenaers egen uppgift[1] hade Generalstaternas sändebud till Drottning Elisabeth af England år 1585, JOHAN VON DER DUES [till Nordwijck] och Doktor FRANCISCUS MAELSON, under sin vistelse i England funnit ifrågavarande kartbok omnämnd med högsta beröm, och amiralen lord EFFINGHAM (Howert) hade inför Priwy Conncil föredragit och »examinerat» densamma med det resultat, att rådet uttalade nödvändigheten af, att en sådan bok blef öfversatt till ett mera tillgängligt språk. Dessa underrättelser från England hade närmast till följd, att Waghenaer lät ombesörja utgifvandet af en latinsk upplaga af sitt värk, tryckt i Enkhuysen 1586 med titeln *Speculum nauticum super navigatione maris* etc., och dedicerad till drottningen af England samt konung Fredrik II af Danmark. Kartorna äro desamma som i första

[1] Företalet till 1586 års latinska edition, dateradt d. 25 maj s. å.

upplagan. Några år senare, 1589, utkom i Amsterdam en tysk upplaga af Waghenaers arbete, *Dess Spiegels der Seefart,* af öfversättaren och utgifvaren RICHART SLOETBOM från Dewenter dedicerad till hertig Ulrik af Mecklenburg (1:sta delen) samt hertigarne Johan Fredrik och Ernst Ludvig af Pommern (2:dra delen)[1]. Denna edition skiljer sig från de båda föregående däruti, att Sloetbom till de olika seglingsbeskrifningarna fogat korta, geografiska framställningar af de särskilda ländernas utseende och natur, produkter, handel och näringar m. m. Dessa uppgifter äro hvad den Skandinaviska Norden beträffar dels hämtade från Zieglers, Olaus Magnus och i synnerhet Sebastian Münsters geografiska värk, dels härflyta de från holländska skeppare och handelsmän, samt äro uttryck för den vidgade kunskap om Nordens länder, som på grund af en lifligare handelsförbindelse vid denna tid förefanns i Holland. I det följande skall jag redogöra för det viktigaste af denna Sloetboms framställning af Skandinaviens geografi.

Norge sträcker sig från Tyska hafvet eller gränserna mot Gotien och Danmark i söder 250 mil mot norr utmed det stora hafvet *Oceanus Deucalidonius.* Det skiljes från Sverige i söder och Lappland i norr genom ett stort berg, som är högt och vildt samt aldrig snöfritt, så att ingen kan färdas däröfver eller komma från det ena landet till det andra, såvida man ej begagnar sig af i berget funna dalgenomgångar, hvilka på konstlad väg gjorts farbara. Norge var fordom ett mäktigt och segerrikt konungarike, men är nu behärskadt af Danmark samt försänkt i fattigdom och betryck. Befolkningen är af naturen godmodig och from, intagen i främlingar, och delar gärna med sig af hvad den äger. Böjelse för rof, mord och tjufnad finnes i allmänhet icke, hvilket tydligt och klart framgår däraf, att vid hela den långsträckta norska kusten, som framför något annat land i hela Europa erbjuder en mängd skyddade hamnplatser och gömslen, dock alls icke förekomma några sjöröfvare. Till Norge höra Island och Färöarna, numera äfvenledes underkastade Danmarks krona; *Hitland* (Sketlandsöarna) och *Orcaderna* äro bortpantade till konungen af Skottland. Norge är ett fattigt land, isynnerhet den nordligaste delen, som gränsar till Ryss-

[1] Dedikationerna äro daterade den 23 maj och 28 juni 1589.

land och Lappland; emedan landet här icke äger någon jordmylla, utan endast består af klippor och stenmark och är mycket ofruktbart, kan säd icke odlas. Inbyggarna begagna icke häller bröd, utan äta i stället torkad fisk; endast de rika och förnäma använda bröd vid fäster och gästabud, men brödet har då införts från annat land. Det klippiga och stenbundna landet är i dalarna trädbevuxet och betäckt af stora skogar, så att det väcker förvåning, att detta magra land kan bära sådana väldiga träd. Här och hvar bland bergen finnas gröna, gräsbevuxna fläckar, och där träffas äfven folk och boskap, som jämte fisket utgör den förnämsta näringskällan [1].

Vid 68° n. lat. på nordsidan af klippön »*Weroi*» (Værö) finner man den beryktade Malströmmen eller Mosköströmmen, som vid flodtid med sådant brus och vågsvall upprör hafvet, att inget fartyg vågar nalkas detta ställe på mindre än två tyska mils afstånd, för att ej bli indraget i strömmen och förolyckas. Vid ebb drager sig vattnet lika våldsamt tillbaka. Då passar fiskarbefolkningen på och fångar med hackor en mängd fisk i sina små farkoster eller jollar, innan fisken kan rädda sig i vattnet. De kringboende inbyggarna tro, att denna ström står i underjordisk förbindelse tvärs genom Norge med »*Nordbodem*» (Bottenhafvet) vid Finland, emedan äfven där finnes en liknande malström och samma fisksorter. Malströmmen i Norge kallas af många erfarne sjömän och naturkunniga för »hafvets nafvel», och man anser, att densamma förorsakar ebb och flod vid nordsidan af »linea æquinoctialis» rundt hela jordkretsen [2]. Vid vintertiden, då solen når tropicus capricornis och vi [på norra halfklotet] ha vår kortaste dag, ser man [i nordligaste Norge] icke solen på 3 månader; på sommaren åter, då solen befinner sig i kräftans vändkrets, lyser hon både dag och natt [3].

I södra delen af Norge, vid Bergen och söderut intill Danmark, äro förhållandena bättre; där äta bönderna bröd och där

---

[1] Beskrifning af *Nördweghen* å baksidan af sjökortet *Ora maritima Norvegiæ inter Noessium et Mardouium*, blad 29.

[3] Jfr SLOETBOMS *dedikation* till hertigarne af Pommern i 2:dra delen af *Dess Spiegel der Seefart*.

[3] *Nördweghen*, blad 29.

finnes tillräckligt af lifvets nödtorft[1]. *Bergeu* är en betydande handelsstad och utgör ett af hansans fyra »kontor»[2], staden äger en mängd kyrkor och kloster samt större byggnader och varumagasin, uppförda af tyskar och engelsmän, men öfriga bostäder äro små och dåliga, gjorda af trä och täckta af torftak. Längsta dagen är här 18, och kortaste dagen 6 timmar. Hansestädernas köpmän ha sina bodar och magasin belägna på ömse sidor af hamnen, som kan stängas åt båda hållen. Hit inskeppas årligen landets behof af korn och säd; i stället utföres stockfisk eller rödskjær, raf, rekeling och annan slags fisk, pälsvärk, trä, talg, smör, salt, torkade hudar, tran och tjära. Sedan engelsmännen upptäckte vägen förbi Vardöhus, Kildin och Malmus till S. Niclas i Ryssland har Bergens handel gått tillbaka, enär fiskvarorna numera direkt utskeppas från nyssnämnda platser i stället för att, som förut, omsättas i Bergen[3].

Sydligaste delen af konungariket Norge sträcker sig intill Nylödöse och Älfsborg, som tillhöra Sverige, och är betydligt fruktbarare än trakterna längre norrut. Bönderna använda öfverallt bröd samt äga boskap af alla slag, oxar, nötkreatur, får och getter. Deras viktigaste näring är dock fisket, ehuru många ha stor förtjänst genom skogsbruk. Dessa trakter [omkring *Soenwater,* d. v. s. Kristianiafjorden, och intill Sveriges gräns] äro rika på ek och tall, och här sågas med vattensågar (eller vattenhjul) större och mindre mastträd, sparrar, bjälkar, plankor och bräder, hvilka norska trävaror sedermera från kusthamnarna utskeppas till Nederländerna, Frankrike, Spanien, England, Skottland och Danmark samt äfven genom Sundet till hansestäderna vid Östersjön. Årligen utföras flera hundra skeppslaster trä, och då detta har pågått i hundratals år kan man med skäl förundra sig öfver, att icke skogarna för längesedan blifvit ödelagda, och dock märker man ingen minskning. De norska bondehusen äro af ringa storlek, väggarna hopslagna af stockar samt taken täckta af grästorf. Då byggnaderna äro mycket låga och taken platta, bruka bockar och getter beta på dessa torftak.

---

[1] Ibid.

[2] Äfven de öfriga] namngifvas: London, Brügge och Nowgorod. Se *Berghen in Nördweghen,* blad 28.

[3] *Berghen in Nördweghen,* blad 28.

I denna trakt af Norge ligger staden *Marstrand,* hvarifrån »Marstrandssillen» kommer. Sillfisket bedrifves årligen mellan martini (början och midten af november) och jultiden vid hela kusten ifrån Marstrand intill 12 mil norrut, hvarest öfverallt i alla hamnar, byar, fisklägen och strandorter finnas hyddor och nederlagsplatser, där sillen af fiskarena hopföres samt af köpmännen insaltas, packas i tunnor och utskeppas. Sillfisket var i trakten omkring Marstrand mycket rikt och gifvande för 130 eller 140 år sedan, upphörde därefter under 100 år och bedrefs i stället i Skåne, där sillen då gick till; nu har sillen sedan 30 år tillbaka dragit sig ifrån skånska kusten och uppträder ånyo vid samt fångas i stor mängd omkring Marstrand [1].

Danmark gränsar i norr till Norge och Sverige, i öster och söder till Sveviska eller Baltiska hafvet, numera af tyskarne kalladt Östersjön *(»Öst See»).* Det har sju provinser, Holstein, Ditmarsken, Slesvig, Skåne, Halland, Bleken och Jutland, hvilka jämte de talrika öarna utgöra ett konungarike. De förnämsta öarna äro Seeland, Fyen, Låland, Falster, Langeland, Femern, Gotland och Bornholm etc. Af alla dessa danska länder och provinser anses Skåne vara bäst och förnämligast. Detta land, som af de gamla författarne kallats Scandia, Scandiana och Scandinauia, är 18 mil långt och 12 mil bredt, på flera ställen endast 6 mil bredt, samt öfverträffar alla andra delar af Danmark i fruktbarhet, i rikedom på säd och boskap och i afseende på handel och köpmanskap. Hufvudstaden är Lund *(»Londen»),* men den förnämsta handels- och sjöfartsstaden är *Elbogen.* Öfverfartsorten till Skåne är Helsingör, och därmidtemot ligger på ett högt berg slottet Helsingborg med en liten stad af samma namn. Tre mil längre i söder ligger slottet och staden Landskrona *(»Landes Krön»).* I Skåne ligger äfven Falsterbo *(»der Flecken Falsterbo»),* som i forna tider varit så vida beryktadt för sin stora sillfångst; här, liksom vid Drakoer på Amager *(»Amack»)* och andra fisklägen, idkar tyska hansan årligen en betydande sillhandel [2].

Danmarks längst i öster belägna landskap är Bleking *(»Ble-*

[1] *Vom Mittagigen theil von Nordwegen da Mästrandt die Fürnehmbste Port und Statt ist, auch vom Heringfang da selbsten,* blad 31.

[2] *Dannmarck,* blad 32.

ken»), som ej är så fruktbart som Skåne eller Seeland. Det är magrast vid svenska gränsen, emedan där uppfyldt af skog, berg och klippor; däremot har det mera odlad jord, åkrar och betesmarker åt skånska sidan till. Inbyggarna idka jordbruk och boskapsskötsel, men drifva äfven handel, särskildt med städerna Lübeck och Rostock.

Söder om Bleking ligger i Sveviska eller Baltiska hafvet ön Bornholm, som i synnerhet drifver boskapsskötsel och utskeppar smör, ull, saltadt får- och oxkött, hudar och fällar. Längre i norr i samma haf ligger Gotland, af Plinius kalladt *Eningia,* fordom tillhörigt Sverige, men nu lydande under Danmark. Gotland är en skön och särdeles fruktbar ö, äger boskapshjordar, betesmarker och ängar, åkrar, skogar, villebråd och fiskrika vatten, dessutom utmärkta berg af marmor (»marmelsteyn»). Gotland utskeppar hästar och oxar, äfven något beck och tjära. En betydande handel bedrefs fordom på denna ö, förnämligast i Visby, där man ännu ser gamla, förfallna byggnader af präktig marmor, spår af dess forna storhet. Gotland är 18 mil långt och 5 mil bredt[1].

Seeland är dock den förnämsta af Danmarks öar; ön är 16 mil lång och 13 mil bred samt har 13 städer, 7 slott och många byar. Rikets hufvudstad, *Kopenhaffen,* som här är belägen, öfverträffar alla andra städer i handel och sjöfart. Roskilde är begrafningsplatsen för Danmarks gamla konungar. Helsingör är betalningsorten för Öresundstullen. Seeland äger säd och boskap i stort mått, har rika fiskvatten och skogar, fyllda af villebråd[2].

Näst efter Seeland är Fyen *(»Funen»)* Danmarks största och bästa ö. Här produceras så mycket säd, i synnerhet råg och hvete, att ön förser äfven andra länder därmed. Äfven utföras årligen hästar och oxar i stort antal till Tyskland. Ön är rik på skog och villebråd, nämligen hjort, rådjur, hare och räf. Inbyggarna idka åkerbruk och fiske. Öns medelpunkt är Odense; dessutom finnas en mängd andra städer och slott[3]. Langeland

[1] *Von Bleken der Prouincien, auch andern Dannmarckischen Inseln, nach der Schwedischen Gegnen,* blad 33.

[2] *Dannmarck,* blad 32.

[3] *Funen,* blad 42.

mellan Fyen och Låland är 7 mil lång; Låland skiljes från Seeland genom Grönsund (*»Grünsund»*), är en kornrik ö, men utskeppar förnämligast hasselnötter. Falster är 4 mil lång, och utgör öfverfartsort till Lübeck, Wismar och Pommern. Möens största märkvärdighet är dess höga kritklippor, hvilka lämna ett utmärkt skydd för sjöfarande. Femern producerar råg och hvete, samt utskeppar äfven korn och malt; norrut ligger Anholdt, omgifvet af farliga grund, och Samsö, en mil i längd, med 5 kyrkor, ett kloster och flera byar[1].

Jutland beskrifver Sloetbom efter HENRIK RANTZAU, ståthållare i Slesvig, Holstein och Ditmarsken (1556), som utgaf flera arbeten på latin, däribland en skildring af kriget mot Ditmarsken (1570). Jutland sträcker sig enligt Sloetboms framställning från Elbe till Skagen, är 80 tyska mil långt och i trakten vid Aalborg 20 mil bredt. Dess nordligaste landskap är Wendsyssel (*»Wensussel»*) med Skagens ref, ytterst farligt för sjöfarande. Norra Jutland är ej så fruktbart som västra (?) och södra delarna. Invånarna lifnära sig af boskapsskötsel och fiske, men ha inga hamnar; de bo i trähus, hopfogade af bräder och uppförda nästan på rena sanden, så att ofta, då storm drifver hop sanden i drifvor, bli husen under natten alldeles täckta af sand och inbyggarna måste krypa ut genom taket. Husen byggas därför med så lätt konstruktion, att de bekvämt kunna flyttas från en plats till en annan. Därefter följer östra delen af Nordjutland, som producerar hvete råg och korn; västra delen, som sträcker sig norrut, har ej så mycket åkerland som betesmarker och kan utskeppa hästar och boskap. Såväl från denna trakt som från andra delar af Danmark utföras årligen oxar och nötkreatur i stor mängd till Tyskland, så att utförseln enligt tullregistret i Gottorp under ett år kunnat gå upp till 50,000 stycken. Slesvig, som äfven kallas Sönderjylland (*»Juthland gehn Auffgang»*), sträcker sig 18 mil mellan Eider och Kolding; ytterst i söder ligger Holstein. Jutland är samma land, som af Ptolemæus, Cornel. Tacitus och andra kallas *Cimbrica Chersonesus*[2].

Sverige, som i söder gränsar till Danmark, i väster till Norge, i norr till Lappland och i öster till Östersjön, öfverträffar

[1] Ibid.
[2] *Juthland,* blad 43.

i näringskällor de öfriga nordiska rikena. Det är rikt försedt med malm och mineralskatter, koppar, järn, stål och silfver. Särskildt har man funnit rent silfver vid Salberget. Sverige, som har vidsträckta kuster och är rikt på insjöar och vattendrag, äger äfven fisk i öfverflöd, därjämte boskap och säd. Dock är det icke synnerligen fruktbart; desslikes är det svårt att färdas, äfven till häst, genom detta på många ställen vilda, bergiga, sumpiga och vattendränkta land. Bergen och skogarna hysa vilda djur i mängd; hudar och skinnvaror såväl af dessa som af tama djur föras också härifrån till andra länder i Europa. Exportvaror äro sålunda dyrbart pälsvärk, oxhudar, get-, räf-, varg-, björn- och älgskinn, dessutom smör, talg och feta varor, koppar och järn.

Rikets hufvudstad och förnämsta handelsplats är Stockholm, som i likhet med Venedig är byggdt på pålar i vattnet. Inloppet går genom en skärgård af klippor och öar, men staden är omgifven af djupt vatten och är en utmärkt hamn. Sveriges inbyggare äro gästfria, af stark och kraftig kroppsbyggnad, samt tappra och krigiska [1].

Finland är ett hertigdöme tillhörande Sveriges rike och beläget vid yttersta ändan af Östersjön. Det är icke så bergigt och sumpigt som Sverige. I landet finnas två namnkunniga städer, Åbo och Viborg, belägna åtta dagsresor från hvarandra. Viborg drifver liflig handel med ryssarne och är den östligaste hamn vid Östersjön dit man kan komma med skepp. Vid en liten svart sjö norr om Viborg ligger ett fäste Nyslott eller St. Olofsborg, som är byggdt till skydd mot moskoviterna. I nämnda sjö äro alla fiskar svarta, men tjänliga till föda. Landets invånare ha två språk; svenska talas från Viborg intill Borga eller Sibbo vid kusten, men i det inre af landet talas ett särskildt språk. På flera orter talas båda språken, och man måste där ha tvänne predikanter [2].

Detta är hufvudinnehållet i Sloetboms skildring af de Nordiska länderna, i hvilken af naturliga skäl angifvandet af deras produkter och exportvaror spelar hufvudrollen. I anslutning till Finland lämnas äfven några korta upplysningar om Ryssland.

---

[1] *Schweden*, blad 34.

[2] *Finland*, blad 35.

Af de följande upplagorna af *Spieghel der Zeevaerdt* vill jag här endast nämna den franska 1590 samt en ny holländsk upplaga, tryckt i Brügge 160... (bör vara 1601 eller 1607), hvilken är den första som återger västra delen af Finska viken, från Ålands haf österut, på ett särskildt sjökort. I öfrigt äro kartorna desamma som i första editionen.

* * *

Waghenaers andra stora sjökartsamling med åtföljande seglingsföreskrifter bär namnet *Thresoor der Zeevaert* och trycktes i Amsterdam 1592. Arbetet är tillägnadt prins MORITZ AF ORANIEN, och är till innehållet betydligt mera omfattande och utförligt än Waghenaers föregående värk; här förekomma äfven, hvad norra Europa och Skandinavien beträffar, åtskilliga anmärkningsvärda nyheter. Så finna vi här sjökort och beskrifningar öfver Shetlands- och Färöarna; och den därefter följande sjökartan återger för första gången på ett mera detaljeradt sätt östra och sydöstra delen af Hvita hafvet jämte inloppet: *Die mond van de Witte Zee*. Sjökortet räcker i öster ej längre än till Petschoras mynning, men i tillhörande kursföreskrift beskrifves med några få ord Rysslands kust till Waigatsch och Novaja Semlja. Uppgifterna grunda sig, som det vill synas, delvis på upplysningar af den förut omnämnde holländske resanden och köpmannen OLIVER BRUNEL. Novaja Semlja kallas här: »*Het nieuwe land dat Oliver Brunel ghevonden heeft*». Därefter beskrifves i största korthet kusten mellan Nordkap och Hvita hafvet i det kapitel, som bär öfverskriften »*Wat Maene dat hooch water is maeckende*». Sedan följer en lucka i kustbeskrifningen, som utförligt ånyo börjar vid Helgeland och Trondhjem, och är åtföljd af en sjökarta, som i söder sträcker sig till »*Sonderdaland*» och Utverklipporna. På detta och följande sjökort öfver Norge — inalles tre — träffas ett mycket rikt topografisk material och en mängd enskilda detaljer af intresse, hvilka jag här nödgas förbigå. Dock kan nämnas, att Kristianiafjorden vid inloppet kallas *Tsoen water flu;* norra delen bär namnet *Bodem fluvius*. Bohuslän har äfven här fått den gängse holländska benämningen *Tlant van Noortoosten* eller »Nordostlandet», och är rikare på

namn och orter än å kortet i Spieghel der Zeevaerdt. Hafvet väster om Bohuslän är fortfarande betecknadt med orden *Mare vulgariter De polin,* men därjämte kallas farvattnet mellan Skagen och Sjælland dels *De Belt,* dels *Codanus sinus,* under det Skagerack anses utgöra en del af *Oceanus Germanicus.*

Å sjökortet öfver kuststräckan mellan Kristianiafjorden, Öresund och sydkusten af Skåne läser man söder om Malmö namnet på en flod *Hull fluvius,* afseende någon af de åar som falla ut i Öresund; möjligen står namnet i någon förbindelse med Hullöghe socken (nu Hölje). Sydkusten af Skåne benämnes *Blekesiedt,* d. v. s. »Blekingesidan», medan å nästa sjökort äfven södra och östra kusten af Skåne anses tillhöra *Scania.* Sistnämnda sjökarta sträcker sig från Ystad utmed hela ostkusten af Sverige intill Stockholms skärgård med alla de från föregående sjökort välkända namnen och med samma missteckning af kusten. Norr om Stockholm är utritad en flik af *Boddicus sinus.* I den därefter följande seglingsbeskrifningen öfver Finlands sydkust omnämnas för första gången i någon nautisk beskrifning Ålands haf och Bottenviken med följande ord: »*Tusschen Uxe oft Bostel ende die Eylanden van Alandt gaet dat Alandsche haff in, dat men die Noodtbodem noennt, ende gaet soo verre op in Finlandt dat een schip met een goet vaerweer in vijff daghen nauwelijck en sonde connen ten eijnde seylen; dat hooghste van die Noordtbodem is een stadt ghenaemt Toren, daer scheyt Sweden hem van Finlandt*». Bottenhafvet ansågs sålunda sträcka sig så långt upp i Finland, att ett skepp med god vind knappast på fem dagar kunde nå dess ände, och vid staden *Toren,* d. v. s. Torneå, förlägges gränsen mellan Sverige och Finland.

Utan motsvarande sjökort lämnar Waghenaer därefter de första föreskrifterna för seglingen till Åbo och utmed Finlands sydkust till Viborg. Utanför Åbo omnämnes ett undervattensskär, där kompassen icke kan användas; det heter här »*Daer comt men by een clippe die onder water light, ende is een Magnet oft Seijlsteen. Die compassen draeyen daer altijdt om ende en connen niet stille staen, oft ghy moet daer een myle voorby wesen*». Bortom Newas mynning *(Nioa fluve)* känner Waghenaer fästet Nöteborg eller Oresjek samt den stora insjön *Ladingh*

(Ladoga). Newa åtskiljer — säger Waghenaer — Ryssland från Finland »*door de Ladingh*».

Något sjökort öfver Finska viken saknas alldeles i Thresoor, ehuru östra delen af ifrågavarande farvatten hade återgifvits i Spieghel der Zeevaerdt. Däremot finnas sjökartor öfver Rigaviken och Östersjöns sydkust samt öfver danska öarna och Jutland. Alla sjökorten äro omritade efter korten i Spieghel der Zeevaerdt; de äro något reducerade i afseende på skalan, men innehålla ett betyligt större antal detaljuppgifter. Titeln angifves både på holländska och på franska.

En senare bearbetning af såväl *Spieghel der Zeevaerdt*, som *Thresoor der Zeevaerdt* och andra läskartor utgör en i Amsterdam 1610 af WILLEM JANSZOON tryckt kartsamling, kallad *Hit Licht der Zeevaert... Wt de alderbeste Zeebeschryvers gheschriften (als Lucas Jensz. Waghenaer ende meer andere) eensdeels vergadert: maer myt vele ervarene Zeevaerders schriften ende mondtlycke verclaringhen van alle velopen ghebetert, ende met veel nieuwe beschryvinghen ende Caerten seer vermeerdert...* Andra delen af detta arbete är tryckt två år senare 1612 med titeln: *The second book of the Light of Navigation, wherein are described all the coasts. havens and ilands of the North and East Seas: As of Friesland, Iutland, Denmarke, Pomerland, Prusia, Leefland, Sweathland, Norwaie, Lapland and Muscovia.* Texten, innehållande de vanliga seglingsföreskrifterna, är i hela arbetet skrifven på engelska; sjökartornas titlar äro däremot skrifna, såsom i Thresoor, dels på holländska, dels på franska. Hvad sjökartorna själfva beträffar äro de dels bearbetade efter, dels endast värkliga aftryck af sjökorten i Thresoor. En afsevärd nyhet i detta arbete är dock, att här för första gången Finska viken i hela sin utsträckning förekommer å ett sjökort. På kartan öfver södra Bohuslän, Halland, Skåne och Öresund läses som benämning på farvattnet mellan Hallands kust, Jutland och Skagen *Het Schager rac.* Egendomligt är att finna detta namn på det farvatten, som numera kallas Kattegat; i alla händelser torde det här vara första gången benämningen Skagerack förekommer å ett sjökort.

IX.

Skandinavien i Mercators Atlas 1595.

Som i det föregående omnämnts hade Mercator afstått från fullbordandet af sin plan att utgifva en kartsamling öfver hela den kända världen, då Ortelius år 1570 hann utgifva sitt kartvärk *Theatrum Orbis Terrarum;* men han synes under hela återstoden af sin lefnad dock icke ha lämnat denna plan ur sikte, utan fortsatt att göra samlingar för ett värk af ifrågavarande art. Så har han äfven sysselsatt sig med kartarbeten öfver Nordeuropa, hvars särskilda länder och stater enligt hans uppfattning voro endast obetydligt kända af Europas öfriga folk: *de harum autem terrarum et præcipue polo vicinarum regimine et statu nihil certi Europeis adhuc constat*[1]. Men han tillägger, att det är att hoppas, att engelsmännens och holländarnes årligen företagna resor för uppsökandet af en nordlig väg (norr om Europa och Asien) till Molukkerna skulle göra nämnda nordiska länder bekanta i vidare kretsar[2]. För Skottland, Island och England skaffade Mercator noggrannare uppgifter genom BERNARD FURMERIUS från Leeuwarden, hvilken åter stödde dessa på arbeten af RICHARD STANIHURSTUS, DAVID CHYTRÆUS m. fl.[3]; för uppgifter rörande särskildt Danmarks och dess grannländers politisk-geografiska förhållanden hade Mercator att tacka den förut omnämnde danske ståthållaren i Slesvig och Holstein HENRIK RANTZAU[4]. Enligt Rumoldus Mercators utsago[5] skall fadern af samma Rantzau erhållit äfven själfva kartorna öfver de Nordiska rikena, en uppgift, till hvilken jag strax återkommer. Dock är åtminstone kartan öfver Skandinaviska halfön i Mercators Atlas

---

[1] Beskrifningen till kartan *Septentrionalium Terrarum descriptio, Atlas II.*

[2] Bona tamen spes est, quotidianis Anglorum et Batavorum per borealiora transitum ad Moluccas certatim quærentium nauigationibus, earum situm et terminos breui certiores detectos fore. Ibid.

[3] *Amico lectori Rumoldus Mercator.* Ibid.

[4] *Rumoldus Mercator till Henrik Rantzau* 1596. Ibid.

[5] *R. Mercator till H. Rantzau* 1595, *Atlas II.*

delvis endast en bearbetning efter Mercators föregående arbeten, särskildt efter världskartan af 1569.

Mercators afsikt var nu att, sannolikt i flera olika delar, utgifva sitt allt sedan 1569 kungjorda stora kosmografiska och kartografiska värk. Första publikationens titel skulle lyda: *Atlas siue cosmographicæ meditationes de fabrica mundi et fabricati figura*[1], men huruvida Mercator ämnat upptaga några kartor i denna del är icke fullt klart; att döma af titeln synes detta icke ha varit meningen. Emellertid hade han för sitt värk, som tillägnades hertigarne WILHELM och JOHAN WILHELM AF CLEVE (far och son), skrifvit en afhandling *De mundi creatione ac fabrica* samt företalet, *Præfatio in Atlantem,* dessutom redigerat åtskilliga kartor öfver världsdelarne och öfver Nordeuropas länder, då han midt under sysselsättningen med detta arbete bortrycktes af döden den 2 december 1594.

Följande år 1595 utgaf emellertid sonen RUMOLDUS MERCATOR af trycket faderns efterlämnade kartsamling. Jämte dedikation och företal har här införts den stora kartografens porträtt och biografi, tecknad af GUALTERUS GHYMNIUS, vidare ett par bref från doktorerna REINHARD SOLENANDER och JACOBUS SINSTEDIUS, ett *epitaphium* öfver den aflidne samt några poem. Därefter följer *De mundi creatione ac Fabrica Liber* samt tvänne indices öfver längd- och breddbestämningar för England, Skottland, Irland, Norge och Sverige. *Index in Norvegiæ et Sueciæ tabulam* innehåller omkring 775 lat.- och long.-uppgifter för orter i Skandinavien och Finland.

Först därefter följer hela arbetets titel: *Atlantis Geographia Nova Totius Mundi. Authore Gerardo Mercatore Rupelmundano;* samt företal, *Amico Lectori,* af utgifvaren. Det heter i nämnda företal: »*Offerimus nunc tandem candide Lector Secundam partem Atlantis, primum nouæ Geographiæ tomum, videlicet septentionalem Europæ terrarum descriptionem, a Gerardo Mercatore patre, piæ memoriæ inchoatum, et a me ad finem perductum; utinam ea qua optarem perfectione*». Häraf framgår, att som »*prima pars Atlantis*» betraktades den ofvannämnda »*liber de mundi creatione et fabrica*», medan själfva kartsamlin-

[1] Jfr RAEMDONCK, anf. arb., s. 185 ff.

gen benämndes »*secunda pars Atlantis*» eller »*primus tomus novæ Geographiæ*».

Ifrågavarande kartvärk inledes med en planisfär eller världskarta kallad *Orbis terræ compendiosa descriptio* och utarbetad 1587 af Rumoldus Mercator efter faderns »Magna Universalis». Vid nordpolen äro de fyra stora polaröarna utlagda, i Nordatlantiska hafvet återfinnas Zenokartans öländer, och Skandinaviska halfön öfverensstämmer fullkomligt med typen å världskartan 1569. Därefter följa kartor öfver de fyra världsdelarne Europa, Afrika, Asien och Amerika; kartan öfver *Europa* är likaledes förfärdigad af Rumoldus »*ad magnæ Europæ Gerardi Mercatoris P. imitationem . . . servato tamen initio longitudinis ex ratione magnetis, quod Pater in magna sua universalis posuit*». Äfven här har Skandinavien återgifvits efter 1569 års typ. Alla dessa nu nämnda kartor betraktades egentligen som en slags inledning till den speciella framställningen af de Nordiska ländernas geografi och kartografi. Mercator skrifver själf härom följande[1]: »*Cum et naturæ necessitate ordo semper requirat generalia particularibus anteponere, totumque parti, ad maiorem oblatæ rei intelligentiam: hac eadem et ego devinctus lege huic primo nostræ geographiæ septentionalium terrarum tomo, universalem orbis terræ typum, eiusque quatuor partes, Europam, Africam, Asiam et Americam, quo fælicius rem prosequar, præponere debui*».

De följande specialkartorna äro en öfver Polarländerna, en öfver Island, en öfver Brittanniens öar i sin helhet, tre öfver Skottland, fem öfver Irland, tio öfver England, en öfver Norge och Sverige, fyra öfver Danmark, en öfver Preussen, en öfver Lifland, en öfver Ryssland, en öfver Litthauen, en öfver Transsylvanien och slutligen en öfver Tauriska halfön. Alla dessa kartor, utom *Angliæ VI tabula*, äro signerade *Per Gerardum Mercatorem*, och sålunda af denne författade och uppritade, men sannolikt har han icke själf varit kartornas gravör[2].

Kartan öfver Polarländerna eller *Septentionalium Terrarum descriptio* återger äfven Skandinavien, hvars typ här dock icke är densamma som å 1569 års världskarta, utan mera närmar sig

[1] Beskrifningen *Orbis terræ typus*, Atlas II.

[2] Jfr RAEMDONCK, anf. arb., s. 185.

den å specialkartan i samma Atlas förekommande typen. Bottenhafvet är hopsnördt på midten till ett smalt sund, Finska viken har östlig riktning, utom Viborgsbukten, som gör en skarp krökning mot nordost, Newabukten är alltjämt okänd. Namnen äro tämligen få och i allmänhet afskrifna efter 1569 års karta. Uppfattningen af själfva Polarländerna är här något annorlunda än å nyssnämnda världskarta. Som den viktigaste skiljaktigheten kan nämnas, att *Nova Zemla* å polarkartan framställes som tvänne särskilda öländer, men å världskartan ännu sammanhänger med polarlandet i norr; vidare har södra delen af Grönland afskurits genom det smala *Fretum Forboschers* (Frobishers sund). Zenokartans länder (*Frislanda* etc.) äro bibehållna vid sidan af *Farræ insulæ* och *Scetland insulæ*. Öfver *Islandia* finnes en särskild, noggrannt utarbetad och synnerligen detaljerad karta, enligt en uppgift kopia efter VELLEIUS[1].

Kartorna öfver de Skandinaviska länderna i egentlig mening har Rumoldus Mercator tillägnat HENRIK RANTZAU i en skrifvelse, hvaruti han gör full rättvisa åt dennes förtjänster och arbete samt tackar för de värdefulla upplysningar, som från detta håll lämnats hans fader. Själf hade Rumoldus begagnat Rantzaus uppgifter för framställningen af de Nordiska rikenas politiska geografi i Mercators atlas; han skrifver bland annat till Rantzau: »*Incidi in literas a te ad Patrem humanissime scriptas simulque inveni quosdam de Regni Danici et vicinarum regionum Politico statu tractatus a te ad Patrem transmissa. Eos perlegi et ad usum meum recisos et aliquantulum interpolatos, ut cum Patris instituto conuenirent, orbis arctoi, tabulis, quas nunc cum reliquis Septentrionalibus tabulis in lucem emitto, adiunxi*» . . . Att Henrik Rantzau icke blott lämnat politiska, statistiska och geografiska uppgifter om de Skandinaviska rikena, utan äfven synes anskaffat material till själfva kartorna öfver dessa länder betygar Rumoldus i samma skrifvelse med följande ord: »*Pater fuit gratissimus nec quenquam sua laude privari voluit; æquum est ut et ego eius vestigia consequar, utque eas tabulas tabularumque inscriptiones quas a te accepit, tibi vicissim in monumentum grati animi inscribam . . . tuamque Daniam, Norvegiam, Sueciam*

[1] LELEWEL, *Géographie du moyen-âge*, T. I, kap. 261.

et cæteras orbis arctoi vicinas regiones, in iis contemplare.» Kartorna äro dock, som ofvan antydts, signerade af Mercator själf, hvilken också utan tvifvel förfärdigat desamma; men sannolikt har han härvid särskildt för Danmark haft ledning af nyare kartmaterial, specialskisser öfver öarne o. s. v., hvilket han erhållit genom Henrik Rantzau.

Kartan öfver Skandinaviska halfön och Finland bär namnet *Svecia et Norvegia cum confiniis,* och är uppritad i konisk projektion. Skandinavien sträcker sig mellan 57° n. lat. i söder till Nordkap på 72° 8′ n. lat. i norr, och visar i sin horisontella konfiguration en annan typ än på Mercators föregående kartor. Skandinavien är sålunda här tämligen utsträckt i riktning från SV—NO, öfvergår i norr i den breda, ännu föga halföliknande, Kolahalfön; Hvita hafvet skjuter in som en stor bukt från norr; Finska viken går i nästan östlig riktning intill ön Hogland, vänder därefter vid Hogland och Narwa mot NNO och bildar en 40 tyska mil lång bukt till Viborg, som förlägges till samma bredd som nordligaste Hälsingland i Sverige. Bottenhafvet är uppdeladt i tvänne större bäcken med en längd af sammanlagdt 120 tyska mil. De skiljas åt genom ett smalt sund *Quercken;* det norra bäckenet eller *Botner see* har en stor utbuktning i sin nordöstligaste del; det södra bäckenet, kalladt *Finnisch see,* är större än det norra och står endast genom en mycket smal farled mellan Uplandshalfön och Åland i förbindelse med Östersjön. Själfva kustteckningen af Finska viken *(Finnicus sinus)* samt af Östersjön, sydliga Skandinavien, Kattegat, Skagerack och Norges sydkust motsvarar nästan helt och hållet teckningen å de holländska sjökorten i Waghenaers kartsamlingar och är tydligen hämtad därifrån. Sålunda finner man äfven å Mercators karta samma namn, som förekomma å sjökorten, ända från Bergen i Norge rundt Skandinaviens kuster till Stockholm och Finska viken, alltså, för att nämna några exempel, *Der Noess — Vlecker — Wolfsont — Mardou — Conninxhauen — Soenwat — Lodhuss — Nilos — Hallantso — Kol — Barsebeck — Bleycker — Stekholm — Frouwēberg — Fluerbuy — Sylbuy — Schelseuer — Honsbay — Grondelstein* o. s. v.

Äfven för Norges västkust norr om Bergen och för kuststräckorna i norr intill Hvita hafvet ha holländska källor användts.

I WAGHENAERS *Thresoor der Zeevaert* 1592 förekomma korta seglingsbeskrifningar öfver delar af ifrågavarande kuster, hvilka möjligen begagnats af Mercator; säkert är emellertid, att han användt Waghenaers framställning af Skandinavien å kartan öfver Europa 1583 i *Spieghel der Zeevaert*. Från denna karta härstammar såväl själfva kusteckningen, i synnerhet vid Lofoten och Finnmarken, som äfven delvis det topografiska materialet; namnen *Heilichlandt, Trœnooch* (Trœnen-öarne), *Tromsont, Logesont, Suyroi, Suyerwer, Knieschyf* (Knivskjærudden), *Kyn, Nort cape, Omega, Noss, Boetsenoort* och *Padenvort* äro alla gemensamma för WAGHENAERS Europakarta 1583 och MERCATORS Skandinaviska karta 1595, utan att förekomma å den senares föregående kartor.

Kusterna vid Kolahalfön och trakterna väster om Hvita hafvet har Mercator i första hand återgifvit efter de engelska källor, särskildt JENKINSONS karta 1562, hvilka kommit till användning redan på 1569 års världskarta. För det rika topografiska material, som träffas både vid kusten och i det inre af Kola å Mercatorkartan 1595, ha emellertid andra källor stått karttecknaren till buds. Sannolikt har Rantzau vetat att förskaffa sig närmare underrättelser om Finnmarken samt trakterna öster därom genom dansk-norska ämbetsmän, hvarvid närmast bör framhållas den förut omnämnde holländaren SIMON VON SALINGEN. Denne hade nämligen gått i dansk tjänst och deltog flera gånger i fastställandet af gränserna mellan norska och ryska Lappland. Jämte andra tjänstemän vistades han sålunda åren 1586 och 1588 i Kola; samma år Mercators Atlas utgafs från trycket, 1595, uppehöll han sig i Malmus. Troligen har Salingen och Henrik Rantzau stått i förbindelse med hvarandra, och Rantzau på detta sätt lyckats skaffa Gerhard Mercator rikhaltiga upplysningar och uppgifter angående dessa trakter i norr, som Salingen genom sina många resor säkerligen kände bättre än någon annan på sin tid. Sålunda möta här flera intressanta detaljer å Mercators karta. Farvattnet norr om Kola benämnes *Myrmanskoi more hoc est Norvegicum et Danicum mare quia Norvegos et Danos Russi Mowremans vocant;* och kartan känner äfven de olika kuststräckorna af Kolahalfön, hvilkas namn här för första gången angifvas: *Mowremanskoy leporie* (Murmanska

kusten), *Monomanskoy leporie* (sannolikt afseende samma kust) samt *Terskoy leporie*. I det inre af Kola finner man, utom åtskilliga mindre kända ortnamn, äfven namnet *Imudre*, d. v. s. den stora insjön Imandra. *Candelax* har förlagts öster om *Tetreue* (Tetrina) och *Warsiga flu.*, hvilken bildar utloppet för den äfven här uppritade stora sjön *Albus lacus* till Hvita hafvet eller *Bella more id est Album mare*.

Det topografiska materialet för de inre trakterna af Skandinavien och Finland är nästan identiskt detsamma som förefinnes å Mercators föregående kartor, Europakartan 1554 och världskartan 1569. Sålunda träffar man i Norge på ett skikt af ortnamn och legender, som alla härflyta från ZIEGLER — sjön *Owyck* med »*Castrum regium*» och utlopp till Trondhjemsfjorden återfinnes äfven — medan för Sverige och Finland den topografiska nomenklaturen är hämtad från OLAUS MAGNUS. De stora lappska sjöarne äro sålunda utlagda med samma gestalt som förut, likaså »*Albus lacus*» (Kandalaksviken) i *Biarmia*. Söder om nämnda sjö följer finska landryggen *Landrigia Silua* samt i SO *Corelia terra insigniter fertilis*. Sjöarna *Holela lac* och *Niger lac* härröra båda från Olaus Magnus, däremot icke inskriften öster om förstnämnda sjö: *Estuones die Esten*.

Som en nyhet må betecknas, att Mercator efter någon särskild specialkälla, sannolikt någon förteckning af Rantzau, utlagt en serie finska floder, alla med utlopp till Finska viken. De äro från väster till öster:

fanen fl. (från *Toran lac.*)	*Sederon fl.* } båda från *Piente lac.*
Oberan fl.	*Sadessa fl.* }
Sene fl.	*Don*, biflod till *Sadessa*.
Orischom fl.	*Soronet fl.*
Orca fl.	*Laffart flu.*

Det inre af mellersta och sydliga Sverige öfverensstämmer med teckningen å Mercators föregående kartor och är, som förut framhållits, grundadt på ett sjökort från 1550-talet, hvari inlagts namn, hämtade både från Ziegler och Olaus Magnus. Som karaktäristiskt för denna sålunda utbildade typ af Sydsverige kan anföras bl. a. den stora insjön i Västergötland (!) med städerna *Huetlandia* och *Echesio* och med utlopp till Västerhafvet vid

Falkenberg; vidare vattenförbindelsen från Laholm till Växiö och Kalmar, Wetterns dubbla aflopp genom Motala älf och åt sydväst till Halmstad (Nissan), staden *Stameits* i Östergötland o. s. v.

Till denna karta öfver Skandinavien har RUMOLDUS MERCATOR fogat en kortfattad beskrifning, *Norvegia et Suecia Primum et Secundum Arctoi Orbis Regnum,* gjord af RANTZAU, eller med ledning af dennes uppgifter författad af utgifvaren. Här förekomma ett tjugotal längd- och breddbestämningar för Norge och Sverige samt trenne för Finland, hvilka bestämningar dock alls icke öfverensstämma med long.- och lat.- uppgifterna i *Index in Norvegiæ et Sueciæ tabulam* i förra delen af Mercators Atlas, hvilka i allmänhet ange högre siffror. För jämförelsens skull anföras här ett par exempel:

Namn:	*Index:*	*Beskrifningen:*
Vardöhus	72° n. lat.—56° long.	72° n. lat.—55° 30′ long.
Bergen	63° n. lat.—28° long.	62° 4′ n. lat.—27° 14′ long.
Stockholm	61° n. lat.—42° long.	60° 19′ n. lat.—41° 34′ long,
Strängnäs	61° n. lat.—40° long.	60° 30′ n. lat.—40° long.
Kexholm	63° n. lat.—59° long.	62° 17′ n. lat.—58° 2′ long.

I nämnda beskrifning redogöres i korthet för de nordiska ländernas politiska och administrativa indelning, förnämsta städer samt produkter m. m. I södra Sverige omtalas provinserna *West Gothia, Australis Gothia* innefattande *Smalandia, Tuiscia, Verendia,* vidare *Ostgothia* samt *Moringia* (Möre) med Öland. Om inloppet till Stockholm heter det: »*Aditus ad eam ex mari Eoo per angustas fauces Meleri profundissimo alveo patet*». Dalarne indelas uti *Dalia occidua, eoa* et *Solies Dalia* (Siljansdalarne). Som kännetecknande för Sverige angifves det bälte af malmfyndigheter och grufvor, som sträcker sig från öster till väster: »*Ibi venæ minerales, quæ ortum versus ad mare Balticum et sinus Helsingiæ et Gioflenses sese extendunt occasum versus per Wermelandiam ad oceanum occidentalem fere nusquam interruptæ, quin ibi metalli aliquid, argenti, cupri, plumbi, ferri, calybis sine sulphuris effodiatur, porrectæ sunt.*»

Kartorna öfver Danmark i Mercators Atlas 1595 äro 1) *Daniæ regnum,* 2) *Jutia septentionalis* samt 3) *Fionia* med kring-

liggande öar; dessutom förekommer en karta öfver Slesvig och Holstein. Granskar man närmare dessa kartor skall man snart finna, att de i hufvudsak äro byggda på och öfverensstämma med de holländska sjökorten. En mängd enskilda detaljer ha emellertid tillfogats, och med skäl kan man förmoda, att HENRIK RANTZAU är den förnämsta källan. Den åtföljande beskrifningen *Danie regnum Arctoi orbis tertium* torde äfven härröra från Rantzaus hand.

I Mercators Atlas finnes äfven intagen en karta, benämnd *Russia cum confiniis,* som också återger Skandinaviska halfön. Denna är utlagd efter samma typ som den å Polarkartan förekommande.

* * *

En utvidgad upplaga af Mercators Atlas (i 3 delar) utkom i Düsseldorf 1602 hos Bernard Busius; den innehöll 1) kartorna öfver Norra Europa, sådana de publicerats 1595 af Rumoldus Mercator, 2) kartor öfver Frankrike och Tyskland, publicerade 1585, och 3) kartor öfver Italien, Sclavonien och Grekland, offentliggjorda 1590. Emellertid hade Rumoldus Mercator aflidit år 1600, och hans brorson GERARD, son af Arnold Mercator och utsedd till en af förmyndarne för Rumolds minderåriga barn, sålde år 1604 alla planscher och plåtar till Mercators Ptolemæus-upplaga och Atlas åt gravören och kartutgifvaren JODOCUS HONDIUS i Amsterdam [1].

Hondius utgaf år 1606 en ny upplaga af Mercators Atlas: *Gerardi Mercatoris Atlas sive Cosmographicæ meditationes de fabrica mundi et fabricati figura.* Till skillnad från senare upplagor kan denna kallas »*editio princeps Hondii*». Nästa upplaga »*editio secunda Hondii*» utgafs af JODOCUS HONDIUS och boktryckaren CORNELIUS NICOLAÏ följande år 1607. »*Editio tertia Hondii*» utkom 1608, och Hondius' tjärde edition 1609, öfversatt från latin till franska af LANCELOT DE VOYSIN. Den är tillägnad konung Ludvig XIII af Frankrike [2].

---

[1] Jfr RAEMDONCK, anf. arb. s. 187 ff.
[2] Jfr RAEMDONCK, ibid.

Jodocus Hondius dog den 16 febr. 1611, och efterträddes i sin värksamhet af sonen HENRIK HONDIUS, gravör som fadern, samt IOANNES JANSSONIUS, boktryckare först i Arnhem senare i Amsterdam. Dessa forsatte tillsammans utgifvandet af Mercators Atlas-värk och ha utgifvit en hel mängd upplagor under förra hälften af 17:de århundradet.

X.

Spår af inhemsk skandinavisk kartografi.

På den Skandinaviska halfön själf torde under 1500-talet endast mycket obetydliga försök ha gjorts för kartläggning af de Nordiska rikenas vidsträckta områden. I slutet af århundradet kommer däremot i Sverige en värklig landskartläggning till stånd, nämligen efter freden med Ryssland i Teusina 1595, då det blef fråga om ny gränsreglering mellan de båda makterna. Hertig Karl utfärdade då fullmakt för GERHARDUS JOSTINCK SVOLLANUS eller Gert Josting från Zwoll i Holland att beskrifva och »afmåla» de svensk-ryska gränserna [1]. Sannolikt har Josting äfven fullgjort uppdraget, ehuru sedermera en fogde i Norrbotten kunde yttra, att holländarnes »mapper», ej vore synnerligen mycket att lita på, men att de icke borde alldeles »omintetgöras» [2]. Sannolikt var det Gert Jostings karta af 1595, som af de svenska ombuden vid svensk-danska gränsregleringsmötet i febr. 1601 förevisades danskarne, men som äfven omnämnes såsom »*een landtaffel den huercken med gradus eller tal wahr distingqverit, saa man den allerringiste epterrettning der aff haffue kunde*» [3].

Som i det föregående omtalats hade Kristian IV af Danmark vid sitt studium af Ortelius' och Hondius' kartor funnit

[1] *Handl. rörande Skand. Hist.* XXXIX, s. 142—143.

[2] Jfr PIRA, *Svensk-danska förhandlingar* 1593—1600, s. 166.

[3] RYDBERG, *Sveriges traktater* V, s. 125.

att en del af Nordlanden och Finnmarken utlagts med samma färg som Sverige, och vid en direkt förfrågan om orsaken härtill af Ortelius fått upplysning om en hemlig artikel i Teusinafreden rörande Sveriges och Rysslands ömsesidiga förhållande till lapparne. Vid de nyss antydda gränsförhandlingarna mellan Sverige och Danmark 1601 med anledning af Teusinafreden framskymta återigen antydningar på en Hondius' karta. De danska sändebuden beklagade sig öfver, att i Teusina konung Sigismund upplätit åt ryssarne Malmus och »andra städer» i Lappmarken, hvilka hvarken hörde till Sverige eller moskoviterna utan till Norge; tillika hade de danska kommissarierna för svenska ombuden framvisat »*en tafla, uthi hvilken the förmene at några städer, som till Norges riike ligge, äre märckte med gul färge liike som de skulle ligge till Sverige, ther emot the ock hafve protesteret*»[1]. Skriftligt besvärade sig danskarne i samma sammanhang öfver »*een landtaffuel, som for nogle faa arr sidin er utgangen aff een med naffn Hondius, udi hvilken nogle steder som ock ligge i Norgis rige, ere maklede oc farfuade lige som de laa udi Suerige*»[2]. Härom kände dock svenskarne intet.

Hvilken karta det här varit fråga om, kan jag ej med någon bestämd visshet afgöra. Som förut omnämnts kom JODOCUS HONDIUS först år 1604 genom köp i besittning af kartorna till Mercators Atlas och därmed äfven kartan öfver Skandinaviska halfön af 1595, men möjligt är, att han redan före nämnda tidpunkt skaffat sig tillfälle att få kopiera och kolorera ifrågavarande karta. Eller också har Hondius vid tiden närmast efter 1595 måhända utgifvit en egen karta, som dock troligen nära öfverensstämt med Mercators nordiska karta. Hur härmed än må förhålla sig, säkert är emellertid, att å den kolorerade upplaga af Mercators skandinaviska karta 1595, som finnes intagen i åtskilliga senare Hondiusupplagor af Mercators Atlas, t. ex. 1628, Norges område i norr ej sträcker sig längre än till Malangen samt att den därifrån mot öster fortlöpande kusten betecknas *med samma färg* som Sverige. Däremot räknas till Norge den egentliga Kolahalfön öster om »Caienska Semla».

Från denna tid finnes äfven i behåll en handritad skan-

---

[1] RYDBERG, *Sveriges traktater* V, s. 115.
[2] RYDBERG, ibid V, s. 123—125.

dinavisk karta, som särskildt ger uttryck åt de dansk-norska anspråken på Finnmarken och Ishafskusten i norr. Denna karta, som bevaras på riksarkivet i Stockholm, är mycket skadad och innehåller en mängd oläsliga namn; af inskriften i öfre, högra kanten, kan man dock se att den på konung Kristian IV:s föranstaltande blifvit utarbetad år 1601 af den förut omnämnde holländske köpmannen och resanden SIMON VON SALINGEN. Denne hade efter sina första resor till trakterna vid Hvita hafvet, som förut nämnts, trädt i dansk tjänst, och sändes sedermera af sin regering upprepade gånger till Finnmarken och Kolahalfön i och för gränstvisterna mellan Danmark-Norge och Ryssland. Så besökte han tillsammans med THOMAS NORMANN DE LA NOUETTE år 1584 Vardöhus och Malmus samt sändes 1586 till samma trakter tillsammans med nämnda Normann och amtmännen i Trondhjem och Vardöhus CHRISTIAN FRYSS och LUDVIG KRUUSE. Två år senare, 1588, var Salingen åter på Kolahalfön; 1595 sändes han jämte tre andra sändebud ånyo till Malmus. Alla dessa resor blefvo dock utan resultat i afseende på gränstvisterna[1]. År 1601 sändes Salingen jämte tvänne danska riksråd i samma ändamål öfver Kola till Moskva, men icke häller denna färd ledde till någon uppgörelse[2].

Det rikhaltiga material Salingen genom dessa sina många resor till Finnmarken, Lappland och Kolahalfön insamlat, har han användt vid utarbetandet af sin stora Skandinaviska karta. Denna företer en från föregående kartor alldeles skiljaktig typ. Hvita hafvet framträder tydligt med sina trenne stora bukter, Kandalaksviken, Onegaviken och Dwinaviken; Kolahalfön har äfvenledes fått en relativt riktig kustkonfiguration. I politiskt afseende har hela halfön tilldelats Norge i enlighet med de danska anspråken; sålunda lyder inskriften å densamma: *Lappia pars Norvegiæ*. Det inre af halfön kände Salingen däremot icke till; här äro utritade en mängd stora insjöbäcken med utlopp åt alla håll, så att landet nästan fått utseende af en arkipelag med öar

---

[1] *Archiv-Nachrichten von alten Unterhandlungen welche zwischen den russischen und dänischen Hofe von 1554 bis 1677 geflogen werden* i A. F. BÜSCHING, Magazin für neue Historie und Geographie, VII, s. 299—236. Jfr FR. VON ADELUNG, *Reisende in Russland*, I, 1846, s. 450 ff.

[2] Ibid.

af växlande storlek. En af dessa större sjöbäcken bär namnet *enera træsk* och är uppfylldt af en mängd små öar; här möter oss sålunda första gången på en karta — så vidt jag känner — kännedomen om den stora Enare-sjön i Lappmarken. Salingen låter densamma afflyta dels åt norr, dels åt söder genom Torne älf.

Finnmarken och norvästligaste Norge utmärker sig för en mycket rikhaltig nomenklatur; en mängd af dessa namn äro likväl å kartan oläsliga. Södra Norge liksom Sverige innehåller däremot endast få namn; här är endast självfva kustkonfigurationen någorlunda riktigt återgifven, de inre delarna äro däremot tämligen vanställda och oriktiga. Finland har blifvit allramest förbisedt. Bottenhafvet skjuter som en lång, smal kil mot norr och har förlagts så nära intill Hvita hafvets västkust, att endast en obetydlig istmus skiljer de båda hafven från hvarandra. Så är äfven förhållandet längre söderut vid Finska viken; den smala landremsam mellan nämnda vik och Hvita hafvet är dessutom uppfylldt af långsträckta sjöbäcken med aflopp åt båda hållen.

Salingens karta kan i sin helhet närmast jämföras med de holländska sjökartorna; själf var han holländare och säkerligen har — som jag förut framhållit — det af honom insamlade materialet till stor del ingått i nämnda sjökartor. Men Salingen var tydligen icke någon drifven kartograf; hans karta synes egentligen endast vara en skissartad framställning, närmast afsedd att tydliggöra de dansk-norska anspråken på Finnmarken, Ishafskusten och Kolahalfön. Därför saknas också den noggrannhet och precision i konturteckningen, som är kännetecknande för de holländska sjökartorna; och medan dessa i allmänhet endast återge kusterna och endast undantagsvis innehålla teckningar af det inre landet, har Salingen infogat i sin karta sjöbäcken och flodsystem på ett fullkomligt kritiklöst och fantastiskt sätt. I öfrigt är kartan en s. k. »kompasskarta» med flera utsatta kompassrosor.

Både från dansk och svensk sida har man säkerligen under den tid hvarom här är fråga kommit till full insikt om, hur nödvändigt det var att någorlunda ordentligt kartlägga särskildt de omtvistade gränstrakterna i norr. Denna erfarenhet har också föranledt Karl IX att under år 1601 sända flera olika personer

upp till Lappmarkerna för att taga närmare kännedom om de svensk-danska gränsförhållandena. Säkerligen har också det material, som af dessa Karl IX:s kartografer härunder insamlats, och det arbete, som därvid uträttats, kommit till välbehöflig användning, då ANDREAS BURÆUS företog sig att skapa en på ordentliga mätningar och observationer stödd *svensk rikskarta*. Med Buræus inledes en ny period i den nordiska kartografiens historia.

Innehåll.

Résumé.

Vorliegende Abhandlung zur Kenntnis der Geographie und Kartographie Skandinaviens in der letzten Hälfte des 16:ten Jahrhunderts ist als eine Fortsetzung meiner Studien über Olaus Magnus und seine nordische Geographie (1895) zu betrachten. Zuerst war es die Aufgabe, den Einfluss der alten Seebücher oder Segelanweisungen auf die ältere nordische Kartographie festzustellen (Kap. I S. 1—12) Diese Seebücher geben Anweisungen für Küstenfahrten im nordwestlichen Europa, kommen schon im 14:ten Jahrh. vor, sind aber wahrscheinlich noch älter. Die Niederländer trieben Handel und Seefahrt längs der Küsten Skandinaviens und in der Ostsee seit etwa 1300 und haben dabei solche Segelanweisungen auch für die nordischen Fahrwasser benutzt. Die älteste veröffentlichte Schrift dieser Art ist das »Seebuch», 1886 von Dr. K. KOPPMANN herausgegeben und auf eine niederdeutsche Handschrift vom 15:ten Jahrh. sich gründend. Schon CLAUDIUS CLAVUS hat für seine Chorographie des Nordens von c. 1427 solches Material vor sich gehabt; etwa 100 seiner Küstenorte werden in späteren gedruckten Seebüchern wiedergefunden. Für Dänemark W. von Öresund ist das topographische Material zum Teil dasselbe wie bei CLAVUS und OLAUS MAGNUS (*Carta marina* 1539), was wahrscheinlich auf eine gemeinsame Quelle hinweist (S. 3—4). Der eben angedeutete Einfluss tritt bei JAKOB ZIEGLER (*Schondia* 1532) noch mehr hervor. Er hat die Sammlungen des schwedischen Erzbischofs JOHANNES MAGNUS benutzt, die zumeist aus Ortsverzeichnungen und Segelanweisungen bestanden haben mögen; demnach hat Ziegler seine vielen Breitenbestimmungen ausführen

können, weil in den Seebüchern die Entfernungen der verschiedenen Küstenorte gewöhnlich in Meilen angegeben werden, und Ziegler selbst erzählt, dass er mittelst der Berechnung der Inklinationen und der Entfernungen der Ortschaften seine Breiten- und Längenangaben gewinnen konnte. Ganze Serien von Küstennamen Zieglers sind auf späteren Seekarten wiedergefunden, ohne dass es sich hier um Anleihen aus Ziegler handeln kann (S. 4—7).

OLAUS MAGNUS hat für seine *Carta marina* 1539 sowohl Seebücher als Seekarten benutzt. Die Sammlungen des Johannes Magnus sind beiden Geographen, Ziegler und Olaus, zu gute gekommen; daraus erklärt sich auch die Übereinstimmung beider in vielen Punkten. Die Konfiguration und die Nomenklatur der Carta marina ist für einen grossen Teil der skandinavischen Küstenstrecken (Westnorwegen, Südskandinavien, Finland) durchaus dieselbe wie auf den Seekarten in WAGHENAER'S *Spieghel der Zeevaert* 1584 und *Thresoor der Zeevaert* 1592 (S. 7—8). Auf der Grundlage von Segelanweisungen und Seebüchern ist auch eine Seekarte über Südskandinavien, Ost- und Nordsee wahrscheinlich um 1550 verfertigt; das Original dieser s. g. »Südskandinavischen Seekarte» wurde von MERCATOR (Europakarte 1554) benutzt, ist ausserdem in zwei italienischen Seekarten (von TRAMEZINI 1558 und CAMOCIUS 1562) kopiert worden. Diese sind teils mit der Carta marina, teils mit Waghenaer's Seekarten verwandt, bieten jedoch für das innere Schweden eine durchaus neue aber verzerrte Nomenklatur. Es handelt sich wahrscheinlich um ein holländisches Original, das in Italien kopiert worden war (S. 8—12).

SEBASTIAN MÜNSTER (Kap. II) hat in seiner Ptolemæosedition 1540 Jakob Ziegler's Schondia für Skandinavien benutzt; die Spezialkarte *Schonlandia Nova Tabula* ist eigentlich nur eine Kopie der Karte Zieglers (S. 12—14). Für seine *Cosmographie* 1544 hat er schriftliche Mitteilungen von den Brüdern Magnus erhalten; auch stand er seit 1542 mit GEORG NORMANN in Verbindung, hat deshalb auch sein Werk dem schwedischen König Gustav I gewidmet. Seine nordische Karte *Gemeyne beschreibung aller mitnächtigen länder* etc. ist ungradiert und nur eine schlechte Bearbeitung der Carta marina. Ausser Olaus werden Ziegler und Albert Krantz als Quellenverfasser ange-

führt; die Beschreibung der Lappen ist grösstenteils aus Ziegler's Schondia abgeschrieben. Auf seiner Karte hat Münster, gleichwie Olaus, Grönland als von Skandinavien geschieden dargestellt; in seiner Beschreibung folgt er jedoch der entgegengesetzten Auffassung Zieglers (S. 14—20). Für die lateinische Edition seiner Cosmographia 1550 war es ihm nicht gelungen, sich weitere Nachrichten über Skandinavien zu verschaffen (S. 20—22).

Die *Europakarte* GERHARD MERCATOR'S von 1554 ist für Skandinavien von grossem Interesse (Kap. III); hier sind Ziegler und Olaus Magnus die Hauptquellen. Die Topographie Norwegens ist durchaus nach Ziegler's *Schondia* angelegt; demnach wird der Storsjö im Jämtland in Doppelgestalt angegeben, nämlich in Norwegen (»Owick») nach Ziegler, in Schweden (»Ouiken») nach Olaus Magnus. Für die Topographie östlich von Kölen hat Mercator zunächst die *Carta marina* benutzt und zwar für »Biarmia», Nordschweden und Finland; eine Ausnahme macht der Bottnische Busen, dessen westliches Ufer gerade dem 40:ten Meridian folgt und nach dem 70:ten Grad sich erstreckt. Südskandinavien, die Ostsee, Kattegat und Skagerack sind nach der obenerwähnten »Südskandinavischen Seekarte» gezeichnet; ausserdem sind für die inneren Teile der Halbinsel auch hier Ziegler und Olaus Magnus benutzt (S. 23—29).

Die Zeichnung der Gegenden östlich von Finland ist nach den russischen Karten ANTON WIED'S c. 1540 und HERBERSTEIN'S von 1549 gemacht; die Legende *Swentinoz hoc est sacrum promontorium,* unrichtig an der östlichen Seite des Weissen Meeres statt an der Kolaküste erwähnt, stammt, wie das Weisse Meer selbst, von Wied her; dagegen hat Mercator die Benennung dieses Meeres, *Grandvicus sinus,* von SAXO GRAMMATICUS hergenommen (S. 29—30). In betreff Grönlands und der Polarländer hat Mercator den Mittelweg zwischen Ziegler und Olaus eingeschlagen und diese Länder durch eine schmale Meerenge von Norwegen geschieden. Der Ortsname *Alba* auf Grönland entspricht *S. Thomas Zenobium* der späteren Zenokarte von 1558 und bezieht sich wahrscheinlich auf die Gegenden am Weissen Meere, vgl. den Namen des Meeres *Lacus albus, Album mare* oder *Baia S. Albani* an der Ostküste der

Kolahalbinsel, zuerst auf der russischen Karte JENKINSON'S 1562 erwähnt (S. 30—32). Die nordische Karte FICKLER'S in der Baselauflage 1567 von Olaus Magnus' *Historia de gentibus* etc. erwies sich als eine Bearbeitung, nicht von der Carta marina 1539, wie man bisher glaubte, sondern von MERCATOR'S *Europakarte* 1554; die Topographie und die Legenden stimmen auch in den Details ganz überein. Auch IACOPO GASTALDI'S Karte des nordöstlichen Europa 1568 (in LAFRERI'S Atlas) ist nach Mercator 1554 bearbeitet. Die Karten Fickler's und Gastaldi's sind jedoch beide in trapezförmiger, s. g. »Donis' Projektion», nicht in der herzförmigen Projektion Mercators von 1554, konstruirt (S. 32—34).

Weder Olaus noch Mercator kannten jene Umsegelung der Skandinavischen Halbinsel, die im Jahre 1496 von GREGORIJ ISTOMA und DAVID KOCK unternommen worden war (Kap. IV). Die Schilderung dieser Fahrt, *Navigatio per Mare Glaciale,* publizierte HERBERSTEIN 1549 in *Rerum Moscoviticarum Commentarii;* jedoch hat er Istoma teilweise missverstanden. Dieser erzählt, dass der Weg 300 Meilen betrug; nach einer Segelung von 16 Meilen kamen die Reisenden links an ein Ufer, rechts hatten sie das offene Meer. Dann wurde das Volk Finlappias und das Land der Lappen passiert; nach einer Fahrt von 80 Meilen erreichte man das Land *Nortpoden,* das dem König von Schweden gehörte und von den Russen *Kaienska Semla* (kajánskaja semljá) genannt wurde. Die Lage dieses schwedischen Gebiets am Eismeere ist unrichtig aufgefasst worden, denn es heisst, dass die Reisenden erst nachher, als Nortpoden schon passiert worden war, das Vorgebirge *Sanctus Nasus* (Swjätoi Noss, die nordöstlichste Spitze der Kolahalbinsel) erreichten; richtiger würde es heissen, dass das schwedische Gebiet im Westen von Swjätoi-Noss lag. Dann folgt die Besprechung einiger Legenden: *Sanctus Nasus saxum ingens,* der Malstrom *Charybdis,* das Vorgebirge *Semes.* Endlich wurde die Halbinsel *Motka* (lapp. muötke), eigentlich der Isthmus zwischen Rybatschi Polyostrow (Fischerhalbinsel) und dem Festland, erreicht; dann kamen die Reisenden nach Vardöhus und Tromsö, wobei im Bericht »Dront» mit »Troms» sicherlich verwechselt worden ist. Hier am Lyngenfjord war nämlich die Grenze des russischen

Steuergebiets, und gerade bis nach Dront sandten nach dem Bericht die Moskaufürsten ihre Steuerbeamten (S. 34—38).

Wahrscheinlich wurde die von SEBASTIAN CABOT im Plan entworfene Nordostfahrt der Engländer WILLOUGHBY und CHANCELLOR im Jahre 1553 sowohl durch Istomas Reisebericht in Herberstein's Werk als durch die Carta marina von Olaus Magnus beeinflusst. Schon auf der ersten Reise 1553 hat das Nordkap seinen Namen von STEPHEN BURROUGH bekommen; von Bedeutung in betreff der geographischen Kenntnis Skandinaviens sind ausser den Reisen Chancellor's und Burrough's auch diejenige ANTHONY JENKINSON'S 1557—1571 (S. 38—52). Die englischen Nordostfahrten haben nur wenige kartographische Darstellungen veranlasst; die älteste ist WILLIAM BURROUGH'S geschriebene Kartenskizze von etwa 1558, die das nördliche Küstenland Norwegens, die Kolahalbinsel und die Gegenden am Weissen Meere umfasst. Hier wird zum ersten Male auf einer Karte der Name *North cape* (Nordkap) angetroffen; es liegt auf 71° 12′ n. Br. JENKINSON'S gedruckte Karte von Russland 1562 enthält auch einen Teil Finnmarkens nebst der Kolahalbinsel, zeigt jedoch Verwandtschaft mit Burrough's Karte, gleich wie diejenige von RICHARD HAKLUYT in *The Principal Navigations* 1599 (S. 52—59).

Die Zenokarte von 1558 (Kap. V), die nach neueren Forschungen als eine ungeschickte Kompilation sich erweist, zeigte aufs neue die alte Auffassung von einem kontinentalen Zusammenhang Grönlands und Skandinaviens (S. 59—68). Die Klosterkirche *S. Thomas Zenobium,* die auf der Karte an einer nördlichen Bucht in 74—75° n. Br. gezeichnet ist, entspricht wahrscheinlich dem Petschengakloster in der Nähe des Warangerfjord, vom heiligen Trifon aus Nowgorod in den 1520-er Jahren gegründet. Demnach wäre *S. Thomas Zenobium* als *S. Trifonis Cenobium* oder das Troitsakloster zu verstehen, das vielleicht auch mit dem Solovetskikloster selbst, auf einer Insel im Weissen Meere 1429 gegründet, verwechselt worden ist (S. 68—70). Die Kopien der Zenokarte zeigen wieder das offene Fahrwasser im Norden von Skandinavien (S. 70—72).

Auch die Weltkarte MERCATOR'S von 1569 (Kap. VI) kennt breites Wasser zwischen Grönland, bez. Terra polaris und Skandi-

Den Golfstrom kannte er noch nicht; er wundert sich, dass das Wasser des Finnmärckischen Meeres auch mitten im Winter nicht zufriere, und sucht die Ursache in der grossen Tiefe des Meeres. Er nennt *Tannenbay* (d. h. Tana fjord) und giebt auch die ersten Andeutungen über die Laxe- und Porsangerfjorde (S. 94—105).

Die holländischen Seekarten (Kap. VIII) sind bezüglich Skandinaviens teils auf die obenerwähnten Nordostreisen, teils auf Handelsfahrten nach dem Kattegat und der Ostsee seit dem 14:ten Jahrh. gegründet. WAGHENAER'S erste grosse Seekartensammlung, *Spieghel der Zeevaerdt,* erschien 1584; die hier vorkommende Übersichtskarte von Europa, *Universæ Europæ Maritimæ eiusque navigationis descriptio,* gedruckt 1583, giebt eine verhältnissmässig gute Darstellung der skandinavischen Länder, obwohl eigentlich nur die Küstenkonfiguration berücksichtigt ist. Zum ersten Male in der Kartographie hat der Finnische Busen hier seine wahre Richtung von W—O erhalten. Bemerkenswert ist die zwischen dem Eismeer und dem Bottnischen Busen gezeichnete Wasserverbindung, wodurch Skandinavien zu einer Insel gemacht ist. Die Anordnung und Anzahl der Küstennamen zeigen die von den Niederländern besonders besuchten Küsten deutlich an; es waren die Südküste Norwegens von Bergen nach Marstrand, die Küsten der dänischen Inseln, Hallands, Schonens und Südschwedens bis nach Stockholm, die Küsten des Finnischen Busens bis nach Viborg und Narwa; der östlichste Teil des Busens, d. h. die Newabucht, war den Holländern ganz unbekannt. Dagegen hat der Bottnische Busen keine Rolle bei den niederländischen Handelsfahrten gespielt, auch nicht die Westküste Norwegens zwischen Bergen und Trondhjem (S. 105—110). Die Spezialseekarten von Skandinavien im »Spieghel der Zeevaerdt» geben die obenerwähnten Küsten an; von Stockholm aus folgt eine Unterbrechung, indem die nächste Seekarte allein den östlichen Teil des Finnischen Busens enthält (S. 111—115). In der deutschen Edition, *Dess Spiegels der Seefart etc.* Amsterdam 1589, hat der Herausgeber RICHARD SLOETBOM kurze geographische Beschreibungen über Natur, Produkte, Handel und Wirthschaft der betreffenden Länder eingefügt; die Quellen dieser Angaben waren Ziegler, Olaus Magnus, Münster, Hein-

rich Rantzau (Iutland), ausserdem holländische Schiffer und Kaufleute (S. 195—123).

WAGHENAER'S zweite Seekartensammlung, *Thresoor der Zeevaert,* erschien 1592; hier finden wir zum ersten Male Seekarten und Beschreibungen der Mündung und der östlichen und südöstlichen Teile des Weissen Meeres. Dann wird die Küste bis zum Nordkap, und, nach einer Unterbrechung, die Küste von Helgeland aus gegen Süden beschrieben. In der Segelanweisung für die Südküste Finlands wird zum ersten Male in einer nautischen Beschreibung das Åländische Meer und der Bottnische Busen genannt. Der Finnische Busen in seiner ganzen Ausdehnung wird zum ersten Male auf einer Seekarte in einer späteren Bearbeitung von Waghenaer's Kartensammlung (1612) wiedergegeben (S. 123—125).

Mercator's Atlas (Kap. IX) wurde 1595 von RUMOLDUS MERCATOR herausgegeben. Die Spezialkarte von Skandinavien, *Suecia et Norvegia cum confiniis,* ist in betreff der Küstenzeichnungen durchaus auf die Seekarten Waghenaer's gebaut und zeigt einen anderen mehr verbesserten Typus als Mercator's frühere Karten. Die nördlichen Küsten an Finnmarken und an der Kolahalbinsel sind wahrscheinlich nach Angaben des SIMON VON SALINGEN gezeichnet; mit ihm, der sich als dänischer Beamter in Kola 1586, 1588 und 1595 aufhielt, mag HEINRICH RANTZAU, der Statthalter in Schleswig-Holstein-Ditmarschen, in Verbindung gestanden haben und weiterhin an Mercator geographisch-statitische Angaben, vielleicht auch Kartenskizzen, geliefert haben. Die Skandinavische Karte Mercator's von 1595 nennt zum ersten Male die Murmanische und die Terskische Küste der Kolahalbinsel; auch der grosse Imandra-See wird hier angegeben (S. 126—135).

Spuren von einheimischer, skandinavischer Kartographie während des 16:ten Jahrhunderts finden sich zwar (Kap. X), sind jedoch von geringer Bedeutung. Die bei den Grenzverhandlungen 1601 zwischen Schweden und Dänemark genannte Karte des IODOCUS HONDIUS ist möglicherweise die von Hondius kopierte und kolorierte Skandinavische Karte Mercator's 1595 gewesen. Auf den kolorierten Exemplaren derselben Karte in späteren Hondiusausgaben von Mercator's Atlas erstreckt sich

jedenfalls das Gebiet Schwedens am Nordmeere von Malangen aus im Westen nach »Caienska Semla» im Osten, dies nach der Auffassung der Bestimmungen im Teusinafrieden 1595 zwischen Schweden und Russland. Die im Auftrage des Königs Kristian IV ausgearbeite Karte des SIMON VON SALINGEN von 1601 berücksichtigt die dänischen Ansprüche. In dieser Zeit ist indessen besonders König Karl IX von Schweden zu der Einsicht gekommen, dass es überaus nötig wäre, die nördlichen Grenzgegenden topographisch genau aufzunehmen; in dieser Absicht hat er auch viele Beamte nach Lappmarken hingesandt. Ohne Zweifel haben diese einen grossen Teil jenes Materials gesammelt, das von ANDREAS BURÆUS für seine schwedische Reichskarte von 1626 benutzt ist. Diese auf Messungen und Observationen gestützte Reichskarte von Buræus leitet eine neue Periode der nordischen Kartographie ein (S. 135—139).

Af Kongl. Humanistiska Vetenskaps-Samfundet i Upsala utgifna skrifter.

I kommission hos Akademiska Bokhandeln (C. J. Lundström) i *Upsala* och Otto Harrassowitz i *Leipzig*.

Band I (pris 10 kr. = 12 Mk).

ERDMANN, A. Über die Heimat und den Namen der Angeln.
PIEHL, K. Om betydelsen af termen kanon och lämpligheten af dess användning inom den egyptiska konstens historia.
ERDMANN, A. Die Grundbedeutung und Etymologie der Wörter Kleid und Filz im Germanischen, nebst einem Exkurse.
BURMAN, E. O. Die Transscendentalphilosophie Fichte's und Schelling's, dargestellt und erläutert.
NORDWALL, J. E. Om svenska riksrådets utveckling mot centralisation under Gustaf II Adolf.

Band II (pris 10 kr. = 12 Mk).

GÖDEL, V. Katalog öfver Upsala Universitets Biblioteks fornisländska och fornnorska handskrifter.
NYLANDER, K. U. Inledning till Psaltaren.
ALMKVIST, H. Mechilta Bo Pesachtraktaten med textkritiska noter, parallelställen ur Talmud och Midrasch, samt inledning och glossar.
DANIELSSON, O. A. De voce ΑΙΖΗΟΣ quaestio etymologica.
PERSSON, P. Nyare undersökningar på den Plautinska prosodiens område.

Band III, däraf utkommit:

STAVE, E. Om källorna till 1526 års öfversättning af Nya Testamentet.
ALMKVIST, H. Ein türkisches Dragoman-Diplom aus dem vorigen Jahrhundert, in Faksimile herausgegeben und übersetzt.
BURMAN, E. O. Om Schleiermachers kritik af Kants och Fichtes sedeläror.
WADSTEIN, E. Der umlaut von a bei nicht synkopiertem u im altnorwegischen.
LUNDSTRÖM, V. Ein Columella-Excerptor aus dem 15. Jahrhundert.

Band IV, däraf utkommit:

KJELLÉN, R. Riksrättsinstitutets utbildning i Sveriges historia.
STAVE, E. Om källorna till 1541 års öfversättning af Nya Testamentet.

Band V (pris 10 kr. = 12 Mk).

SAHLIN, C. Y. Om den etiska seden.

ALMKVIST, H. Ein samaritanischer Brief an König Oscar, in Faksimile herausgegeben und übersetzt. Mit einer Schrifttafel von J. Euting.

NOREEN, A. Svenska etymologier.

TAMM, F. Om avledningsändelser hos svenska substantiv, deras historia ock nutida förekomst.

SUNDÉN, J. M. De tribunicia potestate a L. Sulla imminuta quaestiones.

LANDTMANSON, I. S. Träldomens sista skede i Sverige. Ett kapitel ur vår äldre rätts historia.

JOHANSSON, K. F. Bidrag till Rigvedas tolkning.

WAHLUND, C. La belle Dame sans mercy. En fransk dikt.

EDFELDT, H. Om bevisen för Guds verklighet.

PIEHL, K. Quelques petites inscriptions provenant du temple d'Horus à Edfou.

RIBBING, S. Prof. Chr. Jac. Boströms Föreläsningar i etiken, efter det muntliga föredraget upptecknade och redigerade.

PERSSON, P. Om ett nyligen upptäckt fragment af en romersk kommunallag.

v. SCHÉELE, F. Finnes det ett omedvetet själslif?

GEIJER, P. A. Historisk öfverblick af latinets *qui* och *qualis* fortsatta som relativpronomina i de romanska språken.

HJÄRNE, H. Svensk-ryska förhandlingar 1564—72. Erik XIV:s ryska förbundsplaner.

DANIELSSON, O. A. Zur metrischen Dehnung im älteren griechischen Epos.

Band VI, däraf utkommit:

LUNDSTRÖM, V. Prolegomena in Eunapii vitas philosophorum et sophistarum.

WADSTEIN, E. Runinskriften på Forsaringen, vårt älsta lagstadgande.

HALLENDORFF, C. Konung Augusts politik åren 1700—01. Ett bidrag.

AHLENIUS, K. Till kännedomen om Skandinaviens geografi och kartografi under 1500-talets senare hälft.

EKLUND, J. A. Nirvāṇa: En religionshistorisk undersökning.

WADSTEIN, E. The Clermont runic casket.

TAMM, F. Om avledningsändelser hos svenska adjektiv, deras historia ock nutida förekomst.

TAMM, F. Om ändelser hos adverb ock arkaiskt bildade prepositionsuttryck i svenskan.

Flera af de i banden ingående skrifterna kunna äfven erhållas i särtryck.

BYGDÉN, L. Förteckning å tryckta och otryckta källor till landskapet Uplands och Stockholms Stads historiskt-topografiska beskrifning, förnämligast hämtade ur Westinska samlingarne i Upsala Universitets Bibliotek. Pris 3 kr.

Upsala 1900. Almqvist & Wiksells Boktr.-Aktieb.

Faksimi
, Eutin
histor
estions
pitel
'Hors
er dr
omma
tsatt
yska
pos
um.
ag.
to-
ia
s-

